

DEVLET OKULLARINDA
DİNLER VE İNANÇLAR
HAKKINDA ÖĞRETİME İLİŞKİN
TOLEDO KILAVUZ İLKELERİ

DEVLET OKULLARINDA
DİNLER VE İNANÇLAR
HAKKINDA ÖĞRETİME İLİŞKİN
TOLEDO KILAVUZ İLKELERİ

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Demokratik Kurumlar
ve İnsan Hakları Ofisi Din veya İnanç Özgürlüğü Uzmanları
Danışma Konseyi Tarafından Hazırlanmıştır.

Toledo İlkeleri Raoul Wallenberg Enstitüsü'nün desteği ile
İnsan Hakları Araştırmacıları Ağı Çeviri Çalışma Grubu
İnsan Hakları Belgeleri Çeviri Projesi kapsamında
Oğuz Kemal Erkman tarafından
Türkçe'ye çevrilmiř,

Çeviri 2021 yılında **Dicle Çakmak** tarafından
Eşit Haklar İçin İzleme Derneği için gözden geirilmif ve
redakte edilmiştir.

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği
Gümüşsuyu Mah. Ağa Çırağı Sok.
No:7 Pamir Apartmanı Daire: 1
Beyoğlu/İstanbul
Tel: 0212 293 63 77
www.esihaklar.org
email: esihaklar@gmail.com

Çeviri: *Oğuz Kemal Erkman*
Redaksiyon: *Dicle Çakmak*

Grafik Tasarım: *Mehmet Ali Çelik*

İSTANBUL - 2021

İçindekiler

Teşekkür.....	6
Önsöz.....	9
Yönetici Özeti.....	11
I. Toledo Kılavuz İlkelerinin Çerçevesi	17
A. Gerekçe.....	17
B. Amaç ve Kapsam	18
C. Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretimi Desteklemek İçin Uluslararası Çabalar	20
D. ODIHR ve ODIHR Danışma Kurulunun Özgün Katkısı.....	24
II. İnsan Hakları Çerçevesi ve Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretim.....	25
A. İnsan Hakları Çerçevesi	25
B. Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretimde Dikkat Edilmesi Gereken Yasal Konular	28
III. Müfredat Hazırlama: Yaklaşımlar ve Kavramlar	33
A. Eğitim İçeriğinin Tanımlanması	33
B. Müfredat Hazırlama İçin Kılavuz İlkeler	34
C. Müfredat Türleri	36
D. Pedagojik Yaklaşımlar	37
E. Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretim İçin Öğrenme Çıktıları	40
F. Müfredatın Yapısı ve Hazırlanması	42
IV. Öğretmen Eğitimi.....	43
A. Arka plan ve Uluslararası Bağlam.....	43
B. Öğretmen Hazırlığının Çerçevesi.....	44
C. Hizmet Öncesi ve Hizmet İçi Öğretmen Eğitimi.....	44
D. Kimler Dinler ve İnançlar Hakkında Ders Vermeli?.....	48
E. Personel ve Okul Yönetimi Eğitimi.....	49
F. Öğretmen Hazırlığının Değerlendirilmesi ve Ölçümü	50
G. İşbirliği ve Karşılıklı Paylaşımın Katma Değeri.....	50
V. Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretim Programlarının Uygulanması Sürecinde Haklara Saygılı Olmak.....	51
A. Kapsayıcı Uygulama Politikalarının Oluşturulması.....	51
B. Vicdani Talepler için Makul Uyarlamaların Sağlanması	53
C. Devlet Tarafsızlığı ve Katılmamayı Tercih Etme Hakkı.....	55
D. Dinlerle veya İnançlarla Bağlantılı Mevcut ve Potansiyel Sorunların Ele Alınması.....	59
E. Dinler ve İnançlar Hakkında Örtük Öğretim.....	60
VI. Sonuçlar ve Tavsiyeler	61

Teşekkür

Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi, aşağıdaki kişilere Toledo Kılavuz İlkelerinin geliştirilmesi sırasındaki uzmanlık, tavsiye ve yorumlarıyla katkıda buldukları için şükranlarımı iletmek istemektedir:

Toledo Kılavuz İlkeleri Geliştirme Süreci Eş Başkanları

Prof. W. Cole Durham, Jr., Susa Young Gates Üniversitesi Hukuk Profesörü ve Brigham Young Üniversitesi, J. Reuben Clark Hukuk Fakültesi, Hukuk ve Din Çalışmaları Uluslararası Merkezi Direktörü (ABD)

Prof. Silvio Ferrari, Milan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Uluslararası Hukuk Enstitüsü, Hukuk ve Din Profesörü (İtalya)

Din veya İnanç Özgürlüğü Uzmanlar Paneli Danışma Konseyi Üyeleri

Dr. Jolanta Ambrosewicz-Jacobs, Jagiellonian Üniversitesi, Uluslararası ve Politik Araştırmalar Fakültesi, Avrupa Çalışmaları Merkezi, Soykırım Çalışmaları Araştırma Bölümü Başkanı ve Auschwitz-Birkenau Devlet Müzesinde Auschwitz ve Soykırım hakkında Uluslararası Eğitim Merkezinde Akademik Danışman (Polonya)

Dr. Sophie C. van Bijsterveld, Tilburg Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Avrupa ve Uluslararası Hukuk Bölümü, Avrupa ve Uluslararası Kamu Hukuku Doçenti (Hollanda)

Prof. Malcolm D. Evans, Bristol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı (İngiltere)

Bay Jakob Finci, Bosna Hersek Musevi Cemaati Başkanı, Dinlerarası Konsey Başkanı (Bosna-Hersek)

Bay Alain Garay, Paris Temyiz Mahkemesinde Avukat; Aix-Marseille III Hukuk Fakültesi Öğretim Görevlisi (Fransa)

Dr. T. Jeremy Gunn, Amerika Sivil Özgürlükler Birliği, Din ve İnanç Özgürlüğü Programı Direktörü (ABD)

Prof. Javier Martinez-Torron, Madrid Complutense Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Profesörü (İspanya)

Rahip Dr. Rudiger Noll, Avrupa Kiliseler Konferansı Genel Sekreter Yardımcısı (Belçika)

Yrd. Doç. Dr. A. Emre Öktem, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi (Türkiye)

Prof. Rafael Palomino Lozano, Madrid Complutense Üniversitesi, Hukuk Profesörü (İspanya)

Prof. Roman Podoprighora, Adilet Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı Başkanı (Kazakistan)

Prof. Gerhard Robbers, Trier Üniversitesi, Avrupa Anayasa Hukuku Enstitüsü Başkanı (Almanya)

Din veya İnanç Özgürlüğü hakkında ODIHR Uzmanlar Paneli Katılımcı Üyeleri

Prof. Sima Avramovic, Belgrad Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi ve Retorik Profesörü (Sırbistan)

Prof. Vladimir Fedorov, Başrahip, Misyoloji, Ekümenizm ve Yeni Dini Hareketler Ortodoks Araştırma Enstitüsü Direktörü; Rus Hıristiyan Beşeri Bilimler Enstitüsü Rektör Yardımcısı (Rusya Federasyonu)

Bay Urban Gibson, AGİT-Ağı Başkanı, İsveç Kilisesi Meclis Üyesi (İsveç)

Prof. Dr. Eugenia Maria Relaño Pastor, Madrid Complutense Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk ve Din Doçenti ve İspanya Ombudsmanı Hukuk Müşaviri (İspanya)

Uzmanlar

Dr. Sam Cherribi, Emory Üniversitesi, Emory Geliştirme Enstitüsü Direktörü, Sosyoloji Kıdemli Öğretim Görevlisi, Hollanda Parlamentosu eski üyesi (ABD)

Bayan Anastasia Crickley, AGİT Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı ve Ayrımcılıkla Mücadele Bürosu Başkanı Özel Temsilcisi, aynı zamanda Hıristiyanlara ve diğer Dinlere Mensup Kişilere karşı Hoşgörüsüzlük ve Ayrımcılık uzmanı (İrlanda)

Prof. Krzysztof Drzewicki, Kıdemli Hukuk Müşaviri, AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri, Gdansk Üniversitesi Hukuk Profesörü (Polonya)

Dr. Barry van Driel, Kültürlerarası Eğitim Uluslararası Birliği Genel Sekreteri, Anne Frank House Uluslararası Programlama Koordinatörü, Santiago de Chile, Villa Grimaldi'deki İnsan Hakları Müzesi Eğitim Danışmanı (Hollanda)

Dr. Jan Grosfeld, Cardinal Wyszyński Üniversitesi Profesörü (Polonya)

Hahambaşı Rene Gutman, Strasbourg Hahambaşı, Avrupa Konseyi Avrupa Hahamlar Konferansı Daimi Temsilcisi (Fransa)

Dr. Charles Haynes, Özgürlük Forumu Birinci Değişiklik Merkezinde kıdemli bilim adamı ve Merkezin okullarda eğitim programı Direktörü (ABD)

Prof. Robert Jackson, Warwick Üniversitesi, Eğitim Enstitüsü, Warwick Dinler ve Eğitim Araştırma Birimi Direktörü ve Din Eğitimi Dergisi editörü (İngiltere)

Prof. Recep Kaymakcan, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Doçenti (Türkiye)

Bay Claude Kieffer, Bosna-Hersek'teki AGİT Misyonu, Eğitim Dairesi Başkanı (Fransa)

Bayan Deborah Lauter, Karalama Karşıtı Birlik için Sivil Haklar Ulusal Direktörü (ABD)

Prof. Tore Lindholm, Oslo Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Norveç İnsan Hakları Merkezi, Doçent ve Oslo Din veya İnanç Özgürlüğü Koalisyonu Başkanı (Norveç)

Dr. Saodat Olimova, Orta Asya'da İslam Uzman; Analitik Merkez Sharq için Araştırmacı, Bilişim ve Analitik Merkezinde Sosyoloji Bölüm Başkanı (Tacikistan)

İmam Dr. Abduljalil Sajid, Birleşik Krallık Din ve Irk Uyumu için Müslüman Konseyi Başkanı; Ulusal İngiliz Pakistanlıları Birliği Başkanı ve Britanya Müslüman Konseyi Merkez Çalışma Komitesi üyesi (İngiltere)

Dr. Ulrike Wolff-Jontofsohn, Alman model programı "Demokrasii öğrenmek ve yaşamak - sivil toplumda okul" için İnsan Hakları ve Kültürlerarası Farklılık Uzmanı, Freiburg Üniversitesi ve Freiburg Öğretmen Kolejinde Eğitimci (Almanya)

Uluslararası Kuruluşlar

Birleşmiş Milletler Din ve İnanç Özgürlüğü Özel Raportörlüğü

Bayan Asma Jahangir, Birleşmiş Milletler Din ve İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü

Dr. Michael Wiener, Birleşmiş Milletler Din ve İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü Yardımcısı, İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, Cenevre

Avrupa Konseyi

Bayan Olof Olofsdottir, Okul ve Okul-Dışı Eğitim Anabilim Dalı Başkanı

Kısaltmalar Listesi

AB	Avrupa Birliği
AERA	Amerikan Eğitim Araştırmaları Derneği
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
BM	Birleşmiş Milletler
CESCR	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi
ÇHS	Çocuk Haklarına dair Sözleşme
CKREE	Hıristiyan Birikimi ve Dini Ahlak Eğitimi
CoE	Avrupa Konseyi
ECRI	Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu
EMRU	Karşılıklı Saygı ve Anlayış Eğitimi
ESKHUS	Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme
EUMC	Avrupa Birliği İzleme Merkezi
FRA	Temel Haklar Ajansı
HRC	BM İnsan Hakları Komitesi
KRL	“Hristiyanlık, Din, Hayat Görüşü” kelimelerinin Norveççe kısaltması
MSHUS	Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme
ODIHR	Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi
STK	Sivil toplum kuruluşu
TANDIS	Hoşgörü ve Ayrımcılık Yapmama Bilgi Sistemi
UAYK	AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği
UDHR	İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
BM GAOR	Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Resmi Kayıtları

Önsöz

Dünya genelindeki son olaylar, göç süreçleri ve dinler ve kültürler hakkındaki kalıcı yanlış kanılar, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) için hoşgörü ve ayrımcılık yapmama ve din ve inanç özgürlüğü ile ilgili konuların öneminin altını çizmiştir. AGİT bölgesinde ve aslında dünyanın diğer birçok yerinde, dinler ve inançlar hakkında daha iyi bir anlayışın gerekli olduğu giderek daha açık hale gelmektedir. Yanlış anlamalar, olumsuz kalıp yargılar ve başkalarını tasvir etmek için kullanılan kışkırtıcı imgeler, düşmanlığın artmasına ve hatta bazen şiddete yol açmaktadır.

AGİT bu konuyu önceliklerinden biri haline getirmiştir: Hoşgürsüzlük ve Ayrımcılıkla Mücadele ve Karşılıklı Saygı ve Anlayışın Teşvik Edilmesi hakkındaki 2006 tarihli Kararında, AGİT Bakanlar Konseyi, üye Devletleri "kapsamlı yerel eğitim politikalarının ve stratejilerinin geliştirilmesini teşvik ederek hoşgürsüzlük ve ayrımcılığın esas nedenlerini ele almaya" ve "farklı kültürler, etnik kökenlere, dinlere veya inançlara karşı daha çok anlayış ve saygıyı destekleyen" ve "Hıristiyanlara, Yahudilere, Müslümanlara ve diğer dinlere mensup insanlara karşı hoşgürsüzlüğü ve ayrımcılığı önlemeyi" amaçlayan, farkındalık arttırmaya yönelik tedbirler almaya davet etmiştir¹.

Genç insanların dinlerin bugünün çoğulcu dünyasında oynadığı rolü daha iyi bir anlamasını sağlamak önemlidir. Bu tür bir eğitim ihtiyacı, farklı kültürler ve kimlikler seyahat, ticaret, medya ya da göç yoluyla birbirleriyle etkileşim içine girdikçe büyümeye devam edecektir. Dinlerin daha derinden anlaşılması otomatik olarak daha fazla hoşgörü ve saygıyı getirmese bile bilgisizlik; yanlış anlamayı, kalıp yargıları ve çatışma olasılığını artırmaktadır.

Bu sorunu ele almak için, AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi (ODIHR), Devlet Okullarında Dinler ve İnançlar hakkında Öğretime ilişkin Toledo Kılavuz İlkelerini geliştirmek için, AGİT bölgesi genelinde diğer önde gelen uzmanlar ve bilim insanları ile Din veya İnanç Özgürlüğü Uzmanlar Panelinin Danışma Konseyini bir araya getirmiştir.

Kılavuz İlkeler, dinler ve inançlar hakkında öğretim için müfredat geliştirmek üzere uygulamaya dönük rehberlik ile müfredatın hazırlanmasında adaletin temini için tercih edilen usuller ve bunların nasıl uygulanabileceklerine ilişkin standartlar sunmaktadır. İlkeler, dinler ve inançlar hakkında öğretim için bir müfredat önermemekte ve dinler ve inançlar hakkında öğretim konusunda herhangi bir yaklaşımı desteklememektedir. Bu müfredatı uygulayanların eğitimi ile ilgili usulleri ve uygulamaları ve bu öğretimi alabilecek, birçok farklı inanç geçmişine sahip öğrencilere yönelik muameleyi vurgulamaktadırlar. Kılavuz İlkeler, yalnızca din veya inanç özgürlüğü, hoşgörü ve eğitim hakkında epey zamandır uygulanan AGİT müktesebatına – ilkelere ve taahhütlere – yeni bir dizi direktif eklemeyi amaçlamaz. Bunun yerine, bunları uygulamak için araçlar

1 Hoşgürsüzlükle Mücadele ve Ayrımcılık Yapmama ve Karşılıklı Saygı ve Anlayışın Desteklenmesi hakkında 13/06 Nolu Karar, paragraf 5, 14. AGİT Bakanlar Konseyi, Brüksel, 04-05 Aralık 2006, <https://www.osce.org/files/f/documents/f/a/23114.pdf>

sunmayı, bu ilkeleri somut uygulamalara dönüştürmeyi ve iyi uygulama örneklerini sunmayı amaçlar.

Kılavuz İlkeler, farklı din ve inançlar hakkındaki bu öğretimin adil ve dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak için, sadece eğitimcilere değil, aynı zamanda özel ya da dini okullardaki idarecilerin ve eğitimcilerin yanı sıra yasa koyucular, öğretmenler ve yetkililere de yardımcı olmak üzere tasarlanmıştır.

Din ve İnanç Özgürlüğü Danışma Konseyine ve zengin uzmanlık ve deneyimleri ile bu Kılavuz İlkelerin geliştirilmesine katkıda bulunan diğer sayısız uzmana şükranlarımı sunmak isterim. Ayrıca Birleşmiş Milletler Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü Bayan Asma Jahangir ve makamı tarafından yapılan katkıya da minnettarım. Kılavuz İlkelerin geliştirilmesi konusundaki siyasi ve mali desteği için AGİT İspanya Başkanlığına özellikle teşekkür borçluyuz. Ayrıca diğer uluslararası devlet ve sivil toplum kuruluşlarının, bu Kılavuz İlkeler için hem bir ilham kaynağı hem de mükemmel bir temel olan önemli çalışmalarının hakkını da teslim etmek istiyorum. Tüm üye Devletleri, tüm paydaşların dinler ve inançlar hakkında daha derin bir anlayışın desteklenmesi yönündeki çabalarını desteklemek amacıyla bu belgeyi AGİT bölgesi genelinde yaygınlaştırmaya teşvik ediyorum.

Büyükelçi Christian Strohal
ODIHR Direktörü

Yönetici Özeti

Arka Plan

AGİT'in çatışma önleme rolü ve karşılıklı saygı ve anlayış kültürünü teşvik etme taahhüdü doğrultusunda, ODIHR Din veya İnanç Özgürlüğü Uzmanlar Paneli Danışma Konseyi², diğer uzmanlar ve akademisyenler ile birlikte, 2007 Mart'ında Toledo, İspanya'da, 56 devletli AGİT bölgesindeki kamu okullarında dinler ve inançlar hakkındaki öğretim yaklaşımlarını tartışmak üzere bir araya gelmiştir. Uzmanlar çok çeşitli altyapılardan gelmektedir ve önde gelen akademisyenleri, politika yapımcıları, eğitimcileri, hukukçuları ve hükümetler arası kuruluşların ve sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerini içermektedir. Toledo toplantısı, sonrasında Bükreş ve Viyana'daki toplantıları ile Danışma Konseyi üyeleri, daha geniş Panel ve diğer uzmanlar arasında kapsamlı işbirliğini içeren, *Devlet Okullarında Dinler ve İnançlar hakkında Öğretime İlişkin Toledo Kılavuz İlkelerinin* hazırlanması ile sonuçlanan yoğun bir süreç başlatmıştır.

Hedef ve Amaç

Toledo Kılavuz İlkeleri, dünyada artan dini çeşitliliğin ve kamusal alanda dinin artan varlığının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla hazırlanmıştır. Gereçekleri iki temel ilkeye dayanmaktadır: ilki, herkesin din ve inanç özgürlüğü hakkına saygıyı vurgulayan öğretimde olumlu bir değer olması ve ikincisi, dinler ve inançlar hakkında öğretimin zararlı yanlış anlamaları ve kalıp yargıları azaltabileceğidir.

Toledo Kılavuz İlkelerinin temel amacı, özellikle din özgürlüğünü geliştirmek için bir araç olarak okullarda dinler ve inançlar hakkındaki araştırma ve bilgiyi desteklemeyi tercih ettiklerinde AGİT üyesi Devletlere yardımcı olmaktır. İlkeler, belirli bir din veya inancın öğretilmesinden farklı olarak, sadece farklı dinler ve inançlar hakkında öğretim sağlamaya çalışan eğitim yaklaşımına odaklanmaktadır. Ayrıca din ve inançlar hakkında öğretimin gerçekleştiği her zaman ve her yerde dikkate alınması gereken kriterler sunmayı hedefler.

Özet

Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretime İlişkin Toledo Kılavuz İlkeleri beş bölüme ayrılmıştır:

1. Bölüm; Toledo Kılavuz İlkelerinin gerekçesi, amacı ve kapsamına dair bir girişin yanı sıra dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgili diğer hükümetler arası kuruluşlar tarafından yürütülen girişimlerin bir özetini sağlar. Bu bölüm, AGİT'in din veya inanç özgür-

2 Danışma Konseyi; genel ODIHR Din ve İnanç Özgürlüğü Uzmanları Paneli içinde öncü temas grubu olarak hizmet eden ve dinler ve inançlar ile ilgili konularda ODIHR'ye danışmanlık sağlayan, ODIHR tarafından atanan uzmanlardan oluşan bir organdır. Başlangıçta ODIHR tarafından atanan nispeten küçük bir uzmanlar birimi olarak kurulmuş, son yıllarda büyük Panel AGİT üyesi Devletler tarafından aday gösterilen uzmanları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu yapı, Panelin zaman içindeki büyümesinde bir evrim olduğunu göstermektedir. "Panel", Danışma Konseyinin de dahil olduğu daha büyük bir grubu ifade eder. Kolaylık olması açısından, söz konusu ikinci birim "Din veya İnanç Özgürlüğü Uzmanları Danışma Konseyi" ya da sadece "Danışma Konseyi" olarak anılacaktır. Panel ve Danışma Konseyi, AGİT üyesi Devletlere, din veya inanç özgürlüğüne ilişkin AGİT taahhütlerinin uygulanması konusunda düzenli olarak destek ve yardım sağlamaktadır.

lüğünün desteklenmesine verdiği büyük önemi ve Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği ve ODIHR Din ve İnanç Özgürlüğü Uzmanları Danışma Konseyi de dahil olmak üzere AGİT bünyesindeki farklı kurumsal destek biçimlerinin ulaşılabilirliğini vurgulamaktadır. Bu bölüm, aynı zamanda ODIHR ve ona bağlı Danışma Konseyinin, dinler ve inançlar hakkında öğretimi din özgürlüğü perspektifinden ve AGİT'in taahhütlerine ve uluslararası insan hakları standartlarına dayanan bir insan hakları perspektifinden incelerken yaptığı özel katkıyı tanımlar. Bu bölüm ayrıca İlkelerin kapsamını da açıklar. Eğitimde din ile ilgili sorunlar oldukça çoktur ve Danışma Konseyi, AGİT ülkelerinde din, inanç ve eğitim ile ilgili konuların hepsini ele almaya çalışmadan, dinler ve inançlar hakkında öğretime dikkatle odaklanılırsa katkısının en etkili biçimde gerçekleşeceğine inanmaktadır.

2. Bölüm; sürecin temas ettiği herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne gerektiği gibi saygı gösterilmesini sağlamak amacıyla, öğretmenlerin eğitimi ile dinler ve inançlar hakkında öğretim için müfredatın geliştirilmesi ve uygulanması sırasında dikkate alınması gereken insan hakları çerçevesinin ve hukuki konuların bir özetini sunmaktadır. Bu bağlamda; ebeveynlerin, çocukların ve öğretmenlerin haklarının yanı sıra azınlıkların ve dini toplulukların ve bir bütün olarak toplumun genel çıkarları incelenmiştir.

3. Bölüm; dinler ve inançlar hakkında öğretim için müfredatın hazırlanmasına ilişkin yaklaşımları ve kavramları özetlemektedir. Bu bölüm, müfredatın birtakım ilkelere uymasının; benimsenen mesleki standartlara uyulmasının, kapsayıcı olunmasının ve din ve inanç konuları ile ilgili önemli tarihi ve güncel gelişmelere özellikle dikkat edilmesinin, gerçekliğin farklı yorumlarına ve birden fazla perspektif ilkesine duyarlı olunmasının ve dini ve seküler çoğulluğun okullardaki ve okulların hizmet verdiği topluluklardaki farklı yerel tezahürlerine cevap verilmesinin gerekliliğini ele almaktadır. Farklı pedagojik (öğretmen merkezli ve öğrenci merkezli) yaklaşımların yanı sıra, aynı zamanda dinler ve inançlar hakkında öğretime dair (konuya özgü, bütünlük ve çapraz müfredat dahil) farklı müfredat ve yaklaşım tipleri de sunulmaktadır. Müfredatın hazırlanmasına ilişkin yapılar ve süreçlerin yanı sıra, dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgili öğrenme çıktılarının bir özeti de bu bölüme dahil edilmiştir.

4. Bölüm; öğretmen eğitiminin önemli rolünü incelemekte ve böyle bir müfredatın öğretmenin bilgi, tutum ve yeterlilikleri üzerindeki yüksek talepleri dolayısıyla bu eğitimin, dinler ve inançlar hakkında öğretim açısından önemini vurgulamaktadır. Hizmet öncesi ve hizmet içi öğretmen eğitimi de dahil olmak üzere öğretmen eğitiminin birtakım yönleri tartışılmış ve dinler veya inançlar hakkında öğretim için gerekli bilgi ve becerilerin bir özeti sunulmuştur. Öğretmen sunumunun ölçme ve değerlendirmesinin önemine de dikkat çekilmiştir.

5. Bölüm; dinler ve inançlar hakkında öğretim için genel insan hakları çerçevesinin pratik uygulamasını incelemekte ve geliştirilmelerinin ardından, dinler ve inançlar hakkında öğretime ilişkin programların uygulanması sürecinde ortaya çıkabilecek bir dizi önemli hukuki konunun üzerinde durmaktadır. Tartışılan konulardan bazıları şunlardır: kapsayıcı uygulama politikalarının hazırlanması, vicdani talepler için makul uyarlamaların yapılması, devletin tarafsızlığı ve katılmamayı tercih etme hakları ve dinler ve inançlar ile bağlantılı fiili ve olası sorunların ele alınması.

Sonuçlar ve Tavsiyeler

Dinler ve inançlar hakkında öğretim, farklı ulusal ve yerel okul sistemlerinin ve geleneklerinin ihtiyaçlarını dikkate alacak şekilde uyarlanabilir. Toledo Kılavuz İlkeleri, hukukçular ve eğitimciler arasında giderek gelişen bir fikir birliği ile desteklenen ve dinler ve inançlar hakkında öğretime ilişkin planların oluşturulması sırasında tüm AGİT üyesi Devletler tarafından dikkate alınması gereken aşağıdaki genel sonuçlara dayanmaktadır:

Sonuçlar

1. Dinler ve inançlar hakkında bilgi; herkesin din veya inanç özgürlüğü hakkına saygı duyulmasının öneminin takdir edilmesini pekiştirebilir, demokratik yurttaşlığı teşvik edebilir, toplumsal çeşitliliğin anlaşılmasını destekleyebilir ve aynı zamanda sosyal uyumu güçlendirebilir.
2. Dinler ve inançlar hakkında bilgi, başkalarının inançlarının anlaşılmamasından kaynaklanan çatışmaları azaltma ve onların haklarına saygı duyulmasını teşvik etme konusunda kıymetli bir potansiyele sahiptir.
3. Dinler ve inançlar hakkında bilgi, nitelikli eğitimin vazgeçilmez bir parçasıdır. Tarih, edebiyat ve sanatın çoğunu anlamak için gereklidir ve insanın kültürel ufkunun genişlemesinde ve kişinin geçmişin ve günümüzün karmaşasına dair fikrinin derinleşmesinde faydalı olabilir.
4. Dinler ve inançlar hakkında öğretim, dinler veya inançlar hakkında anlaşmazlık olduğunda bile, başkalarının haklarına saygı duymayı aşılama çabaları ile bir araya geldiğinde etkilidir. Din veya inanç özgürlüğü hakkı evrensel bir haktır ve tüm insanların onuruna saygı da dahil başkalarının haklarını koruma yükümlülüğünü beraberinde getirir.
5. Bir bireyin kişisel dini (ya da dini olmayan) inançları, o kişinin dinler ve inançlar hakkındaki öğretimin dışında bırakılması için yeterli bir neden değildir. Bu konudaki en önemli hususlar, mesleki uzmanlığın yanı sıra genel olarak insan haklarına ve özel olarak din ve inanç özgürlüğüne bağlılık veya bunlara yönelik temel tutumlar ile ilgilidir.
6. Din veya inanç özgürlüğü haklarının ihlal edilmesinin önlenmesi için farklı dini ihtiyaçlara cevap veren makul politika uyarlamalarının yapılması gerekebilir. Hukuken kesinlikle gerekli olmasa bile, bu tür uyarlamalar ve esneklik, hoşgörü ve karşılıklı saygı ortamının inşasına katkıda bulunur.
7. Dinler ve inançlar hakkında öğretimi içeren zorunlu derslerin yeterince tarafsız ve nesnel olması halinde, bu derslere katılımı zorunlu kılmak, (devletler bu koşullarda kısmen veya tamamen katılmamayı tercih etmeye izin vermekte özgür olmasına rağmen) din veya inanç özgürlüğünü ihlal etmez.

Tavsiyeler

AGİT üyesi devletlere:

1. Toledo Kılavuz İlkelerini, öğretmenler, okul idari personeli, öğrenci birlikleri, ebeveyn örgütleri, eğitim alanında politika yapanlar ve dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgilenebilecek tüm taraflar arasında yaygınlaştırmaları ve bu tür bir öğretim geliştirilirken veya uygulanırken bu İlkelerden faydalanmaları;
2. Bu programlar geliştirilirken ve uygulanırken ilgili standartları uygulamaları ve AGİT taahhütlerinin yanı sıra Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin demokratik bir toplumda dini hoşgörü konusunda 1202 [1993], din ve demokrasi konusunda 1396 [1999] ve eğitim ve din konusunda 1720 [2005] sayılı tavsiye kararları da dahil olmak üzere, uluslararası kuruluşların tavsiyelerini dikkate almaları;
3. Devlet okullarında kullanılan, dinler ve inançlar hakkında öğretime değinen mevcut müfredatı, din özgürlüğü haklarına saygıyı destekleyip desteklemediklerini ve tarafsız, dengeli, kapsamlı, yaşa uygun, önyargısız olup olmadıklarını ve mesleki standartları karşılayıp karşılamadıklarını belirlemek amacıyla değerlendirmeleri;
4. Bu sürecin çeşitli din ve inanç topluluklarının ihtiyaçlarına duyarlı olduğundan ve ilgili tüm paydaşların seslerini duyurma fırsatına sahip olduğundan emin olmak için, dinler ve inançlar hakkında öğretim konusundaki müfredatın geliştirilmesiyle sonuçlanan süreci değerlendirmeleri;
5. Mevcut öğretmen eğitimi kurumlarının, insan haklarına, özellikle de din veya inanç özgürlüğüne saygıyı teşvik edecek bir şekilde, dinler ve inançlar hakkında öğretmek için gereken mesleki eğitimi ne ölçüde sağlayabildiğini incelemeleri;
6. Öğretmen eğitimi kurumlarının, insan hakları konularına, toplumdaki dini ve din dışı görüşlerin çeşitliliğine dair bir anlayışa, (özellikle kültürler arası bir yaklaşım üzerine kurulu olanlara dikkat ederek) çeşitli öğretim yöntemlerine dair sağlam bir kavrayışa ve dinler ve inançlar hakkında saygılı, tarafsız ve profesyonel bir şekilde öğretim verebilmenin yolları konusunda dikkate değer bir kavrayışa ilişkin yeterli bilgiyi ne ölçüde sağladıklarını belirlemeleri;
7. Toledo Kılavuz İlkelerine en uygun biçimde olabilmeleri için, dinler ve inançlar hakkında öğretim üzerine ders kitapları hazırlayan yazarlara, editörlere ve yayıncılara veri sağlayan süreçlerin düzenlenmesini kolaylaştırmaları;
8. Dinler ve inançlar hakkında öğretim için müfredat geliştirirken veya uygularken veya öğretmen eğitimi kurumlarını ve programlarını oluştururken veya değerlendirirken, AGİT/ODIHR Din ve İnanç Özgürlüğü Danışma Konseyi'nin uzmanlığından yararlanmaları tavsiye edilmektedir.

Nihai sonuçlara ve tavsiyelere dayanarak, aşağıdaki temel kılavuz ilkeler belirlenmiş ve okullarında dinler ve inançlar hakkında öğretimi desteklemeleri için AGİT üyesi Devletlerin dikkatine sunulmuştur.

Temel Kılavuz İlkeler

AGİT üyesi Devletlerde, devlet okullarında dinler ve inançlar hakkında öğretim verilirken aşağıdaki temel ilkeler dikkate alınmalıdır:

1. Dinler ve inançlar hakkında öğretim, adil ve doğru yöntemlerle sağlanmalı ve sağlam akademik çalışmaya dayanmalıdır. Öğrenciler insan haklarına, temel özgürlüklere ve medeni değerlere saygılı bir ortamda dinler ve inançlar hakkında öğretim almalıdır.
2. Din ve inançlar hakkında öğretenler, bir okul ortamına katkıda bulunan din özgürlüğüne ve okul topluluğunun üyeleri arasında karşılıklı saygı ve anlayış ruhu içinde hakların korunmasını teşvik eden uygulamalara bağlı olmalıdır.
3. Dinler ve inançlar hakkında öğretim okulların önemli bir sorumluluğudur. Ancak bu öğretimin gerçekleştirilme yöntemi, ailelerle din veya inanç kuruluşlarının sonraki nesillere değerleri aktarma rolünü zayıflatmamalı veya göz ardı etmemelidir.
4. Müfredatın hazırlanması ve uygulanması ile öğretmenlerin eğitimine farklı paydaşların katılımı için kapsayıcı bir yaklaşımı benimseyen farklı düzeylerde danışma birimlerinin kurulması için çaba harcanmalıdır.
5. Dinler ve inançlar hakkında öğretimin yer aldığı zorunlu bir program yeterince objektif olmadığında, düzeltilmesi ve daha dengeli ve tarafsız hale getirilmesi için çaba harcanmalıdır. Ancak bunun mümkün olmadığı veya hemen başarısız olduğu durumlarda, öğretimin dışında kalma hakkının tanınması, bu konudaki düzenlemelerin duyarlı ve ayrımcı olmayan bir şekilde yapılandırılmış olması koşuluyla, ebeveynler ve öğrenciler için tatmin edici bir çözüm olabilir.
6. Dinler ve inançlar hakkında ders verenler bu konuda yeterince eğitim almış olmalıdır. Bu öğretmenler, dinler ve inançlar hakkında adil ve dengeli bir şekilde ders vermek için gerekli bilgi, tutum ve becerilere sahip olmalıdır. Öğretmenler sadece konu yetkinliğine değil, pedagojik becerilere de sahip olmalıdır ki öğrenciler ile etkileşim içinde olabilsin ve öğrencilerin birbirleriyle duyarlı ve saygılı bir şekilde etkileşime geçmelerine yardım edebilsinler.
7. Dinler ve inançlar hakkında öğretim için müfredat, ders kitapları ve eğitim materyalleri hazırlanırken, dini ve dini olmayan görüşler kapsayıcı, adil ve saygılı bir şekilde hesaba katılmalıdır. Özellikle de olumsuz kalıp yargıları güçlendiren hatalı veya önyargılı materyallerden kaçınmaya dikkat edilmelidir.
8. Dinler ve inançlar hakkında alınan eğitime dair dengeli bir yaklaşım sağlamak amacıyla, müfredat geçerli mesleki standartlar uyarınca geliştirilmelidir. Müfredatın geliştirilmesi ve uygulanması aynı zamanda ilgili tüm taraflara görüş ve önerilerini sunmaları için uygun fırsatlar sağlayan açık ve adil prosedürler içermelidir.
9. Dinler ve inançlar hakkında öğretim alanındaki kaliteli müfredat, ancak öğretmenler müfredatı kullanmak için profesyonel şekilde eğitilirler ve bu konu ile ilgili

bilgi ve yeterliliklerini daha da geliştirmek için sürekli eğitim alırlarsa Toledo Kılavuz İlkelerinin eğitime amaçlarına etkili bir şekilde katkıda bulunabilir. Öğretmen yetiştirmeye dair herhangi bir hazırlık, demokratik ilkelere ve insan hakları ilkelere göre kurgulanmalı ve geliştirilmeli ve toplumdaki kültürel ve dini çeşitliliğe dair bir anlayışı barındırmalıdır.

10. Dinler ve inançlar hakkında öğretime odaklanan müfredat, din ve inanç ile ilgili ve küresel ve yerel sorunları yansıtan önemli tarihsel ve güncel gelişmelere dikkat etmelidir. Dini ve seküler çoğulluğun, okullarda ve okulların hizmet verdiği topluluklardaki farklı yerel tezahürlerine karşı duyarlı olmalıdır. Bu tür duyarlılıklar; öğrencilerin, velilerin ve eğitim alanındaki diğer paydaşların kaygıları gidermeye yardımcı olacaktır.

I. Toledo Kılavuz İlkelerinin Çerçevesi

A. Gerekçe

Dinler ve inançlar hakkında bilginin kaliteli bir eğitimin önemli bir parçası olduğu ve bu bilginin demokratik vatandaşlık, karşılıklı saygı, din özgürlüğü ve toplumsal çeşitlilik anlayışı gibi değerlerin gelişimini teşvik edebileceği yönünde eğitimciler arasında giderek artan bir fikir birliği vardır. İnanç konularındaki kararlar kişisel seçimler olarak korunmalıdır; aynı zamanda, hiçbir eğitim sistemi tarihte ve kültürde dinlerin ve inançların rolünü görmezlikten gelemez. Bu konudaki bilgisizlik, hoşgörüsüzlük ve ayrımcılığı körükleyebilir ve olumsuz kalıp yargıların yaratılmasına yol açabilir. Daha da kötüsü, düşmanlığın, çatışmanın ve sonuçta da şiddetin artmasına yol açabilir ve yakın tarihin çok açık bir şekilde gösterdiği gibi, tüm bunların AGİT bölgesinde güvenlik ve istikrarı tehdit etme potansiyeli vardır.

AGİT'in hem çatışma önleme rolü hem de hoşgörü ve karşılıklı saygı kültürünü teşvik etme kararlılığı doğrultusunda, Danışma Konseyi dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgili bu Kılavuz İlkeleri sunmaktadır. İlkeler, bölgenin artan dini çeşitliliğine dair gelişmiş bir anlayışa ve dinin kamusal alandaki artan varlığına katkıda bulunması umuduyla hazırlanmıştır. Bunların mantığı iki temel ilkeye dayanmaktadır: ilki, herkesin din ve inanç özgürlüğü hakkına saygıyı vurgulayan öğretimde olumlu bir değer olması ve ikincisi, dinler ve inançlar hakkında öğretimin zararlı yanlış anlamaları ve kalıp yargıları azaltabileceğidir.

Dinler ve inançlar hakkında kaliteli eğitim, bölünmeleri ve çatışmaları önlemeye ve ele almaya yardımcı olmak için etkili bir yol olabilir. Dinler, medyada ve diğer sosyal ortamlarda çoğunlukla karmaşık, çeşitli ve dinamik yapılarını düzgün bir biçimde yansıtmayan bir şekilde algılanmakta ve tarif edilmektedir. Dinler ve inançlar konusunda daha çok bilgi sahibi olmak hoşgörüyü ve saygıyı otomatik olarak teşvik etmese de başkalarının dinlerine ve inançları ile bunları benimseyenlere dair algıları olumlu etkileme potansiyeline sahiptir.

Dinler ve inançlar hakkında öğretim, gençleri çoğulcu bir toplumda yaşamaya hazırlaması gereken okulların önemli bir sorumluluğudur. Fakat bu öğretimin okullardaki gerçekleşme biçimi, ailelerin ve din veya inanç kuruluşlarının kritik rolüne zarar vermemeli veya bunu göz ardı etmemelidir. Aileler, din veya inanç toplulukları ile birlikte gelecek nesillerin ahlaki eğitiminden sorumludur. Aileler, din ve inanç kuruluşları ve okullar birlikte çalışarak, başkalarının haklarına saygı göstermeyi öğretmek için karşılıklı anlayışı teşvik edebilir.

Dinler ve İnançlar hakkında Öğretimin Nedenleri

Dinler ve inançlar hakkında öğretimin çeşitli ikna edici nedenleri vardır. Söz konusu nedenlerin tamamı, bu tür öğretim din özgürlüğüne ve insan haklarına bağlılık bağlamında gerçekleştiğinde güçlenir. Bunlar aşağıdakileri içerir:

- Dinler ve inançlar, bireylerin ve toplulukların yaşamlarında etkili olan güçlerdir ve bu nedenle de bir bütün olarak toplum için büyük öneme sahiptir. Çeşitliliğin olduğu toplumlarımızda insanların birbirlerini anlamaları ve aynı zamanda kendilerini koruyan hakların önemini takdir etmeleri için bu inançların anlaşılması gerekir.
- Dinler ve inançlar hakkında öğrenme, kişinin kendi dinini veya inancını daha derinden anlaması da dahil olmak üzere, benlik oluşumuna ve gelişimine katkıda bulunur. Dinler ve inançlar hakkında araştırma yapmak, öğrencilerin zihinlerini anlam ve amaç sorularına açar ve öğrencileri tarih boyunca insanoğlu tarafından ele alınan kritik etik konularla yüzleştirir.
- Dinlere ve inançlara dair bilgi olmadan çoğu tarih, edebiyat ve kültür anlaşılabilir. Bu nedenle dinler ve inançlar hakkında çalışmak, çok yönlü bir eğitimin önemli bir parçasıdır. Dinler ve inançlar hakkında öğrenim görmek, kişinin kendi eğitim birikiminin bir parçasını oluşturur, ufkunu genişletir, geçmişin ve bugünün karmaşalarına dair fikrini derinleştirir.
- Dinler ve inançlar hakkında bilgi, saygılı davranışları teşvik etmeye ve sosyal uyumu güçlendirmeye yardımcı olabilir. Bu anlamda, toplumun tüm üyeleri, kendi kanaatleri ne olursa olsun, başkalarının din ve inanç sistemleri hakkındaki bilgilerden yararlanırlar.

B. Amaç ve Kapsam

Toledo Kılavuz İlkelerinin temel amacı, okullarda dinler ve inançlar hakkındaki araştırma ve bilgiyi, özellikle din özgürlüğünü geliştirmek için bir araç olarak desteklemeyi tercih ettiklerinde, AGİT üyesi Devletlere yardımcı olmaktır.

Bu İlkeler, AGİT üyesi devletlerin devlet okullarındaki belirli dinlerin ve inançların öğretilmesine ilişkin çok çeşitli eğitim yaklaşımlarını ele almaya çalışmaz. İlkeler; belirli bir din ya da inanç geleneğinin, o geleneğin üyeleri tarafından ve/veya o geleneği temsil eden kuruluşların denetimi altında öğretildiği zaman olduğu gibi, belirli bir din veya inançta öğretimden farklı olarak, sadece farklı din ve inançlar hakkında öğretim sağlamaya çalışan eğitim yaklaşımına odaklanır.³ Bu Kılavuz İlkelerin, dinler ve inançlar hakkında öğretime odaklanmış olması, ne bu özel yaklaşıma ilişkin bir tercih olduğu ne de Toledo Kılavuz İlkeleri tarafından değinilmeyen alanlarda insan haklarına dair kaygıların ortaya çıkmayacağı anlamına gelir. İlkeler, halen AGİT üyesi Devletlerde var olan dinlerin ve inançların öğretimine ilişkin farklı yaklaşımlar bakımından tarafsızdır. Aksine, burada tartışılan yaklaşımın (dinler ve inançlar hakkında öğretim) takip edildiği her zaman ve her yerde düşünülmesi gereken hususları ortaya koymayı amaçlar.

Dinler ve inançlar hakkında öğretim, devletin veya diğer kamu kurumlarının sorumluluğu altında olan okullarda ve programlarda, (belli bir dini veya ideolojik yönelime

³ Bu belgede "inanç", insanlığın durumu ve dünya hakkında temel olan, derinden bağlı olunan vicdani inançları ifade eder. AGİT/ODIHR Din ve İnanç Özgürlüğü Uzmanları Danışma Paneli, Din ve İnanca İlişkin Mevzuat İnceleme Rehberinde verilen çalışma tanımına bakınız (Varşova, ODIHR, 2004), s. 8.

sahip olsun veya olmasın) özel okullarda ya da belirli bir dini veya ideolojik yönelime sahip devlet okullarında gerçekleştirilebilir⁴. Toledo Kılavuz İlkeleri bu durumların hepsinde geçerli olabilir, ancak din hakkında öğretimin sadece devletin sorumluluğu olmadığı özel okullar veya diğer okullar söz konusu olduğunda, dini özerklik haklarına saygılı olunmalıdır. Kılavuz İlkeler ayrıca, ilgili oldukları ve okulu işletenler tarafından faydalı olarak kabul edildikleri ölçüde, belirli bir dini ya da ideolojik yönelime sahip olan özel okullarda ve devlet okullarında da kullanışlı olabilir, ancak İlkeler kullanılırken söz konusu okulun inanç ve değerler sistemi dikkate alınmalıdır.

Son olarak, İlkelerin sadece dinler hakkında öğretimi değil, aynı zamanda inançlar, yani hayata ve dünyaya dair dini olmayan anlayışlar hakkında öğretimi de ele aldığı unutulmamalıdır. Bu Kılavuz İlkelerin temel kaygısı – insan hakları ilkelerine bağlılığın derinleştirilmesi – her ikisi için eşit ölçüde geçerlidir. Bu konular genellikle etik ve yurttaşlık eğitimi ile ilgili dersler bağlamında da ortaya çıkmaktadır. Bu dersler bu dokümanın kapsamı dışında kalan bazı konuları gündeme getirmesine rağmen, dinlere veya inançlara dikkati içeren derslerde bu İlkelerin yakından incelenmesi yararlı olacaktır.

Toledo Kılavuz İlkelerinin AGİT üyesi Devletlerde bulunan dinler ve inançlar hakkında öğretime ilişkin çok çeşitli eğitim sistemlerine katkı sunması amaçlanmıştır⁵. Bu yaklaşımlar genellikle ülkenin tarihini yansıtır ve saygı duyulması gereken farklı milli geleneklerin ve mirasların bir ifadesidir. Bunların hepsi, bu dokümanda sıralanan ilkelerin anlaşılması ve bu ilkelere saygı duyulması koşuluyla, insan haklarının, din özgürlüğünün, demokratik toplumların ve karşılıklı saygının gelişmesine katkıda bulunabilirler.

Başlangıç noktası, dinler ve inançlar hakkında öğretimin dini bağlılık ve mezhep odaklı olmaması anlayışıdır. Öğrencinin dinlere ve inançlara dair farkındalığı için çabalar ancak öğrencinin bunların herhangi birini kabul etmesi için baskı uygulamaz; dinlerin ve inançların uygulanmasını değil, bunlar hakkında araştırmayı destekler; öğrencilere çok çeşitli dini ve dini olmayan görüşleri anlatabilir ancak belirli bir görüşü dayatmaz; dinlerin ve inançların herhangi birini desteklemeden veya karalamadan bunlar hakkında eğitim verir; öğrencileri çeşitli dinler ve inançlar hakkında bilgilendirir, öğrencileri herhangi bir dine ya da inanca uymaya veya dönüştürmeye zorlamaz⁶. Dinler ve inançlar hakkındaki çalışmalar, öğrencilere çeşitli inanç geleneklerine dair adil ve daha derin bir anlayış kazandırmanın bir ön koşulu olan sağlam bilime dayanmalıdır.

4 Birçok AGİT ülkesinde devlet okulları ile özel okullar arasında net bir ayrım yapmak zordur. "Devlet okulu" bu belgede; organizasyonu, finansmanı ve yönetimi öncelikle bir kamu kuruluşunun (devlet, bölgesel, belediye, vb.) sorumluluğu ya da birincil gözetimi altında olan bir okulu ifade etmek için kullanılır. "Özel okul", kamu kaynaklarından (mali destek de dahil olmak üzere) ne düzeyde destek alırsa alsın, organizasyon, finansman ve yönetim konularının öncelikle okulun kendisinin veya kamu dışından bir sponsor kuruluşun sorumluluğu altında olduğu bir okuldur.

5 Bakınız, örneğin, Peter Schreiner, Friedhelm Kraft, ve Andrew Wright, Avrupa'da Din Eğitiminde İyi Uygulama: İlköğretim Okullarına dair Örnekler ve Bakış Açıları (Munster, Munster Lit, 2007).

6 Charles C. Haynes, Devlet Okullarında Din için bir Öğretmen Kılavuzu'ndan uyarlanmıştır (Nashville, İlk Değişiklik Merkezi, 1999), s. 3.

C. Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretimi Desteklemek İçin Uluslararası Çabalar

AGİT/ODIHR

AGİT ve onun evriminin tarihçesi, özellikle farklı dinler ve inançlar arasında artan diyalog ve anlayışı kolaylaştırmasına imkan tanır.

Soğuk Savaşın rakiplerini bir araya getiren bir yapı olarak hizmet ettiği ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) olarak kurulduğu 1975 yılından dünyanın en büyük bölgesel güvenlik örgütü olarak ortaya çıkmasına kadar, AGİT tüm üye devletlerin çıkarına yansıtılan insan boyutu ile ilgili kavramların çerçevesinin çizilmesine katkıda bulunmuştur. Bu yüzden, kapsayıcı bir yaklaşım üzerine inşa edilmiş olan AGİT, geleneksel olarak fikir birliği, farklılıkların çözülmesi ve çatışmanın önlenmesi için çalışan bir teşkilattir. Din veya inanç özgürlüğü hakkı, 1975 yılında Helsinki Nihai Senedi'ni imzalayan Devletler arasındaki karşılıklı ilişkileri yönlendiren temel ilkelerden biri olarak belirlenmiştir⁷. Bu hüküm, din özgürlüğünün AGİT içinde önemli bir rolü olmasını sağlamış ve bir dizi başka gelişmeye zemin hazırlamıştır. Din özgürlüğü ve diğer insan hakları ile ilgili olanlar da dahil olmak üzere AGİT taahhütleri, mevcut uygulama mekanizmaları ve prosedürleri ile düzenli izlemeye tabi hale gelmiştir.

Demokratik toplumları hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı esasında güçlendirmede din ve inanç özgürlüğünün önemini vurgulamak için 1997 yılında ODIHR tarafından Din ve İnanç Özgürlüğü Uzmanlarından oluşan bir Danışma Kurulu kurulmuştur. Danışma Kurulu, 2004 yılında, bir uzman Danışma Konseyini ve her üye devlet tarafından aday gösterilen ve ODIHR tarafından atanan en çok iki üyeyi içerecek şekilde genişletilmiş ve yeniden yapılandırılmıştır. Danışma Konseyi, Danışma Kurulunun genel yapısı içinde ODIHR ile ana temas grubu olarak hizmet vermektedir. 2006 yılındaki bir Kararında AGİT Bakanlar Konseyi, Danışma Kurulunun çalışmasına dair önceki desteğini tekrarlamış ve ODIHR'e "üye Devletlere destek ve uzman yardımı sağlanmasında Din ve İnanç Özgürlüğü Uzmanları Danışma Kurulu çalışmalarını daha da güçlendirme" görevi vermiştir⁸.

İkinci olarak, AGİT'in elinde belirli uzmanlıkları siyasi diyalog ve sessiz diplomasi ile birleştiren farklı eylem araçları vardır. Danışma Kurulunun Din veya İnanç Konusundaki Mevzuatın İncelenmesine İlişkin Kuralları ve Danışma Konseyi tarafından bu konuda üye Devletlere sağlanmaya devam eden destek ikna edici bir örnektir. Aynı zamanda, görev tanımı erken uyarı ve çatışmanın önlenmesine odaklanan AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri (UAYK), etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerini geliştirmek ve korumak için azınlıklara mensup kişilerin haklarına ilişkin tematik tavsiyeler gibi değerli kaynaklar da geliştirmiştir. Ulusal azınlıkları içeren taahhütleri vurgulamak için UAYK, Ulusal Azınlıkların Eğitim Haklarına İlişkin Lahey Tavsiyeleri de dahil olmak üzere birçok tematik tavsiyeyi onaylamıştır⁹.

7 VII. İlke, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Nihai Senedi, Helsinki, 1 Ağustos 1975, <https://www.osce.org/files/documents/5/c/39501.pdf> adresinden ulaşılabilir.

8 13/06 sayılı AGİT Bakanlar Konseyi Kararı, paragraf 14(b), a.g.e. not 1.

9 Ulusal Azınlıkların Eğitim Haklarına İlişkin Lahey Tavsiyeleri ve Açıklayıcı Not, 1 Ekim 1996, <https://www.osce.org/files/documents/8/5/32200.pdf> adresinden ulaşılabilir.

Üçüncü olarak, üye Devletlerin Teşkilatın erken uyarı ve çatışma önleme görevine odaklanmaları ve AGİT bölgesinde saha misyonlarının bulunması, birçok durumda üye Devletlerin din veya inanç özgürlüğünü teşvik etme çabalarını desteklemek açısından Teşkilatı iyi bir konumda tutmaktadır. Bu, aynı zamanda, ilgili araçların yaygınlaştırılması ve AGİT'in ODIHR Uzmanlar Danışma Konseyi üzerinden hükümet yetkililerine destek sağlanmasını kolaylaştırmaya yönelik daha genel çabaları gibi farklı yollarla eğitimcilerin dinler ve inançlar hakkında öğretim verme çabalarının desteklenmesini de içerebilir.

Bu Kılavuz İlkeler hazırlanırken ODIHR, dini ve kültürler arası eğitim alanında faaliyet gösteren diğer uluslararası kuruluşların yürüttüğü analiz, araştırma ve yardım programları da dahil olmak üzere mevcut çabalardan yararlanmıştı. Diğerlerinin yanı sıra aşağıdakileri kabul etmek uygun olacaktır:

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)

UNESCO uzun zamandır insan hakları ve kültürler arası eğitim alanında çalışmaktadır. 1974 yılında, UNESCO Genel Konferansı, UNESCO'nun bu alandaki çalışmaları için temel teşkil eden Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış için Eğitim ile İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerle ilgili Eğitime İlişkin Tavsiye Kararını (bundan sonra UNESCO Tavsiye Kararı) kabul etmiştir¹⁰.

2000 yılında Dünya Eğitim Forumu'nda kabul edilen 2000-2015 için Dakar Eylem Çerçevesi, UNESCO'nun hedeflerinin ve önceliklerinin temelini oluşturur. Metinde, okulların dini gruplar arasında anlayışın desteklenmesine yardımcı olduğuna dair özel atıflar yer alır. Çerçeve ayrıca, eğitim sürecinde dini gruplarla ortaklıklar geliştiren hükümet kuruluşlarının önemini de vurgulamaktadır¹¹.

UNESCO'nun Dinler arası Diyalog Programı, dinler veya inançlar arasında görüş alışverişini ve anlayışı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Program, pedagojik materyali yayımlayarak dinler arası diyalog alanında eğitim ve öğretimi desteklemektedir. 2006 yılının Mart ayında, UNESCO Kültürler arası Anlayış için Dinler arası Diyalog Makamları ağı oluşturmayı amaçlayan yeni bir girişim başlatılmıştır. Bu konuda uzmanlaşmış büyük üniversiteler ve akademik merkezler bu ağda temsil edilmektedir¹².

Birleşmiş Milletler Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü

1994 yılından bu yana, Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Komisyonu, BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörünü din ve inanca yönelik hoşgörünün teşvik edilmesinde eğitimin katkısını incelemek için teşvik etmektedir. Bu, sonuçta 2001 yılının Kasım ayında BM Din veya İnanç Özgürlüğü Özel Raportörü himayesinde Din veya İnanç Özgürlüğü, Hoşgörü ve Ayrımcılık ile İlgili Okul Eğitimi konusunda Uluslararası Danışma

10 Genel Konferans'ın 19 Kasım 1974 tarihinde Paris'te düzenlenen 18. oturumunda kabul edilen Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış için Eğitim ile İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerle ilgili Eğitime İlişkin Tavsiye Kararı, http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13088&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html adresinden ulaşılabilir.

11 Dakar Eylem Çerçevesi, Herkes için Eğitim: Ortak Taahhütlerimizin Yerine Getirilmesi, Dünya Eğitim Forumu tarafından kabul edilmiştir, Dakar, Senegal, 26-28 Nisan 2000, <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001211/121147e.pdf> adresinden ulaşılabilir.

12 Daha fazla bilgi için, bakınız; http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php-URL_ID=14008&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

Konferansının düzenlenmesinin önünü açmıştır. Eğitimin, özellikle de okulda, din veya inanç özgürlüğüne hoşgörü ve saygıyı teşvik etmeye anlamlı bir şekilde katkıda bulunması gerektiği görüşü esasında, eğitimde ayrımcı olmayan bir bakış açısının ve uygun düzeylerde din veya inanç özgürlüğü ile ilgili bilginin güçlendirilmesi Madrid Konferansı Nihai Belgesinin amaçlarından biri olarak yer almaktadır¹³.

Medeniyetler İttifakı (Mİ)

2005 yılında, BM Genel Sekreteri, Medeniyetler İttifakı için İspanya ve Türkiye Başkanlarının ortak sponsorluğunda bir girişim başlatmıştır. Bu girişimi yönlendirmek için BM Genel Sekreteri, ortak-sponsorlar ile istişare içinde, seçkin kişilerden oluşan üst düzey bir grup kurmuş ve bu gruba, farklı toplumlar arasındaki önyargılara ve yanlış algılara karşı çıkılması ve bir karşılıklı saygı paradigması kurularak kutuplaşmanın ve aşırılığın üstesinden gelinmesi için pratik öneriler içeren bir rapor hazırlama görevini vermiştir. Grubun 13 Kasım 2006 tarihinde İstanbul'daki son toplantısında tamamlanan rapor, kültürler arasındaki gerginliklerin siyasi düzeyin ötesine geçerek toplumların kalplerine ve zihinlerine yayıldığını vurgulamaktadır. Bu gidişatı tersine çevirmek için grup, tavsiyelerini "eğitim" dahil dört öncelikli tematik alanda analiz eder ve sunar ve diğer hususların yanı sıra şunu ifade eder: "Dini okullar da dahil olmak üzere eğitim sistemleri öğrencilere, dünyadaki çeşitli dini inançlar, uygulamalar ve kültürlerle dair karşılıklı saygı ve anlayış kazandırmalıdır."¹⁴

Dünyadaki dini inançlara dair bilginin teşvik edilmesinin gerekçesi, bilgisizliğin genellikle dinlere karşı düşmanlığın nedenlerinden biri olmasıdır. Rapor ayrıca, dini liderlerin, eğitim alanında politika yapanların ve inançlar arası sivil örgütlenmelerin, dinler hakkında öğretim için üzerinde fikir birliğine varılmış kılavuz ilkeleri geliştirmek amacıyla birlikte çalışmasını tavsiye etmektedir.

Avrupa Konseyi (AK)

Din veya inanç özgürlüğüne dair uluslararası normlara ve hoşgörüye ilişkin eğitime, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Sözleşme'nin (EHCR) 9. Maddesi¹⁵ ve Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Çerçeve Sözleşme'nin 12. Maddesi

13 Din veya İnanç Özgürlüğü, Hoşgörü ve Ayrımcılık Yapmama ile ilgili Okul Eğitimi konusunda Uluslararası Danışma Konferansı Nihai Belgesi, 2000/33 sayılı İnsan Hakları Komisyonu kararı uyarınca din veya inanç özgürlüğü Özel Raportörü Sayın Abdelfattah Amor tarafından sunulan Rapor, Mart 2002, E/CN.4/2002/73, Ek (aynı zamanda bu belgeye ekli Ek IV içinde de yeniden yazılmıştır). Madrid Konferansına ilişkin hazırlık çalışmalarında da dengeli ve kapsayıcı bakış açılarının önemini vurgulanmıştır. 2001 yılında, o zamanki Özel Raportör olan Abdelfattah Amor tarafından hazırlanan ve 78 ülkeden anket sonuçlarına dayanan bir çalışmaya göre: "Din eğitimi, kapsayıcı bir şekilde, bütün dini eğilimler ile ilgili bilgi ve değerleri aktarmak için kullanılacak bir araç olarak algılanmalıdır, böylece bireyler aynı toplumun bir parçası olduklarının bilincine varır ve kendi kimliklerini, farklı kimliklerle uyum içinde oluşturmayı öğrenirler. Bu şekilde din eğitimi, Tanrının yapısının ve dini inancın temellerinin resmi incelemesi olarak tanımlanan ilmihal veya teolojiden büyük ölçüde farklıdır ve uluslararası standartlarda tanımlanan şekilde daha geniş eğitim çerçevesine katkıda bulunur." Ayrıca bakınız; Amor'un Durban Konferansı Hazırlık Komitesinin ikinci oturumunda sunulan çalışması "İrk ayrımcılığı, dini hoşgörüsüzlük ve eğitim", BM Doc, A/CONF.189/PC.2/22, 3 Mayıs 2001.

14 Medeniyetler İttifakı Üst Düzey Grup Raporu, 13 Kasım 2006, Bölüm VI, paragraf 6.8, http://www.unaoc.org/repository/HLG_Report.pdf adresinden ulaşılabilir.

15 İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesi, Avrupa Konseyi tarafından 4 Kasım 1950 tarihinde imzaya açılmıştır, E.T.S. No 5, 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir, <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm> adresinden ulaşılabilir.

gibi Avrupa Konseyi belgelerinde yer verilmiştir¹⁶. İkinci belge, Sözleşmenin taraflarından, toplumlarının çeşitli kesimlerinin kültürü, tarihi, dili ve dinine ilişkin bilgileri geliştirmek için eğitim ve araştırma alanlarında tedbirler almalarını istemektedir. Bu taahhütlere karşı neler yapıldığı, Avrupa Konseyi kurumları tarafından gerçekleştirilen çok sayıda faaliyette ifade edilmiştir.

2005 yılında, Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Bakanlar Komitesinin, dini araştırmaların kamu eğitim sisteminin ilk ve orta düzeylerinde öğretilmesini sağlamak konusunda Üye Devletlerin hükümetlerini teşvik etmesini tavsiye eden, eğitim ve din hakkında 1720 sayılı Tavsiye Kararını kabul etmiştir.¹⁷

Atina'da 2003 yılında, Avrupa Eğitim Bakanları Daimi Konferansında, kültürlerarası ve dinler arası diyalogun, Avrupa Konseyi'nin çalışmalarının ana ilkelerinden biri yapılmasına karar verilmiş ve "Avrupa'da Kültürlerarası Eğitim ve Dini Çeşitlilik ve Diyalogun Zorluğu" projesinin önü açılmıştır¹⁸. Bu projenin sonuçlarından biri, okullar için dini çeşitlilik ve kültürler arası eğitim konusunda bir kaynak kitabın geliştirilmesi olmuştur. 2007 yılında İstanbul'da düzenlenen Avrupa Eğitim Bakanları Daimi Konferansı sırasında bakanlar, "belirli bir ülkede var olan din eğitimi sistemi ne olursa olsun, çocukların kültürlerarası eğitimlerinin bir parçası olarak, dini ve felsefi çeşitliliği göz önüne alan bir eğitim almaları gerektiğini" belirtmiştir.¹⁹

İrkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI), yakın tarihte okul eğitiminde ve okul eğitimi yoluyla ırkçılık ve ırk ayrımcılığına karşı mücadele üzerine genel bir politika tavsiye kararı çıkarmıştır. Tavsiye kararı, devlet okullarının mezhepsel din eğitimi verdiği durumlarda muafiyeti istenen çocuklar için kolay muafiyet usullerinin uygulanmasını sağlamak gerektiğinden bahsetmektedir.²⁰

Avrupa Birliği (AB)

Avrupa Birliği Konseyi, 1995 yılında eğitim sistemlerinin ırkçılık ve yabancı düşmanlığına karşı tepkisi hakkında bir kararı kabul ederek Avrupa'nın kültürel, etnik ve dini çeşitliliğini yansıtan öğretim materyallerinin kullanılmasının değerini vurgulamıştır.²¹

16 Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Çerçeve Sözleşmesi, H(1995)010, 1 Şubat 1995 tarihinde Üye Devletler tarafından imzaya açılmış, 1 Şubat 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007cdac> adresinden ulaşılabilir.

17 Eğitim ve Din 1720 sayılı Tavsiye Kararı (2005), 4 Ekim 2005 tarihli Parlamenterler Meclisi müzakeresi (27. Oturum), (bakınız; Doc 10673, Kültür, Bilim ve Eğitim Komitesi raporu, raportör: Mr Schneider) metin Meclis tarafından 4 Ekim 2005 tarihinde kabul edilmiştir (27. Oturum), <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17373> adresinden ulaşılabilir.

18 Daha detaylı bilgi için Kültürel İşbirliği Avrupası başlıklı web sayfasına bakınız, http://www.coe.int/t/e/cultural_co-operation/education/intercultural_education/overview.asp adresinden ulaşılabilir.

19 2003-2006 yıllarında Tamamlanan Projelerin Bulguları ve Sonuçları hakkında Karar: Daha İnsancıl ve Kapsayıcı bir Avrupa'nın İnşa Edilmesi: Eğitim Politikalarının Rolü, Avrupa Eğitim Bakanları Daimi Konferansının 22. Oturumu, İstanbul, 4-5 Mayıs 2007, http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/News/Istanbul_Resolution%20on%20the%20results%20and%20conclusions_EN.doc.pdf adresinden ulaşılabilir; John Keast (Ed.), Dini Çeşitlilik ve Kültürlerarası Eğitim: Okullar için bir Kaynak El Kitabı, (Strasbourg, Avrupa Konseyi Yayınları, 2007), s. 11-15.

20 15 Aralık 2006 tarihinde kabul edilen, Okul Eğitiminde ve Okul Eğitimi Yoluyla İrkçılık ve İrk Ayrımcılığına Karşı Mücadele Hakkında 10 Nolu ECRI Genel Politika Tavsiye Kararı, <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-10-on-combating-racism-and-racia/16808b5ad5> adresinden ulaşılabilir.

21 Eğitim Sistemlerinin İrkçılık Sorununa Yanıtı, Avrupa Birliği Konseyi Kararı, 23 Ekim 1995, 23.11.1995 tarihli Resmi Gazete C 312, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A41995X1123> adresinden ulaşılabilir.

Eski adıyla Avrupa İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi (EUMC), şimdiki adıyla Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (FRA), Avrupa Birliği'nde ırkçılık ve yabancı düşmanlığı hakkında, dinler arası diyalogun teşvik edilmesi ve bu bağlamda eğitimin rolünün vurgulanması konusunda tavsiyeler içeren bir dizi rapor yayınlamıştır. Dinler tarihi konusunda ders kitaplarının hazırlanması da bu tavsiyeler arasında yer almaktadır.²²

"Bilgiye dayalı bir toplumda vatandaşlar ve yönetim" adlı 6. Çerçeve programı ile Avrupa Komisyonu, diyalogu teşvik eden ve çatışmayı ele alan dinler veya inançlar hakkındaki öğretim yöntemlerine yönelik araştırmaları desteklemiştir.²³

D. ODIHR ve ODIHR Danışma Kurulunun Özgün Katkısı

ODIHR ve ODIHR Din veya İnanç Özgürlüğü Uzmanları Danışma Konseyinin dinler ve inançlar hakkında öğretim konusunun ele alınmasına yaptığı özgün katkı, kendine özgü yaklaşımı ve uzmanlık alanıdır. Bu yüzden, Kılavuz İlkeler bu konuya din veya inanç özgürlüğü açısından bakmaktadır. Dolayısıyla Kılavuz İlkeler, AGİT taahhütlerine ve uluslararası insan hakları standartlarına dayanan bir insan hakları perspektifi üzerine kuruludur.

Kılavuz İlkeler; esas ile uygulanabilirlik arasında doğru bir denge sağlamak için hem akademisyenlerin hem de uygulayıcıların yasal, eğitimsel ve teolojik uzmanlığını birleştirir. Dinler ve inançlar hakkında öğretim konusundaki farklı yaklaşımların göz önüne alındığı Toledo Kılavuz İlkelerinin, öğretmenlerin ve eğitimcilerin kendi ulusal sistemleri bakımından ilişki kurabilecekleri bir araç görevi görmesi amaçlanmaktadır. Bu Kılavuz İlkelerin geliştirilmesine, farklı dini ve inanç bakış açılarına sahip bireylerin katılmış olması, din ve inanç topluluklarının perspektiflerinin yansıtılmasına ve nihai çıktının, kapsamı ve yaklaşımı açısından mümkün olduğunca dengeli ve kapsayıcı olmasına yardımcı olmuştur.

Din veya İnanç Özgürlüğü Uzmanları Danışma Konseyinin, din özgürlüğünün kullanılması ile ilgili yasal soruların ele alınması konusundaki güçlü deneyimi; hükümet yetkilileri, eğitimciler, okul yönetimi ve inanç topluluklarının temsilcilerinin dinler ve inançlar hakkındaki öğretim çabalarında dikkate alması gereken standartları ve güncel konuları (yasal ve politika soruları dahil) ortaya koymak için eğitim alanında önde gelen uzmanların yetkinliği ile birleştirilmiştir.

22 Bakınız, örneğin, EUMC, "Avrupa Birliği'nde Müslümanlar: Ayrımcılık ve İslam fobisi", (Viyana, Aralık 2006), https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/eumc-2006-muslims-in-the-eu-discrimination-and-islamophobia_en.pdf adresinden ulaşılabilir.

23 Robert Jackson, Siebren Miedema, Wolfram Weisse ve Jean-Paul Willaime, (Editörler), Avrupa'da Din ve Eğitim: Gelişmeler, Bağlamlar ve Tartışmalar (Munster, Waxmann, 2007).

II. İnsan Hakları Çerçevesi ve Dinler ve İnançlar hakkında Öğretim

A. İnsan Hakları Çerçevesi

Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü en temel insan haklarından biridir. Bu özgürlüğün korunması, AGİT üyesi Devletlerin taahhütleri arasında önemli bir yere sahiptir. Helsinki Nihai Senedinin VII. İlkesi şunu ifade eder:

Katılımcı Devletler ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüğü de dahil olmak üzere temel özgürlüklerine saygı duyacaktır.

Her biri insan kişiliğinin özündeki onurdan kaynaklanan ve özgür ve tam gelişimi için gerekli olan medeni, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer hak ve özgürlüklerin etkin şekilde kullanılmasını destekleyecek ve teşvik edecektir.

Bu çerçevede üye Devletler, bireyin kendi vicdanının gerektirdikleri uyarınca hareket ederek, tek başına veya topluca, dini veya inancı ikrar etme ve uygulama özgürlüğünü tanıyacak ve buna saygı duyacaktır.²⁴

1989 Viyana Toplantısı Sonuç Belgesi,²⁵ din ve inanç özgürlüğünün kullanılması ile ilgili bir takım temel ilkeler ortaya koymaktadır, bunlar:

(16) Bireyin dinini veya inancını ikrar etme ve uygulama özgürlüğünü sağlamak için üye Devletler, *diğerlerinin yanında*,

(16.1) – medeni, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın her alanında insan haklarının ve temel özgürlüklerin tanınmasında, kullanılmasında ve bunlardan yararlanılmasında bireylere ve topluluklara karşı din veya inanç temelinde ayrımcılığı önlemek ve ortadan kaldırmak ile inançlılarla inançsızlar arasında fiili eşitliği sağlamak için etkili önlemler alacak;

(16.2) –farklı toplulukların inananları arasında olduğu kadar inananlar ve inançsızlar arasında da karşılıklı hoşgörü ve saygı iklimini teşvik edecek; [...]

(16.6) – herkesin, tek başına veya başkalarıyla birlikte, kendi seçtiği dilde din eğitimi verme ve alma hakkına saygı duyacaktır.

Tüm devletler, uluslararası hukuk gereği, insan haklarının ve düşünce, vicdan ve din

²⁴ Helsinki Nihai Senedi, a.g.e. not 7.

²⁵ Nihai Senedin, Konferansın izlenmesine ilişkin hükümleri esasında düzenlenen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Üye Devletler Temsilcileri 1989 Viyana Toplantısı Sonuç Belgesi, Viyana, 17 Ocak 1989, <https://www.osce.org/files/f/document-s/a/7/40881.pdf> adresinden ulaşılabilir.

özgürlüğünün gözetilmesini teşvik etmekle yükümlüdür. Bunlar, tüm uluslararası insan hakları taahhütlerinin en yerleşik olanlarından bazılarıdır.

Bu yüzden, Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşmenin (MSHUS) 18. maddesi uyarınca;

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahip olacaktır. Bu hak, herkesin istediği dine veya inanca sahip olması ya da bunları benimsemesi özgürlüğünü ve herkesin aleni veya özel olarak bireysel ya da başkaları ile birlikte toplu olarak, kendi din veya inancını ibadet, icra, bunun icaplarını yerine getirme ya da öğretme bakımından ortaya koyma özgürlüğünü de içerir.
2. Hiç kimse, kendi seçtiği bir din veya inanca sahip olma ya da bunu benimseme özgürlüğünü zedeleyecek bir baskıya maruz bırakılamaz.
3. Bir kimsenin kendi dinini veya inançlarını ortaya koyma özgürlüğüne ancak yasalarla belirlenen ve kamu güvenliğini, düzenini, sağlığını veya ahlakını ya da başkalarının temel hak ve özgürlüklerini korumak için gerekli kısıtlamalar getirilebilir.
4. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, ebeveynlerin ve uygulanabildiği durumlarda yasalarca saptanmış vasilerin, çocuklarına kendi inançlarına uygun bir din ve ahlak eğitimi verme özgürlüklerine saygı göstermekle yükümlüdürler.²⁶

Benzer bir şekilde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesi uyarınca;

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.
2. Din ve inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.²⁷

Artık genel uygulamaya dair bir dönüm noktası olarak kabul edilen kararda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) şu hükme varmıştır:

düşünce, vicdan ve din özgürlüğü 'demokratik bir toplumun' temellerinden biridir [...]. Bu, dini boyutu içinde, inananların kimliğini ve yaşam anlayışlarını oluşturan en önemli unsurlardan biridir, ama aynı zamanda ateistler, agnostikler, şüpheciler ve ilgisi olmayanlar için de değerli bir varlıktır. Yüzyıllarca uğraşarak kazanılmış olan demokratik bir toplumun ayrılmaz bir parçası olan çoğulculuk buna bağlıdır.²⁸

²⁶ Genel Kurul tarafından 16 Aralık 1966 tarihinde kabul edilen ve imzaya açılan Medeni ve Siyasi Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşme, GA Res. 2200A (XXI), 21 UN GAOR Supp. (No. 16) 52, UN Doc. A/6316 (1966), 999 UNTS 171, 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx> adresinden ulaşılabilir.

²⁷ AİHS, a.g.e. not 15.

²⁸ Kokinnakis /Yunanistan (AİHM, Başvuru No. 14307/33, 1993), paragraf 31.

Devlet, sadece bu tür inançlara müdahale etmekten kaçınmaktan değil, aynı zamanda tüm bireylerin ve grupların din ve inanç özgürlüğünden faydalanmalarını korumak için adımlar atmaktan da sorumludur.

Öyleyse tüm üye Devletler söz konusu özgürlüğü korumakla yükümlüdür. İnsan hakları sözleşmelerinin açıkça belirttiği gibi, herkes, hiçbir koşulda devletin herhangi bir müdahalesi olmaksızın, kendi seçtiği düşünce, vicdan veya din kalıbını benimseme hakkına sahiptir. Sonuç olarak, hiç kimse devlet tarafından, seçtikleri bir dine veya inanca sahip olma veya onu benimseme veya din veya inancını değiştirme özgürlüklerine zarar verecek herhangi bir zorlamaya maruz bırakılmamalıdır.

Her ne kadar seçme özgürlüğünün korunması çok önemliyse de tehlikede olan çıkarların gereğince korunması için yeterli değildir. Bu nedenle, uluslararası insan hakları hukuku ayrıca bireylerin ve toplulukların din veya inançlarını açıklamasını da korur. Bu amaçlar açısından "din veya inanç" nedir? Bir dinin veya bir inancın genel olarak kabul edilen bir yasal tanımı yoktur, ancak bunların, sadece bugün dünyada bulunan geleneksel ve köklü dinleri değil, aynı zamanda daha az bilinen ve az anlaşılan inanç sistemlerini de kapsayan geniş kavramlar olduğu kabul edilmektedir. Yapısı itibarıyla "dini" olmadığı için koruma kapsamı dışında bırakılan bir inanç biçimi de değildir: sunulan koruma, herhangi birine öncelik verilmeden, hem dini hem de din dışı inanç sistemlerini eşit ölçüde kapsar.²⁹

Bu din veya inançlara sahip olanlar, inançlarını "açığa vuran" biçimlerde hareket ederken uluslararası insan hakları hukukunun korumasından faydalanırlar. Uluslararası belgeler, dört adet korunmuş belirli dışavurum biçimini işaret etmektedir: ibadet, öğretim, uygulama ve ayin. Bunlar, bireylerin vicdanlarının emrettiği şekilde hareket etme hakkı dahil, din ve inanç özgürlüğünün fiili kullanımını kolaylaştıran geniş bir şekilde yorumlanmalıdır.

Ancak insan hakları belgeleri, belirli ve sınırlı koşullar altında, din veya inancın açığa vurulmasının kısıtlanmasının gerekli olabileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu meydana geldiğinde, etkilenen kişilerin özgürlüklerinin ihlal edilmesi kaçınılmazdır ve bunun hafife alınmaması gerekir. Bu nedenle kısıtlamalara, eğer demokratik bir toplumda sadece uygun olmayıp aynı zamanda kesinlikle gerekliyse, kamu güvenliğini, düzenini, sağlığını veya ahlakını ve diğerlerinin temel hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla izin verilebilir. Buna ek olarak, bu kısıtlamalar yasayla belirlenmeli, ulaşılmaya çalışılan meşru amaçla orantılı olmalı ve insan haklarının geniş yorumlanması ilkesiyle yakından ilişkili dar bir yoruma tabi olmalıdır. BM İnsan Hakları Komitesinin belirttiği üzere, MSHUS'nin din ya da inanç özgürlüğünü koruyan 18. maddesinin kısıtlama fıkrası katı bir şekilde yorumlanmalıdır: Sözleşmede korunan, ulusal güvenlik gibi gerekçelerle diğer haklar yönelik kısıtlamalara izin verilse dahi, burada belirtilmeyen gerekçelere dayanan kısıtlamalara izin verilmemektedir. Sınırlamalar sadece öngörülen amaçlar için

²⁹ BM İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 22(48), Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü Hakkı (Madde 18), (Kırk Sekizinci Oturum, 1993) UN Doc. CCPR/C/21 Rev. 1/Değişiklik 4 (1993), UN Doc. HRI/GEN/1/Rev. 8 içinde sayfa 194'de yeniden basılmıştır (2006). 2. Paragraf aşağıdaki gibidir: "18. Madde; tanrılı, tanrı-dışı ve tanrıtanımaz (ateist) inançların yanı sıra herhangi bir dini ya da inancı ikrar etmeme hakkını da korur. 'İnanç' ve 'din' terimleri geniş anlamda yorumlanmalıdır. 18. Maddenin uygulaması, geleneksel dinler veya geleneksel dinlerin sahip olduklarına benzer kurumsal özelliklere ve uygulamalara sahip dinler ve inançlar ile sınırlı değildir."

uygulanmalı ve sınırlandırmaya neden olan ihtiyaçla doğrudan ilgili ve orantılı olmalıdır. Kısıtlamalar, ayrımcı amaçlarla veya ayrımcı bir şekilde uygulanamaz.³⁰

Birbiriyle yarışan hedefler arasındaki bu kapsayıcı orantılılık ilkesi, bu Kılavuz İlkeler için önemli bir hukuki sıçrama tahtası sağlar çünkü devletlerin bir bütün olarak eğitim sisteminde ifade edilen toplumun çıkarları ile din veya inanç biçimlerine bağlı olanların çıkarlarını dengeleme görevini üstlenmeleri gerektiğinin altını çizer. Bunu kolaylaştırmak amacıyla, insan hakları hukuku, konuyla ilgili bir mihenk taşı olan "karşılıklı saygı" fikrine giderek daha fazla odaklanmaktadır.

Çoğulculuktan kaynaklanan gerilimler yaşandığında, "yetkililerin rolü ... çoğulculuğu yok ederek gerginliğin nedenini ortadan kaldırmak değil, çatışan grupların birbirlerine tolerans göstermelerini sağlamaktır."

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi³¹

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bu kuralların, bir devletin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1. maddesi kapsamındaki, Sözleşmede tanımlanan hak ve özgürlükleri kendi yetki alanı içindeki herkes için güvence altına almaya ilişkin pozitif yükümlülüğünden kaynaklandığını defalarca belirtmiştir³². Ama aynı zamanda daha ileri de gitmiş ve bunun

olmadığı durumlarda, devletlerin karşılıklı hoşgörüyü sağlamak için adım atma konusunda pozitif yükümlülük altında olduğunu açıkça belirtmiştir: "Her ne kadar Mahkeme dini veya başka herhangi bir topluluğun bölünmesi halinde gerilim yaratılmasının mümkün olduğunu kabul etse de, bunun çoğulculuğun kaçınılmaz sonuçlarından biri olduğunu düşünmektedir. Bu gibi durumlarda yetkililerin rolü, çoğulculuğu yok ederek gerginliğin nedenini ortadan kaldırmak değil, rakip grupların birbirlerine tolerans göstermelerini sağlamaktır."

O zaman devletlerin, insan hakları yükümlülüklerini ve düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ile ilgili AGİT taahhütlerini yerine getirmek için toplum içinde genel bir karşılıklı saygı ve anlayış iklimini teşvik eden stratejiler benimsemeleri gerektiği söylenebilir. Bunun sebebi tam olarak, dinler ve inançlar hakkında öğretimin, bu Kılavuz İlkelerin hazırlanmasına ilişkin bu hedefleri teşvik eden değerli bir araç teşkil olmasıdır.

B. Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretimde Dikkat Edilmesi Gereken Yasal Konular

Sürecin dokunduğu herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne gereğince saygı gösterilmesini sağlamak için, dinler ve inançlar hakkında öğretimde dikkate alınması gereken bir dizi önemli yasal faktör vardır. Bu faktörler ebeveynin, çocuğun ve öğretmenin haklarının yanı sıra bir bütün olarak azınlıkların, dini toplulukların ve toplumun daha genel menfaatlerini de içerir. Bu faktörler ve menfaatler, bu bölümün kalan kısmında ana hatlarıyla özetlenecektir. Dinler ve inançlar hakkında öğretime ilişkin bu hususların genel yansımaları, III ve IV. Bölümlerde yorumlanacaktır. Bölüm V, sonrasında ortaya çıkan önemli birtakım hususlara odaklanarak, bu genel yasal çerçevenin pratik uygulamasına daha ayrıntılı bakacaktır.

30 A.g.e. paragraf 8.

31 Bakınız, örneğin, Şerif/Yunanistan (AİHM, Başvuru No 38178/97, 1999), paragraf 53.

32 AİHS, a.g.e. not 15.

Devlet

Bir ülkedeki belirli kilise-devlet ilişkileri modeli ne olursa olsun, devletin eğitim alanında önemli sorumlulukları vardır ve bunların yerine getirilmesinde, din ve inanç meseleleri söz konusuysa, yansız ve tarafsız bir şekilde hareket etme görevi vardır – ki bu, “devletin dini inançların meşruluğunu değerlendirmek konusundaki herhangi bir yetkisi ile bağdaşmayan” bir görevdir.³³ Bu nedenle, devlet, herhangi bir din veya inancın doğruluğu veya yanlışlığı konusunda bir tavır almamalıdır.

BM İnsan Hakları Komitesi, 22 sayılı Genel Yorumunda, din veya inanç özgürlüğünün, "devlet okullarında, genel din ve ahlak tarihi konulu derslerin verilmesine ancak tarafsız ve objektif şekilde olması kaydıyla izin verdiği"³⁴ sonucuna varmıştır. Bunun ötesinde Genel Yorum, "ebeveynlerin ve vasilerin isteklerini karşılayan ve ayrımcı olmayan muafiyet imkanları ile alternatifler sunulduğu sürece"³⁵, bunun insan hakları taahhütleri ile uyumlu olacağını belirterek, devlet okullarının din eğitimi vermelerine de izin verilebileceğini kabul etmektedir.

Üye Devletler, devlet okulu sistemi içinde hem dini hem de dini olmayan okulların kullanımı dahil olmak üzere, geniş bir öğretim modelleri ve eğitim sistemleri yelpazesinin işleyişini denetlemektedir. Bu devlet okullarının dinler ve inançlar hakkında bilgi ve anlayışı çeşitli araçlarla vermeleri gerekebilir veya bunu tercih etmekte serbest olabilirler. Devlet okulu yelpazesinin bir ucunda, seküler bir okul ortamında genel din eğitimi konusunda uzman olan öğretmenler tarafından geniş tabanlı bir eğitim deneyiminin bir parçası olarak verilen, dinler ve inançlar hakkında genel öğretim vardır. Diğer ucunda, dini yönelimli devlet okullarında, belirli bir dini inanç sisteminin ilkeleri konusunda o dine ait ruhban sınıfı tarafından veya onu icra eden diğer inananlar tarafından dogmatik eğitimin verilmesi yatmaktadır. Kuramsal olarak, herhangi bir modelin din veya inanç özgürlüğü açısından mutlaka diğerinden daha fazla olumsuz sonuçlarının olup olmayacağını söylemek mümkün değildir. İnsan hakları taahhütlerine uygunluk, ancak eğitimin verilmesi sırasında saygı duyulması gereken, birbiriyle çatışan çıkarların ve söz konusu belirli model dahilinde bunlara ne şekilde saygı duyulduğunun dikkatli bir biçimde analiz edilmesiyle değerlendirilebilir. Bu sorular ele alınırken, belirli tarihsel, siyasi, dini ve sosyolojik faktörlerin, standart bir yaklaşımın ortaya çıkmasını engelleyecek şekilde işleyeceği açıktır. Açık olan, insan hakları taahhütlerinin bu çıkarların doğru tespit edilmesini ve eğitim sisteminin pratik işleyişine yansıtılmasını gerektirdiğidir.

Bu çerçevede, eğitim yetkilileri genellikle kendi ülkelerinde müfredat kararlarının tasarımında, seçiminde ve uygulanmasında geniş bir takdir yetkisine sahiptir. Ancak bu, din veya inanç özgürlüğü hakkının veya diğer temel hakların ihlal edilmesine izin vermez. Uluslararası normlar din ve inanç sistemleri ile çeşitli şekillerde işbirliğini reddetmeler de, çoğulculuk için elzem olan hoşgörünün sağlanması anlamında ve tüm bireyler ve

33 Bakınız, örneğin, Yehova Şahitleri Gldani Cemaati/Gürcistan (AİHM, Başvuru No. 71156/01, 2007), paragraf 131; Cha'are Shalom Ve Tsedek - Fransa (AİHM, Başvuru No. 27417/95, 2000), paragraf 84.

34 Genel Yorum No. 22, paragraf 6, a.g.e. not 29.

35 A.g.e.

gruplar için din veya inanç özgürlüğünün eşit bir temelde korunması anlamında "yansızlık ve tarafsızlık" gerektirirler³⁶.

Ebeveyn veya Yasal Vasi

AGİT taahhütleri ve uluslararası hukuk, ebeveyn ve yasal vasilerin, çocuklarını kendi dini ve felsefi inançlarına uygun olarak eğitime hakkına sahip oldukları konusunda açıktır (bu amaçla ikincisi – felsefi inanç, biraz daha dar bir yaklaşımla kendi din veya inançlarına uygun anlamına gelecek şekilde yorumlanmıştır). Bu bağlamda, Viyana Sonuç Belgesi, AGİT üyesi Devletlerin;

(16.7) *diğerlerinin yanı sıra*, ebeveynlerin çocuklarına kendi inançlarına uygun din ve ahlak eğitimi sağlama özgürlüğüne saygı duymalarını öngörmektedir³⁷.

Benzer şekilde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Protokolünün 2. Maddesi uyarınca:

Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ebeveynlerin bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına uygun biçimde yapılmasını sağlama hakkına saygı gösterirler³⁸.

Aynı şekilde, MSHUS Madde 18(4) uyarınca:

Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, ebeveynlerin ve uygulanabilir durumlarda yasal vasilerin, çocuklarına kendi inançlarına uygun din ve ahlak eğitimi verme özgürlüğüne saygı göstermekle yükümlüdürler³⁹.

Bu, devletin ebeveyn inançları ile uyumlu bir eğitim sistemi sağlamak zorunda olduğu anlamına gelmez; fakat din öğretimi belirli bir dizi inancın doğrusunu (veya yanlısını) esas aldığı anda, amaçladığında veya yansıtma etkisine sahip olduğunda, ebeveynlerin çocuklarına verilen eğitim ve öğretimin niteliğine ve içeriğine itiraz edebilecekleri anlamına gelir. Sonuç olarak, ebeveynler çocuklarını bu öğretim biçimlerinden çekme hakkına sahip olmalıdır.

Ebeveynler, bu Kılavuz İlkelerde ele alınanlar gibi mahkemelerin "tarafsız" ve "objektif" olarak nitelendirdikleri bir bakış açısına sahip olan ve dinler ve inançlar hakkında öğretimi amaçlayan eğitim programlarına itiraz ettiğinde, farklı ve daha karmaşık bir sorun ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar BM İnsan Hakları Komitesi bu programların Madde 18(4) ile uyumlu olduğunu düşünse de bu gibi durumlarda çekilme haklarının gerekli olup olmadığı sorusu, aşağıda Bölüm V'de sunulan daha detaylı bir analizi gerektirir⁴⁰.

36 Bakınız Yehova Şahitleri Gldani Cemaati/Gürcistan, paragraf 131. a.g.e. not 33.

37 Viyana Sonuç Belgesi, a.g.e. not 25.

38 İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşmeye Dair Protokol, CETS No.: 009, Üye Devletlerce 20 Mart 1952 tarihinde imzaya açılmış, 18 Mayıs 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/009> adresinden ulaşılabilir (bundan sonra AIHS Protokol No. 1).

39 MSHUS, a.g.e. not 26.

40 "Komite, Finlandiya mevzuatının okullarda ebeveynleri ve yasal vasileri din eğitimine karşı olan öğrencilere dini eğitim yerine dinler tarihi ve etik konusunda eğitim verilmesini gerektiren ilgili hükümlerinin, eğer bu alternatif eğitim dersi yansız ve tarafsız bir şekilde verilirse ve herhangi bir dine inanmayan ebeveynlerin ve vasilerin inançlarına saygı duyarsa, kendi içinde 18(4) madde ile uyumsuz olduğunu düşünmemektedir." Hartikainen/Finlandiya (HRQ1981), paragraf 10.4.

Çocuk

Özerk bireyler olarak çocukların da yetişkinler gibi kendi başlarına din veya inanç özgürlüğüne sahip oldukları vurgulanmalıdır. Ancak, ebeveynlerin ve yasal vasilerin çocuklarının dini ve felsefi açıdan yetiştirilmesi ile ilgili haklarının özel statüsü göz önüne alındığında, çocuğun eğitim alanındaki hakları çoğu zaman ebeveynler tarafından çocuk adına değil, kendi hesaplarına kullanılır. Elbette çocuklar bu konuda kendi haklarını savunmak isteyebilecekleri bir yaşa gelecektir ve çocuğun kapasitesi geliştikçe ebeveyn hakkının gücü azalır.

Bu, Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin (ÇHS)⁴¹ 14. Maddesinin 1. ve 2. fıkralarına yansıtılmıştır:

1. Taraf Devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına saygı gösterirler.
2. Taraf Devletler, ebeveynlerin ve uygulanabilir olduğu durumda yasal vasilerin, çocuğun gelişen yetenekleri ile bağdaşır şekilde çocuğa haklarının kullanılmasında çocuğun yönlendirme konusundaki haklarına ve görevlerine saygı gösterirler.

ÇHS Madde 3 (1) ayrıca şunu ifade eder:

1. Kamu veya özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları tarafından yürütülen ve çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde, çocuğun yüksek yararı temel alınır.

Çocuk olgunlaştıkça, din veya inanç özgürlüğü açısından talebin yapısı değişir, çünkü çocukların kendi dini veya felsefi inançlarına uygun olmayan öğretimden korunmalarını gerektiren, diğer herkesten daha fazla herhangi bir hakkı yoktur. Bu nedenle, onların bu öğretim biçimlerinden muaf tutulma talepleri; devletin, öğretmenleri vasıtasıyla dini görüşlerin yansıtılmasında öğrencilere karşı sahip olduğu üstün konumun haksız avantajını onların görüşlerini uygunsuz bir şekilde etkilemek için kullanmamasının sağlanmasına dair daha genel yaklaşım çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Devlet, yetişkinler ile ilgili olarak sürdürdüğü tarafsızlık, hoşgörü ve saygının geliştirilmesi duruşunu çocuklara karşı da sürdürmekle yükümlüdür ve kimsenin vicdanını zorlama çabası içine girmemelidir. Uygulamada, çocuklarının dini ve felsefi inançlarına uygun olarak eğitilmesi konusunda ebeveynlerin sahip olduğu hakların, gelişen kapasiteleri ile orantılı bir şekilde çocukların kendilerine devredilmesi beklenebilir.

Öğretmen

Öğretmenler, bireyler olarak, düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir ve genel insan hakları çerçevesine uygun olarak kendi din veya inançlarını açıklayabilirler. Ancak, bir eğitim ortamında çalışmayı seçmeleri nedeniyle, okulda çalışırken – uygun olduğu takdirde, okulun değerler sistemini dikkate alarak – söz konusu okula uygun bir

⁴¹ Çocuk Hakları Sözleşmesi, 20 Kasım 1989 tarihinde 44/25 sayılı Genel Kurul Kararı ile kabul edilmiş ve imzaya, onaya ve katılıma açılmıştır, GK Kararı 44/25, BM GAOR, 44. Oturum, Ek No. 49, madde 32 (1), BM Dok. A/44/49 (1989), 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir, <http://www.ohchr.org/english/law/pdf/crc.pdf> adresinden ulaşılabilir.

eğitim ortamının sürdürülmesini ve ebeveynler ile çocukların insan haklarına saygı duyulmasını sağlamak amacıyla öğretmenlere bir dizi meşru kısıtlamanın getirilebileceği doğrudur. Bu bağlamda, dinler ve inançlar hakkında öğretim verilirken – veya aslında, herhangi bir konu öğretilirken – öğretmenlerin görevlerine dengeli ve profesyonel bir şekilde yaklaşmaları gerektiği ve öğrencilerinin inançlarını etkilemek için öğretmen olarak konumlarını istismar edemeyecekleri izahtan varestedir.

Azınlık Hakları

Dinler ve inançlar hakkında öğretim programları geliştirilirken ve uygulanırken, belirli bir okulun hizmet ettiği, büyük toplum içindeki azınlık gruplarının haklarını ve farklı ihtiyaçlarını gözetmek gerekir. Bu, okulda öğrencileri bulunan ulusal ya da etnik azınlıkları veya sadece ilgili okulda öğrencileri olan küçük dini toplulukları veya inanç topluluklarını içerebilir. Tüm bu ulusal veya etnik azınlıkların, küçük dini toplulukların, göçmenlerin ve yeni azınlıkların farklı ihtiyaçlarını saptamak için çaba harcanmalıdır.

Bu bağlamda, UAYK himayesinde hazırlanan Lahey Tavsiyelerinde ifade edilen bir dizi husus son derece önemlidir. Bu tavsiyeler, öncelikle ulusal etnik azınlıklara dair konulara odaklanılarak geliştirilmiş olmakla birlikte, aynı zamanda etnik azınlıklar olsun veya olmasın, dini toplulukları ilgilendiren konularla da belirgin şekilde ilgilidir. Aslında, etnik azınlıkların iddia edebilecekleri diğer haklara ek olarak, din veya inanç özgürlüğü hakkı ile ilgili olmaları, bu tavsiyelerin önemini artırır.

Lahey Tavsiyelerinde belirtilen bir dizi husus din hakkında öğretim ile ilgilidir. İlk olarak, "Devletler eşitlik ve ayrımcılık yapmama temel ilkelerine sürekli olarak uymalıdır" (2 Nolu Tavsiye). Dinler ve inançlar hakkında öğretime ilişkin bir programda ayrımcılık, programının geliştirilmesi veya uygulanması sırasında herhangi bir aşamada ortaya çıkabilir. Bu durumda haklar ihlal edilmektedir. İkinci olarak, "ilgili uluslararası yükümlülüklerin ve taahhütlerin, uluslararası asgari standartları oluşturduğunun; bu yükümlülüklerin ve taahhütlerin kısıtlayıcı bir şekilde yorumlanmasının ruhlarına ve amaçlarına aykırı olacağı" (3 Nolu Tavsiye) unutulmaması önemlidir. Üçüncü olarak, "Devletler azınlıkların eğitim hakları konusuna proaktif bir şekilde yaklaşmalıdır" (4 Nolu Tavsiye). Dördüncü olarak, "azınlık tarihlerinin, kültürlerinin ve geleneklerinin vurgulanmasına" önem ve değer verilmesi gerektiği gibi, belirli bir okulda bulunan dini toplulukların "tarihlerinin, kültürlerinin ve geleneklerinin" öğretilmesine de dikkat edilmelidir (19 Nolu Tavsiye). Beşinci olarak, "Devletler, [...] [ulusal azınlıkların] azınlık eğitimi ile ilgili politika ve programların geliştirilmesine ve yürütülmesine anlamlı bir şekilde katılımlarına imkan tanıyan koşulları yaratmalıdır" (5 Nolu Tavsiye). Müfredat içeriği "söz konusu azınlıkları temsil eden kurumların aktif katılımıyla geliştirilmelidir" (20 Nolu Tavsiye). Her programın seçimler ve tercihler yapması gerekecektir, ancak yanlış veya saygısız içerik, itiraza ve düzeltmeye tabi olmalıdır ve seçimlere ilişkin sağlam gerekçeler mevcut olmalıdır. Son olarak, çeşitli uluslararası belgeler uyarınca, "azınlıkların ortak kimliklerini sürdürme haklarına saygı duyulmalıdır" (1 Nolu Tavsiye)⁴².

42 Lahey Tavsiyeleri, a.g.e. not 9.

III. Müfredat Hazırlama: Yaklaşımlar ve Kavramlar

A. Eğitim İçeriğinin Tanımlanması

AGİT üyesi Devletler müfredat ve müfredat geliştirme konusundaki farklı yaklaşımlarının yanı sıra müfredatın okullarda uygulanmasına ilişkin farklı yollara sahiptir. Farklı gelenekler ve yaklaşımlar, eğitim amaçlarının ve sonuçlarının tanımlanma şeklini etkiler. Bununla birlikte, dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgili eğitim amaçları, din veya inanç özgürlüğü ve ifade özgürlüğü de dahil olmak üzere insan haklarına öncelik veren uluslararası düzeydeki hem geçmiş hem de güncel gelişmelere uygun olmalıdır. Bu konudaki yol gösterici belgeler arasında, her ikisi de "insan kişiliğinin tam ve uyumlu olarak gelişmesine" yol açan eğitimin önemine atıfta bulunan İnsan Hakları Evrensel Beyanname (İHEB)⁴³ ve ÇHS sayılabilir⁴⁴. ÇHS Madde 29(1)(a) bunu şu şekilde ifade eder:

Çocuğun eğitimi, a) çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve fiziksel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesine yönelik olmalıdır⁴⁵.

Din veya İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri Madde 5(3) uyarınca:

Çocuklar, din veya inanca dayanan her tür ayrımcılığa karşı korunur. Çocuklar anlayış, hoşgörü, halklar arasında dostluk, barış ve evrensel kardeşlik, başkalarının din veya inanç özgürlüğüne saygı ruhu ile ve bütün enerjisini ve yeteneklerini insan kardeşlerinin hizmetine sunması gerektiği bilinci içinde yetiştirilir⁴⁶.

1996 yılında, Jacques Delors başkanlığındaki UNESCO Yirmi-birinci Yüzyıl için Eğitim Görev Gücü, eğitimin geleceğine ilişkin bir dizi önemli tavsiyede bulunmuştur. Öğrenme: İçimizdeki Hazine adlı rapor, gelecekte eğitimi desteklemesi gereken dört temel ayağa atıfta bulunmuştur: "bilmeyi öğrenme", "yapmayı öğrenme", "birlikte yaşamayı öğrenme" ve "olmayı öğrenme". Bu ayrımlar; bilginin, tutumların, değerlerin ve becerilerin önemine işaret etmektedir⁴⁷.

43 10 Aralık 1948 tarihinde 217 A (III) sayılı Genel Kurul Kararı ile kabul ve ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, GK Kararı 217 (A) (III), BM Dok. A/810 71. sayfa, <http://www.un.org/Overview/rights.html> adresinden ulaşılabilir.

44 ÇHS, Önsöz, a.g.e. not 41.

45 ÇHS, madde 29, a.g.e. not 41.

46 Din ve İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri, Kasım 1981 tarihinde 36/55 sayılı Genel Kurul Kararı kabul ve ilan edilmiştir, GK Kararı 36/55, BM GAOR, 36. Oturum, <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/religionorbelief.aspx> adresinden ulaşılabilir.

47 Bakınız Jacques Delors, Öğrenme: İçimizdeki Hazine, Yirmi Birinci Yüzyılda Eğitim Uluslararası Komisyonu hakkında UNESCO'ya sunulan rapor (UNESCO Yayınevi, 1996), <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000109590?posInSet=12&queryId=f9897ad1-e31b-4acf-a2d8-e64997ad28ab> adresinden ulaşılabilir. "Olmayı öğrenmek", Delors Raporunun Girişinde; "herkes çocukluğunda ve gençliğinde onları kendi bağımsız, eleştirel düşünme ve karar verme biçimlerini geliştirmeleri için hazırlayan bir eğitim almalı, böylece hayatlarındaki farklı koşullar içinde en iyi eylem yöntemlerine kendileri karar verebilmelidir." şu şekilde tanımlanmıştır. Birlikte yaşamayı öğrenmek ise "başkalarına ve onların tarihine, geleneklerine ve manevi değerlerine dair bir anlayış geliştirilmesi ve bu temel üzerinde, birbirimize bağımlılığımızın arttığı kabulü ve gelecekteki risklerin ve zorlukların ortak bir analizinin yön verdiği yeni bir ruhun yaratılması, insanları ortak projeler gerçekleştirmeye veya kaçınılmaz çatışmaları akıllı ve barışçıl bir şekilde yönetmeye ikna edecektir." Delors Raporu, aynı zamanda, UNESCO'nun 2006 yılında yayımladığı UNESCO Kültürlerarası Eğitim Rehberi'nin çıkış noktasını oluşturur. Bu yayının online bir versiyonu için bakınız: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001478/147878e.pdf>.

Yukarıdaki belgeler ve tavsiyeler, temel hak ve özgürlüklerin korunmasında toplumların ve bireylerin proaktif olmaya dair yurttaş sorumluluğunu ele almaktadır. Bu ilkeleri ve standartları gerçeğe dönüştürmek her düzeydeki ve her yerdeki eğitimcilerin görevidir.

B. Müfredat Hazırlama İçin Kılavuz İlkeler

Dinler ve inançlar hakkında öğretim; duyarlı, dengeli, kapsayıcı, dogmatik olmayan, tarafsız ve din veya inanç özgürlüğü ile ilgili insan hakları ilkelerine dayalı olmalıdır. Bu, din veya inanç özgürlüğü ile ilgili hususların, dinler ve inançlar hakkında öğretim için geliştirilmiş tüm müfredatı kapsamaması gerektiğini gösterir.

Müfredatın geçerli profesyonel standartlara uygun olması beklenir⁴⁸. Bu, diğer hususların yanı sıra, müfredatta yer alan bilgilerin mantığa dayalı, doğru, önyargısız ve güncel olması ve karmaşık konuları aşırı basitleştirmede anlamına gelir. Ayrıca müfredatın, yaşa uygun olduğunu, dolayısıyla öğrenciler için erişilebilir olduğunu da gösterir.

Buna ek olarak, böyle bir müfredat mümkün olduğu kadar kapsamlı olmalı ve din ve inanç konuları ile ilgili önemli tarihi ve güncel gelişmelere özel dikkat göstermelidir. Toplumlar durağan değildir ve tüm topluluklar değişikliğe uğrar. Göç, çevresel bozulma, diğer kültürlerle temaslar, kutsal metinlerin yeni yorumları, bilimsel gelişmelerin yanı sıra savaşlar ve çatışmalar gibi süreçler nedeniyle geniş kapsamlı değişiklikler meydana gelebilir. Bu küresel ve yerel süreçler, dinlerin ve inançların, devletler ve yerel topluluklar içinde kendilerini ifade biçimi üzerinde etkilidir. Bireyler ve topluluklar genellikle (örneğin, zulme hedef olup olmadıklarına veya baskın dili konuşup konuşmadıklarına veya baskın inanç sistemine bağlı olup olmadıklarına bağlı olarak) tarihe ve çağdaş topluma farklı bir şekilde bakarlar ve bu da, çeşitli görüşlere ve bakış açlarına yol açar. Bu nedenle, müfredat gerçekliğin farklı yorumlarına karşı duyarlı olmalıdır. Bu, eğitimde genellikle çok perspektiflilik ilkesi olarak adlandırılır⁴⁹.

Müfredatta, başkalarına karşı hoşgörü, saygı ve özenin önemini pekiştiren çeşitli din ve inanç geleneklerinden alınan kaynaklara atıf yapmak yararlı olabilir. Bu, farklı inanç grupları arasında bir anlayış ve saygı köprüsü inşa edilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca, inananlara, başkalarının haklarına saygı duymaları için bütünüyle seküler akıl yürütme tarzlarından daha ikna edici olabilecek tamamlayıcı gerekçeler de sağlayabilir.

Müfredat, okullarda ve hizmet ettikleri topluluklarda bulunan dini ve seküler çoğunluğun farklı yerel tezahürlerine duyarlı olmalıdır. Bu tür duyarlılıklar, özellikle farklı dinlerin ve felsefelerin adil ve dengeli olarak kapsanması ile ilgili olarak, öğrenciler, veliler ve eğitim alanındaki diğer paydaşların kaygılarını gidermeye yardımcı olacaktır. Dışlanmış hisseden öğrencilerin kendilerine saygıları ve aidiyet duyguları üzerindeki olumsuz etki gayet iyi belgelenmiştir. Kendi (dini) inançlarına okulda ve okul müfredatında saygı duyulmadığını hisseden ebeveynler, çocuklarının gittiği okullarda ger-

48 "Profesyonel", çeşitli bağlamlarda farklı anlamlara sahiptir. Örneğin, dinler ve inançlar hakkında öğretim konusunda akademik ve bilimsel araştırma ve yayın alanı oldukça gelişmiş bir alandır. İngiliz Din Eğitimi Dergisi bu tür bilimsel dergilere bir örnektir, <https://www.tandfonline.com/toc/cbre20/current> adresinden ulaşılabilir.

49 Bakınız; César Birzúa, "Sosyal içerme için hayat boyu öğrenme", Avrupa Eğitim Bakanları 22. Daimi Konferansında sunulan makale, İstanbul, 04-05 Mayıs 2007, a.g.e. not 19.

çekleşen öğrenime daha az bağlılık hissetme eğilimindedir. Bu nedenle, okulun genel politikası ve görünümünün yanı sıra, müfredat genelinde de tarafsız ve kapsayıcı bir yaklaşım yansıtılmalıdır⁵⁰.

Yerel koşullara duyarlılık önemli olmasına ve dini ve dini olmayan çok sayıda farklı inancın olduğu gerçeğine dikkat etmek gerekmesine rağmen, bu, mutlaka tüm görüşlere aynı miktarda dikkat edilmesi gerektiğini değil, belirli bir din veya inancı dahil etmek veya dışarıda bırakmak için sağlam nedenler olduğunu gösterir. Ulusal veya yerel müfredata belirli bir din veya inanca dair tartışmanın dahil edilmesinin nedenleri şunlardır:

- belirli bir ulusta veya bölgede ya da küresel olarak dinlerin ve inançların tarihsel önemi;
- bir ulusta veya yerel toplulukta belirli dinlerin veya inançların var olması;
- belirli bir dine veya inanca yönelen medya ilgisi;
- belirli bir din veya inançla ilgili mevcut yanlış kanılar;
- belirli bir din veya inanca mensup olanlarla şu an veya gelecekteki temas olasılığı.

İlköğretim Okullarında Dinler Arası Anlayışın Öğretilmesi: Tanenbaum Merkezi

1992 yılında kurulan Tanenbaum Dinler Arası Anlayış Merkezi (<http://www.Tanenbaum.org/>) New York merkezlidir. Programları, dinler arası anlayışı inşa eder ve bu sayede sözlü ve fiziksel şiddeti ve din adına işlenen suçları önlemek için çalışır. Demokrasi için Yapı Taşları: Çocuklar Geleneklerini Kutluyor programı, anaokulundan dördüncü sınıfa kadar olan (5 ila 9 yaş arasındaki) öğrenciler için, hem öğrencileri farklı dini gelenekler hakkında eğiten hem de çoğulcu ve demokratik bir toplumda yaşamak için gereken becerileri öğreten bir dizi müfredat oluşturmuştur. Müfredatın amacı, çocukların, katılım ve çoğulculuğa değer verilen, saygılı topluluklar kurmalarına yardım etmenin yanı sıra, çocukları güçlü bir demokratik toplumda yurttaşlığın medeni ve toplumsal sorumluluklarına hazırlamaktır.

Tanenbaum Merkezi öncelikle Demokrasi için Yapı Taşları müfredatını oluşturmak üzere din ve eğitim alanlarında uzman bir grup olarak tanımlanmıştır. Kendine has amaçları şunlardı: A) karşılıklı saygı için olumlu bir temel inşa etmek; B) kültürel ve dini miraslara dair bilgiyi artırmak ve farkındalık yaratmak; ve C) önyargı ve kalıp yargıları azaltmak.

Ortaya çıkan müfredat Birleşik Devletler genelinde resmi ve gayri resmi, seküler ve dini eğitim ortamlarında kullanılmıştır ve müfredatın Avrupalı eğitimcilere tanıtılması yönünde planlar vardır.

Demokrasi için Yapı Taşları, öğrencilere demokrasi ve çok kültürlülüğün arkasındaki temel becerileri; yani iletişim, saygı, içerme, kişisel sorumluluk ve topluma katılımı öğreterek onları hazırlar. Çocuklar, ayrıca, dünya görüşlerini genişletmek için etnik köken, din ve kültür araştırmalarına ilişkin ilk tartışmalarla tanıştırılarak, farklılıklarla karşılaşmaya ve önyargılarla yüzleşmeye hazırlanmaktadır. Müfredatı kullanan eği-

50 Buradaki kapsama, "diğer insanları statü, inanç, sınıf veya etnik köken gerekçeleriyle dışlamayan bir tutum" olarak tanımlanabilir, Keast, s. 26, a.g.e. not 19.

timciler için sınıfta çoğulculuk, çok kültürlülük, pedagoji ve müfredatın uygulanmasına ilişkin en iyi uygulamalar konularında önemli personel gelişim programları ve eğitimler düzenlenir. İşbirliğine dayalı öğrenme stratejileri, müfredat boyunca kullanılan metodolojinin önemli bir bileşenidir. Eğitimciler, yerinde ve dışarıda destek, sorular ve sürekli rehberlik için yıl boyunca Yapı Taşları personeline erişebilir.

C. Müfredat Türleri

Şu anda, AGİT üyesi Devletlerde dinler ve inançlar hakkında öğretim hakkında konuya özgü, entegre ve çapraz müfredat yaklaşımları bulunabilir. Bunların hepsi din ve inançlar hakkında öğretim için fırsatlar sunmakla birlikte, hepsinin farklı avantajları ve dezavantajları vardır.

İlk ve orta öğretimde, konuya özel bir ders ile dinler ve inançlar hakkında öğretim vermek mümkündür: bu, bir dizi AGİT üyesi Devletlerde yaygındır. Örneğin, İngiltere ve Galler'de din eğitiminin verilmesi yasal bir zorunluluktur ve tüm çocuklar için bir hak'tır. Bu gibi durumlarda, dinler ve inançlar hakkında öğretim ayrı bir ders olarak verilmektedir. Ancak, dinlerin ve inançların, toplumda ve kültürde büyük bir güç olarak kişinin kendisini ve başkalarını daha iyi anlaması için bir araç olarak insanlık tarihindeki önemi göz önüne alındığında, dinler ve inançlar hakkında öğretim çeşitli konu alanları ile bağlantılı olabilir. Örneğin, dinler ve inançlar hakkında öğretimin bazı yönleri, anlayışın derinleştirilmesi için sanat, edebiyat, müzik, tarih ve felsefe ile bütünleştirilebilir. Benzer şekilde, dinler ve inançlar hakkında öğretimin bazı unsurları kültürler arası eğitim veya demokratik vatandaşlık eğitimine entegre edilebilir.

Tarihi Hatırlamak: Silezya'da Polonya Girişimleri

Polonya'nın acilen karmaşık ortak geçmişini ele almaya ihtiyacı vardır. Bu geçmişle yüzleşmenin bir parçası olarak, Yukarı Silezya'nın yoksul bir bölgesindeki küçük bir kasaba olan Czerwionka-Leszczyne'deki bir yerel devlet ilkokulu ve ortaokulu (3 nolu Okul Tesisi), 2005 yılından bu yana "Üç dinin – Katolik, Evangelist-Augsburg ve Musevi – birleştiği kavşakta Silezya" adında bir eğitim programı düzenlemektedir. Bu program, öğrencilere yereldeki dini çeşitlilik hakkında fikir vermeye çalışmakta ve çok çeşitli paydaşlar tarafından aktif olarak desteklenmektedir: okul yetkilileri, müdürler, farklı alanlardan öğretmenler, aileler ve öğrenciler.

Metodolojik olarak, öğrencilerin katılımı mümkün olduğunca sağlanmaya çalışılmıştır. Öğrenciler için etkileşimli bilgi teknolojileri projeleri (WebQuest), seminerler, sergiler, Holokost ile ilgili anma yerlerine saha gezileri düzenlenmesi, yaratıcı saha araştırması, yazı ve raporlama, dans gibi etkinlikler yapılmıştır. Öğrencilerin topladığı bilgiler bir multimedya sunumuna dönüştürülür.

Uygulama sürecinin bir parçası olarak gerçekleşen yansıtma sırasında, bu paydaşlar bölgedeki Yahudi tarihine dair genel bir bilgi eksikliği olduğu gerçeğinin farkına var-

dılar. Yerel tarih göz önüne alındığında, İkinci Dünya Savaşı öncesindeki Yahudi komşular hakkında eğitim vermenin Holokost sırasında öldürülenleri anmanın yanı sıra, Avrupa Kimliğini aramak ve yurttaşlık kavramına dair bir farkındalık geliştirmek için önemli bir araç olabileceği hissedilmiştir.

Bir bilgi açığına dair farkındalığın artması nedeniyle okul, "Yukarı Silezya'da Yahudi İzleri" adlı yeni, kapsamlı bir kültürler arası proje başlatmıştır. Bu proje, Polonya'daki Yahudi Mirasını Koruma Vakfı ile iş birliği içinde gerçekleşmiştir. Eğitim faaliyetlerinin mirasın etkili şekilde korunması için çok önemli olduğunu inanan Vakıf, yakın zamanda Polonya'daki okullarda "Hafızayı Geri Getirmek İçin" adlı eğitim programını başlatmıştır.

Program, gençleri bölgenin çok kültürlü tarihini keşfetmeye ve daha sonra bulgularını toplum geneline sunmaya teşvik etmektedir.

Son olarak, dinler ve inançlar hakkında öğretim aynı zamanda, örneğin insan hakları eğitimi ve karşılıklı saygı ve anlayış hakkında eğitim ile bağlantılı çapraz müfredat derslerine, etkinliklere ve projelere konu olabilir. Böyle bir yaklaşım, muhtemelen dinler ve inançlar hakkında öğretimin en zorlu ve zahmetli yoludur. Yine de dinlere ve inançlara, onların tarihsel ve toplumsal bağlamlarına ve onlara bağlı olanların günlük yaşamları üzerindeki etkilerine dair kapsamlı ve çok yönlü bir anlayış geliştirmek için özel fırsatlar sunar. Çapraz müfredat yaklaşımı, her biri konu alanına farklı bir arka plan, uzmanlık ve bakış açısıyla yaklaşan çeşitli alanlardan öğretmenlerin iş birliğini ifade eder. Hangi yaklaşımın seçildiğinden bağımsız olarak, hassas, adil, kapsayıcı, önyargısız ve tarafsız bir müfredatın önemi göz ardı edilemez.

D. Pedagojik Yaklaşımlar

Öğretim, öğrenme, bilginin artırılması, daha çok anlayışın teşvik edilmesi, önyargı ile mücadele ve yeterliliklerin geliştirilmesi süreçleri, ülkeden ülkeye ve durumdan duruma farklı şekilde çerçevelenme eğilimindedir. Ancak hepsi dinler ve inançlar hakkında öğretimin önemli boyutlarıdır. Bu süreçler pedagoji ve öğretim yöntemleri ile ilgilidir⁵¹.

Dinler ve inançlar hakkında öğretim verirken farklı stratejiler etkili bir şekilde kullanılabilir. Seçenekler arasında hem öğretmen merkezli hem de öğrenci merkezli pedagojiler sayılabilir. Her biri kendine has zorluklar ve fırsatlar ile birlikte gelir. Öğretmen merkezli pedagoji, öğrencilere bilgi veren uzmanın öğretmen olduğu prensibi üzerinden işler. Bu gibi durumlarda, öğretmenin içeriğe dair bilgisi ve öğrenme materyallerinin kalitesi kritik öneme sahiptir.

İkinci yaklaşımda ise, öğretmenler öğrencilerin öğrenme sürecinde daha çok kolaylaştırıcı rolü oynar. İçeriğe dair bilgileri hala elzem olmakla birlikte, tartışma, münazara, araştırma, grup çalışması, proje çalışması, tiyatro ve sunum gibi etkileşimli teknikler de önemli bir rol oynar. Ayrıca, dinler ve inanç sistemleri ile ilgili konular incelenirken,

51 Bakınız Bölüm IV.

genellikle öğrencilerin görüşleri, deneyimleri, duyguları ve fikirleri dikkate alınır. Öğrenciler kendi inançları, değerleri ve kararları üzerinde düşünmeye teşvik edilir.

Buna bazen, "din hakkında öğrenme"nin aksine, "dinden öğrenme" de denilir⁵². Her öğrencinin kendi görüşünü sunması için yeterince rahat hissettiği güvenli bir öğrenme alanı oluşturulması, bu tür çalışmalar için bir ön koşuldur. Öğrenci merkezli pedagojinin ve yarattığı tartışmaların dinamik yapısı göz önüne alındığında, kişisel değerlerin ve inançların görünür hale gelmesi daha olasıdır⁵³.

Kişinin kendi inançları hakkında açık olması, başkalarını da aynı şeyi yapmaya davet etmeye hizmet edebilir. Bu açıklık, inançlar ve değerler hakkında samimi ve saygılı tartışma fırsatları sağlayabilir. Fakat aynı zamanda, bilhassa eğer öğrenciler kendi inançlarının özel bir mesele olarak kalmasını tercih ediyorsa, inançlarının sınıfın geri kalanından farklı olduğunu hissediyorsa veya inançları öğretmeninkinden farklıysa, bazı öğrencilerin izole ve yabancılaşmış hissetmeleri tehlikesini taşır. Bu hususlar doğrudan profesyonellik ve öğretmenlerin eğitimi ile ilgilidir. Bu konu bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

Empatik eğitim hakkında bir not

Dinler ve inançlar hakkında öğrenimde öğrenciler arasında empatik bir tutumun teşvik edilmesi tavsiye edilmektedir. Empatik eğitim, başka bir kişinin ne hissettiğini gerçekten anlama çabalarını ve başka bir kişinin deneyiminin özünü saygıyla konuşabilme becerisini ifade eder. Bu, bir başkasının duygusal durumunun kavranmasından kaynaklanan duygusal bir tepki olan veya diğerleri için endişe duyguları içeren sempatiden farklıdır. Empatik eğitim hem öğretmen merkezli hem de öğrenci merkezli pedagojiler için önerilmesine karşın, farklı bakış açılarının ortaya çıkma potansiyeli göz önüne alındığında ikincisi için özellikle önemlidir.

52 "Din hakkında öğrenme", dinlerin yapısının, inançlarının, öğretilerinin ve yaşam biçimlerinin, kaynaklarının, uygulamalarının ve ifade biçimlerinin sorgulanmasını ve araştırılmasını içerir. Öğrencilerin münferit dinlere dair bilgi ve anlayışlarının ve birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarının yanı sıra, dinin yapısının ve özelliklerinin araştırılmasını da kapsar. Yorum, analiz ve açıklama becerilerini içerir. Öğrenciler, uzmanlık sözcüklerini kullanarak bilgi ve anlayışlarını anlatmayı öğrenirler. "Dinden öğrenme", öğrencilerin din hakkında öğrendikleri ışığında kendilerinin ve başkalarının deneyimleri üzerine düşünmesini ve bunlara tepki vermesini sağlamakla ilgilidir. Öğrencilerin din hakkında öğrendiklerini uygulama, yorumlama ve değerlendirme becerilerini geliştirir.

53 Öğrenci merkezli pedagoji; Kanada, Finlandiya, Hollanda, İsveç ve İngiltere gibi bazı AGİT üyesi Devletlerde oldukça gelişmiştir.

Okullarda Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretim İçin Pedagojik Yaklaşımlar

Okullarda dinler hakkında öğretim için bir dizi pedagojik yaklaşım geliştirilmiştir⁵⁴. Öğretmenler genellikle bu yaklaşımları benimserler veya kendi özel ihtiyaçlarını karşılamak için farklı yaklaşımlardan fikirleri karıştırırlar. Aşağıda özetlenen üç yaklaşımın tümü, Avrupa Konseyi yayını olan "Dini çeşitlilik ve kültürler arası eğitim: okullar için bir kaynak kitap" içinde ifade edilmektedir.⁵⁵

Hepsi, farklılığa saygı duyulan ve insan hakları ilkelerinin savunulduğu bir okul ortamını gerektirir. Tüm yaklaşımlar, öğretmenlerden üst düzeyde profesyonellik gerektirir.

Fenomenolojik Yaklaşımın Önemli Noktaları

Bu yaklaşım, içeriden birinin bakış açısından farklı dini konumları sunmaya çalışmak ile ilgilidir ve aşağıdaki ilkeleri içerir:

- bilgi ve anlayışı geliştirmek amacıyla öğretmek;
- dini ya da dini olmayan belirli bir görüşü teşvik etmemek;
- kişinin kendi görüş ve tutumlarını askıya alması;
- başka bir dinden veya yaşam tarzından gelen kişi ile empati kurmak;
- anlayış ve yargılama arasındaki ayrımın farkında olmak.

Yorumlayıcı Yaklaşımın Önemli Noktaları

Yorumlayıcı yaklaşım dinler hakkında temel bilgiler vermenin ötesine geçer ve yeni kavramların öğrenilmesinin yanı sıra, öğrencilerden de düşünce ve fikirlerin gelmesini gerektirir. Öğretmenlere ve öğrencilere üç temel soru sorarak bilgi ve anlayışımızın niteliğini araştırır:

- Yanlış tanıtmaktan ve önyargılı olmaktan kaçınmak için, incelediğimiz kişilerin yaşam tarzını ne kadar iyi betimliyoruz? (Temsil). Dinler çeşitliliklerinin yanı sıra birlik içinde sunulmalıdır;
- Başkalarını net bir şekilde anlamak için onların kavramlarını ve fikirlerini ne kadar iyi "tercüme ediyoruz"? (Yorum). Başkalarının deneyimleri ile empati, ancak temel kavramlar anlaşıldıktan sonra geliştirilebilir;
- Çalıştığımız şey üzerine ne kadar iyi düşünüyoruz? (Düşünümsellik). Öğrenciler yeni fikirler ile kendi görüşleri arasında bağlantı kurmaya ve araştırılan fikirlerin dikkatli, mesafeli bir eleştirisini yapmaya teşvik edilmelidir.

Diyalojik Yaklaşımların Önemli Noktaları

Farklı ülkelerde birkaç ilgili diyalojik yaklaşım geliştirilmiştir. Aşağıdaki yaklaşım üç "düzeyde" diyalog öngörmektedir:

Birincil Diyalog

Sınıf ve okul içerisindeki deneyimlerin, bakış açılarının, anlayışların ve fikirlerin çeşitliliğini kabul etmek. Bunları inançlar ve değerler hakkındaki sınıf tartışmaları için bir kaynak olarak kullanmak. Sınıf tartışmasının içine daha başka bakış açılarını katmak.

54 Bunlardan birkaçı, Michael H. Grimmitt (Editör), *Din Eğitiminin Pedagojileri: Din Eğitiminde İyi Pedagojik Uygulamanın Araştırılması ve Geliştirilmesinde Örnek Çalışmalar* (Great Waking, Essex, McCrimmons Publishing Ltd, 2000) içinde gösterilmiştir.

55 Keast, a.g.e. not 19.

İkincil Diyalog

Çocukların farklılıklarla ilgilenmeye, başkalarıyla paylaşmaya ve onlardan öğrenmeye istekli olduğu bir sınıf ortamını teşvik etmek. Çocukları, dinler hakkında öğrenmeye ilişkin ilkelerin oluşturulmasına dahil etmek. Başkalarının deneyimlerine ve bakış açılarına ilgiyi geliştirmek için sorgulamayı teşvik etmek.

Üçüncül Diyalog

Okulda diyalogu kolaylaştırmak için çeşitli yöntem, strateji ve alıştırmalar kullanmak. Öğrencilerin, fikirlerini ifade etmesi, müzakere etmesi ve savunmasını teşvik eden faaliyetler kurgulamak. Tartışmayı ve münazarayı başlatmak ve desteklemek için çeşitli uyarılar (örneğin resimler, filmler, videolar, örnek çalışmalar, hikayeler, farklı geleneklerden öğretiler) kullanmak.

E. Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretim İçin Öğrenme Çıktıları

Dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgili öğrenme çıktıları; bilgi, tutum ve yeterliliklerin geliştirilmesini içermelidir⁵⁶. Dinler ve inançlar hakkında öğretim için daha öğretmen merkezli veya öğrenci merkezli bir yaklaşımın kullanılması seçilse de aşağıdaki öğrenme çıktıları beklenmelidir:

- bireylerin belirli bir din ya da inanç sistemine bağlı kalma hakkına karşı hoşgörü ve saygı tutumları. Bu, herhangi bir din veya inanç sistemine inanmama hakkını da içerir;
- dinler ve inançlar ile ilgili konuları, (din özgürlüğü ve ifade özgürlüğü gibi) daha geniş insan hakları konuları ve barışın teşvik edilmesi (yani; dinlerin ve inançların çatışmaları çözme ve önleme kapasitesi) ile ilişkilendirme yeteneği;
- farklı dinler ve inanç sistemleri hakkında temel bilgi ve hem yerel/ulusal bağlam hem de daha büyük coğrafi alanlar ile ilgili olarak, bütün dinlerde ve inançlarda var olan çeşitliliğe dair bilgi;
- tarihe ve tarihsel gelişmeleri görmenin çeşitli meşru yolları olduğuna dair bir anlayış (çok perspektiflilik);
- farklı dinler ve inanç sistemlerine ilişkin önemli tarihi olaylar ile ilgili bağlamlara dair bilgi; burada, yine, yerel/ulusal koşullara verilen özel önem, daha geniş bir coğrafi ve kültürel bakış açısı ile birleştirilmelidir;
- bir kişinin hayatında dini veya felsefi inançların önemine dair bir anlayış;
- farklı dinler ve inançlar arasındaki benzerliklere ve farklılıklara dair farkındalık;
- dini topluluklar ve onların üyeleri hakkındaki mevcut olumsuz kalıp yargıları sağlam bilgiye dayanarak tanıma ve sorgulama yeteneği;
- dini farklılıklara saygı duyulmamasının geçmişte aşırı şiddete nasıl yol açtığına dair tarihsel ve psikolojik bir anlayış ve bununla ilgili olarak, insanların başkalarının haklarının korunmasında aktif rol almalarının önemi (yurttaş sorumluluğu); ve
- bir hoşgürsüzlük ve ayrımcılık iklimi ortaya çıktığında, saygılı ve duyarlı bir şekilde karşı koyma yeteneği.

56 "Yeterlilik, (bilişsel ve bilişsel olmayan yönler dahil olmak üzere) psikolojik ön koşulların harekete geçirilmesi yoluyla belirli bir bağlam içindeki karmaşık talepleri başarıyla karşılama yeteneği olarak tanımlanır. Buna karşılık, beceriler 'belirli bir faaliyet alanındaki uzmanlık yetenekleri ile sınırlı, yeterliliğin yalnızca bir bileşenini temsil eder' (örneğin; işbirliği yeteneğiyle ilgili genel yeterlilik kapsamında, belirli bir beceriye sahip gruplar halinde çalışabilme yeteneği). Birzúa, a.g.e, not 49.

Dini Çeşitlilik Üzerine Üç İnternet Kaynağı

1. RE-XS

<http://re-xs.ucsm.ac.uk>

RE-XS; öğretmenlere, büyük dünya dinleri, yeni dini hareketler ve din dışı dünya görüşleri konusunda bilgi sunan bir internet sitesidir. Site aynı zamanda metinler, sanat, hac, binalar, ayinler, cemaat ve temel sorular gibi temalar konusunda materyaller de içerir. Bilgi ve kaynak sağlayan diğer sitelere bağlantılar mevcuttur. İngiltere ve Galler'de din eğitiminde kullanılmak için tasarlanmış olmasına rağmen, başka durumlara uyarlanabilecek pek çok şey vardır. Çevrimiçi Dünya Dinleri Ansiklopedisi de aynı kaynaktan, <http://philtar.ucsm.ac.uk/encyclopedia> adresinden edinilebilir.

2. Dini Hoşgörü konusunda Ontario Danışmanları (OCRT)

<http://www.religioustolerance.org>

OCRT, Kanada'da bulunan çok inançlı bir kuruluştur. Dinler ve inanç sistemleri hakkında kaynaklar içeren web sitesinde şunlar yer alır:

- Asatru'dan Zerdüştlüğe kadar geniş bir dinler yelpazesi hakkındaki bilgiler ve ayrıca seküler inanç sistemleri konusunda tartışmalar. Site; bu sistemlerin kökenlerini, tarihini, mevcut inançları ve uygulamaları açıklar;
- dini grupların – hem birbirleriyle hem de toplumdaki seküler güçlerle – çatışma içinde olduğu düzinelerce tartışmalı konuya ilişkin açıklamalar;
- ahlak, etik, dini hoşgörünün desteklenmesi, dini yanlış bilgiler ve bilgisizlik, çevre ve ayrıca din kökenli hoşgörüsüzlük, ayrımcılık, nefret, baskı, şiddet ve insanlığa karşı suçlar dahil olmak üzere çok çeşitli konularda makaleler.

3. Eğitimde Dünya Dinleri konusunda Shap Çalışma Grubu (SHAP)

<http://www.shap.org>

Eğitimde Dünya Dinleri konusunda Shap Çalışma Grubu, dünya dinlerinin öğrenilmesini ve öğretilmesini teşvik ederek eğitimin temelini her düzeyde genişletmek için İngiltere'de 1969 yılında kurulmuştur. Din eğitimi ve din bilimleri ile uğraşanlar için doğru bilgi ve kaynaklar üreterek hedefine ulaşmayı amaçlamaktadır.

Üyeleri, ilkokullardan üniversitelere kadar, çeşitli dini kökenlerden gelmekte ve eğitimin her alanından uzmanları temsil etmektedir. Ürettikleri yayınlar, İngiltere ve ötesindeki okullar, sanayi, politikacılar ve sosyal hizmet kurumları tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır.

Shap, bilim insanları ve eğitimciler tarafından her yıl derlenen ve gözden geçirilen, büyük dinlerin ve birçok dini hareketin festivalleri hakkında önemli bilgiler ve tarihler veren bir festival takvimi yayımlamaktadır. Shap'ın Avrupa kıtasındaki ortağı, Eğitimde Dünya Dinleri için Avrupa Derneği'dir (<http://www.eawre.org>). O da Almanca ve Fransızca bir festivaller takvimi yayınlamaktadır.

F. Müfredatın Yapısı ve Hazırlanması

Tüm AGİT üyesi Devletler, müfredatlarını geliştirmek ve gözden geçirmek için çeşitli mekanizmalara sahiptir. Dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgili süreç mümkün olduğunca kapsayıcı olmalıdır. Potansiyel olarak dinler ve inançlar hakkında öğretime ilişkin müfredatla ilgilenen birçok paydaş bulunmaktadır. Çeşitli AGİT üyesi Devletlerde, ebeveynler, öğretmenler, yüksek öğretim kurumları, devlet kurumları, eğitim yetkilileri ve sivil toplum temsilcileri gibi paydaşlar halihazırda bu sürece katılmışlardır. Hem ulusal hem de yerel dini topluluklar da birçok yerde aktif olarak katılmaktadır. Dinler ve inançlar hakkında öğretimin kendine özgü niteliği gereği, din ve inanç topluluklarına danışılmalı ve onlara uzman tavsiyesi verme ve kaygılarını ifade etme fırsatı tanınmalıdır. Müfredatın niteliği ve yerel toplulukların kabul ve desteği, böyle bir kapsayıcı politika ile geliştirilecektir. Toplumun sürekli değişen ve dinamik yapısı dolayısıyla, çok çeşitli din ve inanç topluluklarına ses vermek ve onlara saygıyla davranmak önemlidir. Bu, aynı zamanda küçük ve sıra dışı kabul edilen dini gruplar için de geçerlidir. Bugünün dünyasındaki en köklü inançların, küçük ve sıra dışı olarak başladıkları ve toplumun geneli tarafından reddedildikleri unutulmamalıdır. Son olarak, müfredat yetkilileri, müfredatı geliştirirken ve gözden geçirirken bu alanda uzman STK'ların uzmanlığından ve yenilikçi vizyonundan yararlanmalıdır.

Henüz ulusal müfredatlarında veya başka bir yerde, dinler ve inançlar hakkında öğretim sunmayan üye Devletlerde, uygun kaynakların geliştirilmesi gerekecektir. Çeşitli üye Devletlerdeki dinler ve inançlar hakkında öğretime ilişkin mevcut müfredat, özellikle bu müfredat insan hakları ilkelerine dayalıysa, gelecekteki müfredat geliştirme çalışmaları için bir başlangıç noktası olarak hizmet edebilir.

Dinlerin ve inanç sistemlerinin dengeli ve tarafsız bir şekilde tarif edilmesi ve dini grupların ve bireylerin adil ve duyarlı bir şekilde betimlenmesi çok önemlidir. Belli dinlere veya inanç sistemlerine mensup kişilere ait yorumlar dahil olmak üzere, güvenilir kaynak materyallerin kullanımı son derece önemlidir.

Müfredatın yanı sıra ders kitaplarının ve eğitim materyallerinin bu belgede yer alan ilkelere göre kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi, bunların önyargısız olup olmadığını belirlemeye yardımcı olabilir. Yeni müfredatın geliştirilmesi gerektiğinde bu, benzer kriterler kullanılarak yapılmalıdır.

IV. Öğretmen Eğitimi

A. Arka Plan ve Uluslararası Bağlam

Herhangi bir nedenle, öğretmenler öğrencilerle çalışmalarında müfredatı uygun bir şekilde kullanamazlarsa, en iyi müfredat fikirlerinin ve en aydın politikaların bile sınıf düzeyinde çok az etkisi olacaktır. Bu tür bir müfredatın öğretmenin bilgi, tutum ve yeterliliklerinden yüksek beklentilerinin olması nedeniyle bu, dinler ve inançlar hakkında öğretim için daha fazla geçerlidir. Öğretmenlerin niteliklerinin ve yeterli başlangıç eğitimi ile sürekli öğretmen eğitiminin önemi, uluslararası toplum tarafından pek çok kez vurgulanmıştır. Aynı zamanda temel belgeler de dinler ve inançlar hakkında öğretim için gerekli bilgi ve yeterlilik türlerini teyit etmektedir.

UNESCO Tavsiye Kararının 33. Maddesine göre, devletler:

öğretmenleri ve diğer eğitim personelini hazırlamanın ve onlara sertifika vermenin yollarını ve araçlarını sürekli olarak geliştirmeli⁵⁷ ve eğitimsel yenilikler yapma ve eğitime devam etme isteği ve yeteneği, takım çalışması ve disiplinler arası çalışmalar deneyimi, grup dinamikleri bilgisi ve uygun fırsatlar yaratma ve bunlardan faydalanma yeteneği gibi yetenekleri ve becerileri geliştirmelidir.⁵⁸

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin R (84) 18 sayılı Tavsiye Kararı (1984) uyarınca:

Üye Devletlerin hükümetleri (eğitim sistemleri, yasama sistemleri, politikaları ve mevcut kaynakları bağlamında) [...] öğretmenleri:

- kendi ulusal kültürlerinde ve göçmen topluluklarda mevcut olan çeşitli kültürel ifade biçimlerinin farkında olacak;
- etnomerkezci tutumların ve önyargıların bireylere zarar verebileceğini fark edecek ve bu yüzden onların etkilerini ortadan kaldırmaya çalışacak; ve
- kendilerinin de bir kültürel değişim sürecinin temsilcileri olması gerektiğinin farkına varacak ve onlara yaklaşmak, anlamak ve gereken özeni göstermek için stratejiler geliştirip kullanacak

şekilde eğitirler.⁵⁹

Yukarıda bahsedilen metinler, okullarında dinler ve inançlar hakkında öğretim vermek için hazırlamak üzere öğretmenlerin mümkün olan en iyi eğitimi almalarının garanti edilmesinde hükümetlerin önemli rolüne işaret etmektedir. Bazı ulusal ve yerel öğretmen eğitimi kurumlarından, geleceğin öğretmenlerini, dinler, inançlar ve ilgili konu

57 UNESCO Tavsiyeleri, a.g.e. not 10.

58 A.g.e.

59 Bakanlar Komitesinin, Üye Devletlere, Özellikle Göç Bağlamında Kültürler arası Anlayış için Eğitimde Öğretmenlerin Eğitimine ilişkin R (1984)18 sayılı Tavsiye Kararı, 25 Eylül 1984, (84) 18, [https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/RecommendationNoR\(84\)18toMemberStatesontheTrainingofTeachersinEducationforInterculturalUnderstanding,NotablyinaccontextofMi.aspx](https://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Compilation/Pages/RecommendationNoR(84)18toMemberStatesontheTrainingofTeachersinEducationforInterculturalUnderstanding,NotablyinaccontextofMi.aspx) adresinden ulaşılabilir.

alanları hakkında ders vermek üzere uygun şekilde eğitmeleri beklense de AGİT bölgesi genelindeki durum kesinlikle bu değildir. Halihazırda böyle bir sistem yoksa, hükümetlerin, şu anda öğretmenlerin dinler ve inançlar hakkında öğretim konusunda eğitim vermek üzere nasıl seçildiklerini ve (hem hizmet öncesi hem de hizmet içi) nasıl eğitildiklerini izlemek ve değerlendirmek için bir gözetim sistemi kurmaları teşvik edilmektedir. Üye Devletler, bir değerlendirmenin açığa çıkarabileceği tüm eksiklikleri bu Kılavuz İlkeler ve diğer uluslararası kuruluşların ilkeleriyle birlikte ele almalıdır.

Devlet okullarında dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgili konularda öğretmenlerin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitiminden dini toplulukların sorumlu olması halinde, bu topluluklar diğer inanç topluluklarına ulaşmaları için teşvik edilir. Bu tür eylemler, dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgili hizmet öncesi ve hizmet içi öğretmen eğitiminin güçlendirilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca, bu tür bir eğitimin adil, dengeli, kapsayıcı ve önyargısız olmasının en iyi garantisidir. Dinler arası diyalogun teşvik edilmesi için bu alanda işbirliği yapmak, başlı başına olumlu bir amaçtır.

B. Öğretmen Hazırlığının Çerçevesi

Dinler ve inançlar hakkında öğretimle ilgili özel zorluklar ve dışlama ve çatışma potansiyeli nedeniyle, herhangi bir öğretmen hazırlama programı, bu doküman boyunca tavsiye edildiği gibi, demokratik ve insan hakları ilkeleri çerçevesinde olmalıdır. Ulusal müfredat standartları ve talepleri, dinlerin ve inançların toplumdaki ve eğitim sistemindeki yeri ve eğitim sisteminin değişime açıklığı gibi diğer hususlar da elbette önemlidir. Ancak insan hakları çerçevesi, dinler ve inançlar hakkında öğretime adil ve dengeli bir yaklaşım geliştirilmesinin en iyi garantisidir. Ayrıca olumsuz kalıp yargılarla ve ayrımcı uygulamalarla mücadele için de güçlü bir araçtır. Din veya inanç özgürlüğüne bağlılık ve insan hakları eğitimi ve karşılıklı saygı ve anlayışa ilişkin eğitim ile ilgili konulara duyarlılık, gelecekte dinleri ve inançları öğretecek tüm öğretmenler için bir ön koşul olmalıdır. Bu tür bağlılıklar ve duyarlılıklar, hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimleri sırasında güçlendirilmelidir.

C. Hizmet Öncesi ve Hizmet İçi Öğretmen Eğitimi

Hem hizmet öncesi hem de hizmet içi öğretmen eğitimi, dinler ve inançlar hakkında öğretimin çok önemli bileşenleridir. Kapsamlı ve donanımlı öğretmen eğitimi programları, öğretmen eğitimindeki başarılı yeniliklerin sürdürülebilir olmasını da daha olası kılar. AGİT, daha önce çeşitli vesilelerle sürdürülebilirliğin zorluğunu tanımlamıştır:

Karşılıklı saygı, anlayış ve eşitlik kültürünün desteklenmesi ve demokratik toplumlarda etkin katılım için eşit fırsatların aranması; sistematik, kapsamlı ve uzun vadeli bir yaklaşım gerektirir⁶⁰.

60 13/06 sayılı AGİT Bakanlar Konseyi Kararı, Önsöz, a.g.e. not 1.

REDCo Projesi: Eğitimde Din, Diyaloga bir katkı veya Avrupa ülkelerinin toplumlarının dönüştürülmesinde bir çatışma faktörü

Bu üç yıllık Avrupa araştırma projesi (Avrupa Komisyonu tarafından finanse edilecek olan, dinler ve eğitim konusunda ilk önemli çalışma), AB 6. Çerçeve Programında yer alan "Bilgi toplumunda vatandaşlık ve yönetim " araştırma alanının bir parçasıdır.

Projenin temel amacı, seçilen Avrupa ülkelerinin ve bölgelerinin eğitim alanlarında dinin potansiyellerini ve sınırlamalarını belirlemek ve karşılaştırmaktır. Proje, dinin, Avrupa kalkınması bağlamında eğitimde diyalogu teşvik eden bir faktör haline gelmesi için katkıda bulunabilecek yaklaşımları ve politikaları belirlemeyi amaçlamaktadır.

On üniversitenin her biri belirli bir araştırma yürütmektedir. Buna ek olarak, sekiz ülkedeki ergenlerin okullarda dinler hakkında öğretime yönelik tutumlarının araştırılmasından, okullarda dinin araştırılması ile ilgili Avrupa düzeyindeki ve ulusal meselelerin incelenmesine, farklı Avrupa devletlerinde din hakkında öğretime dair karşılaştırmalı çalışmalara kadar bir dizi tematik ve karşılaştırmalı araştırmalar vardır.

Projenin ilk kitabı, Avrupa'da Din ve Eğitim: Gelişmeler, Bağlamlar ve Tartışmalar'dır, a.g.e. not 23.

AGİT üyesi Devletler genelinde yürütülen araştırmalar, birçok öğretmenin sınıflarında karşılaştıkları kültürel ve dini çeşitliliği ele almak konusunda kendilerini yeterince hazır hissetmediklerini göstermektedir. Farklı dinleri ve felsefeleri adil ve dengeli bir şekilde tartışmak için gereken eğitimden genellikle yoksunlar ve her zaman dinler ve inançlar ile ilgili konuların insan hakları ile nasıl bağlantılı olduklarına dair her zaman yeterli bir anlayışa sahip değiller. Çok sayıda yeni öğretmen, bu konuları ele alan bir kursa hiç katılmadıklarını ve stajyerlik dönemlerinde başka kültürlere, inanç sistemlerine veya insan hakları ilkelerine doğrudan maruz kalmadıklarını bildirmektedir⁶¹.

61 Örneğin, Kuzey İrlanda'da yapılan bir araştırma, öğretmen yetiştiren yüksek okulların son sınıfına devam edenlerin sadece yüzde 36'sının sınıfta çeşitliliğe hazır hissettiklerini göstermiştir. Bakınız Martin Hagan ve Claire McGlynn, "Engelleri Kaldırmak: öğretmenlerin başlangıç eğitiminde çeşitlilik için öğrenmeyi teşvik etmek", Kültürlerarası Eğitim, Cilt 15, No. 3, Eylül 2004, s. 243-252. Bunu gösteren diğer çalışmalar şunlardır: Maurice Craft (Editör), Çoğulcu Toplumlarda Öğretmen Eğitimi: Bir Uluslararası İnceleme (Londra, Falmer, 1996); Larissa Vassilchenko ve Karmen Trasberg, "1990'ların sonlarında Estonyalı öğretmenler: çok kültürlü bir sınıfta çalışmak açısından isteklilik ve hazırlıklılık", Kültürlerarası Eğitim, Cilt 1, No 1, Nisan 2000, s 65-78; Odet Moliner Garcia ve Rafaela Garcia Lopez, "İspanya'da öğretmenlerin kültürel çeşitlilik konusunda başlangıç eğitimi: tutumlar ve pedagojik stratejiler", Kültürlerarası Eğitim, Cilt 16, No 5, Aralık 2005, s 433-442. Hatta Amerikan Eğitim Araştırmaları Derneği için yapılan bir inceleme, öğretmen adaylarının diğer kültürler hakkında olumsuz tutum ve inançlara sahip olduklarını, bu konuda yalnızca sınırlı deneyimlerinin olduğunu ve ayrıca çok sayıda azınlık öğrencisi olan kentsel ortamlarda ders vermeye dair tereddütlerini ifade ettiklerini öne sürmektedir. Bakınız; Etta Hollins ve Maria Torres Guzman, "Öğretmenlerin çeşitli topluluklar için yetiştirilmesine ilişkin araştırma", Marilyn Cochran-Smith ve Kenneth M. Zeichner (Editörler), Öğretmen Eğitiminin İncelenmesi: Öğretmen Eğitiminde Araştırma konulu AERA Paneli Raporu (Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, 2000), s 477-548.

Öğretmenlere Yönelik Hizmet İçi Eğitim ve Öğretim İçin İhtiyaç Analizi

Almanya, Norveç, İsviçre ve İsveç gibi ülkelerde, yerinde eğitim yoluyla ele alınabilen belirli okul gelişimi ihtiyaçlarını değerlendirmek için "kültürlerarası kontrol listeleri" geliştirilmiştir. Değerlendirme, bir okulun öğretmen eğitimine olan ihtiyacını netleştirmeye yardımcı olan dahili geliştirme sürecinin ilk adımıdır.

1. Adım: Münferit okulların çeşitlilik konularını nasıl ele aldıklarını ve yönettiklerini belirleyen çeşitlilik anketleri ve görüşmeleri geliştirilmiştir. Anketler, bir okulda mevcut olan çeşitlilik miktarı hakkında veri sağlamayı ve heterojenlikle ilgili okul politikasını belirlemeyi amaçlamaktadır. Sorular; okuldaki toplumsal istatistiklere, dilsel, kültürel, dinsel çeşitlilik düzeyine, azınlık gruplarının görünürlüğüne, destek yapılarına; okul, veliler ve toplum arasındaki işbirliği düzeyine, vb. odaklanır.

2. Adım: Öğretmenler, okul müdürleri, öğrenciler ve veliler ile yapılandırılmış görüşmeler gerçekleşir. Bunlar, çeşitliliğe dair farkındalık düzeyi, kültürel ve dini çeşitliliğe yönelik öğretmen tutumları ve çeşitlilik eğitiminin önündeki engeller gibi değişkenlerin daha iyi anlaşılması için analiz edilir. En önemlisi, görüşmelerin yorumlanması bir okulun daha fazla iyileştirme ihtiyacını netleştirmeye yardımcı olur.

3. Adım: Danışmanlar ve okul temsilcileri, birlikte, öğretmen eğitimi ve okul gelişimi için öncelikli alanları tanımlar. Birçok durumda, dinler ve inançlar hakkında öğretim öncelikli bir alan olarak belirlenmiştir.

4. Adım: Okulda öğretmen eğitimi yapılır.

Örnek: Almanya'da ulusal okul gelişimi projesi olan "Demokrasiyi Öğrenmek ve Yaşamak", özellikle çeşitlilik eğitimine odaklanmıştır. Dinler ve inançlar hakkında öğretim, çeşitli vesilelerle yüksek bir öncelik olarak tanımlanmıştır - bunun sebebi, özellikle okulların öğrencilerinden ve personelinden gelen Müslüman gelenekleri hakkındaki çok sayıda soru ile başa çıkması ve yerel topluluklarda Müslüman ibadethanelerinin artan görünürlüğüdür.

Genel olarak, öğretmenlerin sınıflardaki konumu, onlara din veya inanç gibi kişisel nitelikteki konular hakkındaki tartışmalarda öğrencileri orantısız biçimde etkileme potansiyeli verir. Öğretmenin kişisel inançlarının ifade edilmesinin anlayışı ve düşünmeyi teşvik edebileceği kabul edilirken; öğretmen eğitimi, eğitimcilerin kişisel, dini veya dini olmayan bağlılıklarının farklı dinler ve felsefeler hakkında ders verirken tarafsızlık yaratmamasını sağlayacak stratejiler içermelidir. AGİT üyesi Devletlerin giderek daha çeşitli hale gelen sınıflarında, bu husus daha da derinleşmektedir. Mesleki eğitim, bu (genellikle) kasıtlı olmayan etkilerin bazılarını düzeltebilir ve kendilerine yabancı olan inançları ve uygulamaları incelemeleri ve kendi inançları ile mesleki sorumlulukları arasındaki ilişkiyi keşfetmeleri için öğretmenlere fırsatlar sunmalıdır.

Toplumun giderek küreselleşen yapısı ve AGİT üyesi Devletlerdeki toplumsal çeşitliliğin artacağı beklentisi göz önüne alındığında, gelecekteki dinler ve inançlar ve ilgili konular hakkında ders verecek tüm öğretmenlerin kültürel ve dini çeşitlilik ile ilgili önemli insan hakları meselelerini anlaması çok önemlidir. Ayrıca, dinler ve inançlar hakkında öğretim genelde insan haklarına dayalı ve disiplinler arası olduğunda özellikle etkili olduğundan, bu, mevcut ve gelecekteki öğretmenlerin nasıl eğitileceğine ilişkin hususlara yön vermelidir⁶². AGİT üyesi Devletler için, öğretmen yetiştiren yüksek okulların, üniversitelerin, yüksek öğrenim kurumlarının ve diğer kurumların, geleceğin öğretmenlerini çoğulcu ve çok inançlı bir toplumda ve çeşitliliği yansıtan sınıflarda çalışmaya ne ölçüde hazırladıklarını değerlendirmek önemlidir.

Bazı AGİT üyesi Devletlerde öğretmenler, başlangıç eğitimlerinin ardından sürekli eğitim programlarına katılmamaktadır. Bu tür bir hizmet öncesi eğitimin kalitesi ne olursa olsun, dinleri ve inançları öğreten öğretmenler için en yararlısı, eğitimlerini tamamladıktan sonra düzenli olarak sürekli destek ve eğitim almalarıdır. Dinler ve inançlar hakkında öğretim üzerinde etkili olabilecek gelişmelerin dinamik doğası göz önüne alındığında, bu alandaki yeni gelişmelerden haberdar olmak isteyen tüm öğretmenler için daha ileri eğitim çok önemlidir. Hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim kurumlarındaki eğitimler, dinler ve inançlar hakkında öğretim konusundaki eğitimi planlamak ve desteklemek için hükümetler arası örgütlerin ve bu alanda tanınmış STK'ların deneyim ve materyallerinden yararlanmalıdır.

Avrupa ve Kuzey Amerika'daki okullarda, özellikle kent merkezlerinde, öğretmenlerin ve öğrencilerin kültürel ve dini geçmişlerinin aynı olmadığı görülebilir. Öğretmenlik mesleği ağırlıklı olarak çoğunluk kültüründen gelen ve inançları çoğunluğun bakış açılarını yansıtan öğretmenlerin alanıdır⁶³.

Ne var ki, öğrenci toplulukları çok daha çeşitli hale gelmektedir. Yeterince temsil edilemeyen topluluklardan daha fazla bireyi öğretmenlik mesleğinde istihdam etmek için politikalar ve mekanizmalar geliştirmek, sadece dinler ve inançlar hakkında öğretim için değil, aynı zamanda genel olarak eğitim için de faydalı olabilir⁶⁴. Öğretmenlik mesleğine girdikten sonra, azınlık kökenli öğretmenlere daha ileri eğitim, kariyer gelişimi ve dinler ve inançlar hakkında öğretimde iyi uygulama örneklerini gözlemleyebilecekleri uluslararası değişim programlarına katılma fırsatlarının eşit biçimde sunulması da önemlidir.

Bir önceki bölümdeki müfredat çerçevesini akılda tutarak, mevcut ve gelecekteki öğretmenler ideal olarak;

- insan hakları ve eleştirel düşünme çerçevesi içinde dinler ve inançlar hakkında ders verebilmelidirler. Eleştirel düşünme, öğrencilerin birbirlerinin görüş ve fikirlerini

62 Bakınız, örneğin, Keast, a.g.e. not 19.

63 Thomas D. Snyder ve Charlene M. Hoffman, 2001 Eğitim İstatistikleri Özeti (Washington DC, Eğitim İstatistikleri Ulusal Merkezi, ABD Eğitim Bakanlığı, 2002).

64 Araştırmacı Sonia Nieto'nun durum hakkındaki görüşü şöyledir: "Daha çeşitli bir öğretmen eğitimi fakültesinin kullanılmasına çok ciddi ihtiyaç vardır. Gerçek şu ki, daha çeşitli bir öğretmen eğitimi fakülteniz olduğunda, aynı zamanda çeşitli deneyimlere, bakış açılara ve uzmanlığa sahip olursunuz ve bu herkes için ortama değer katar." Sonia Nieto, "Dayanışma, cesaret ve kalp: öğretmen eğitimcilerinin yeni nesil öğretmenlerden öğrenebilecekleri", Kültürlerarası Eğitim, Cilt 17, No. 5, Aralık 2006, s. 457-473.

- eleştirebilmeleri ancak her öğrencinin kendi seçtiği bir inanç sistemine bağlı kalma hakkına saygılı olabilmeleri anlamına gelir;
- ilgili konuya tam hakim olmalı;
 - öğrencilerle nasıl iletişim kuracakları ve onları öğrenmeye nasıl motive edecekleri konusunda pedagojik anlayışa sahip olmalı;
 - dinler ve inançlar hakkında öğrenmeyi öğrenciler için nasıl ilginç ve önemli kılacaklarını kavramalı;
 - bu içerik hakkında saygılı ve kapsayıcı bir şekilde öğretmenin en etkili yollarının yanı sıra, dinlere ve inançlara ve onlara bağlı olanlara karşı olumsuz kalıpyargularla mücadele etmenin de en etkili yollarını anlamalı;
 - dinlerin ve inançların, (hem geçmiş hem de bugünkü) toplum ve kültür üzerindeki etkisini anlamalı;
 - ders verdikleri toplumlardaki dini çeşitliliğin farkında ve buna karşı duyarlı olmalı ve bunu küresel eğilimlerle ilişkilendirebilmeli;
 - dinlerin ve inançların insanların yaşamlarındaki rolünü anlamalı;
 - öğrenme psikolojisi, gelişim psikolojisi ve bunun pedagoji, özellikle de empatik pedagoji ile nasıl bağlantılı olduğu konularında eğitim almalı;
 - tüm öğrencilerin görüşlerini ve inançlarını ifade ederken saygı duyulduğunu ve rahat hissettikleri ve eleştirel düşünmenin dini veya dini olmayan inançları ve görüşleri nedeniyle bazı öğrencilerin kişisel olarak eleştirilmelerine yol açmadığı güvenli bir öğrenme ortamını nasıl yaratacaklarını bilmeli;
 - yaşa uygun içerik ve pedagojileri kavramış olmalı;
 - dinler ve inançlar hakkında öğretimde en iyi uygulama örneklerinden haberdar olmalı;
 - çeşitli öğretim yöntemlerinde uzmanlık kazanmalı ve içerik konusu veya sınıf tarafından yapılan faaliyetler nedeniyle sınıfta ortaya çıkabilecek gerilimleri nasıl ele alacaklarını öğrenmeli;
 - öğrencileri tartışma ve münazaraya yönlendirmek ve konular hakkında çok sayıda bakış açısını adil ve dengeli bir şekilde sunmak için gereken becerilere sahip olmalı;
 - internetteki dini çeşitlilik materyallerini araştırmak için analitik ve teknik beceriler kazanmalı ve sınıfları için uygun, yüksek kaliteli alıştırma ve metinler belirlemelidir.

D. Kimler Dinler ve İnançlar Hakkında Ders Vermeli?

Birçok AĞİT üyesi Devlette halihazırda kimin dinler ve inançlar hakkında ders verebileceği ile ilgili mevcut kısıtlamalar vardır. Hükümetlerin bu kısıtlamaları dikkatle incelemeleri ve ne kadar adil olduklarını ve kabul edilen mevcut insan hakları standartlarına ne kadar uygun olduklarını değerlendirmeleri önemlidir.

Bir bireyin kişisel dini (veya dini olmayan) inançları, dinler ve inançlar hakkında ders vermektense edilmesi için yeterli bir neden olamaz. Bu konudaki en önemli hususlar, dini bağlılık veya inançtan ziyade, mesleki uzmanlık ve genel olarak insan haklarına ve özelde de din ve inanç özgürlüğüne yönelik temel tutumlar ve bağlılık ile ilgilidir. Empatik eğitim ilkelerinin anlaşılması, öğretmenleri, çeşitli dinler ve inanç sistemleri hakkında öğretirken daha etkili kılacaktır, çünkü empatik eğitim başkalarının deneyimlerini ve inançlarını daha derin bir şekilde anlamaya çalışır.

E. Personel ve Okul Yönetimi Eğitimi

Avrupa Din Eğitimi Merkezi Teklifi

Avrupa Konseyi, diğer hususların yanı sıra, dinler hakkında öğretim odaklı bir dizi toplantı düzenlemiştir. Toplantılar, Avrupa'da geleneksel olarak mevcut temel dinlerin temsilcilerini, Avrupa Konseyi üye devletlerinin yetkili makamlarının temsilcilerini, akademisyenleri ve politikacıları bir araya getirmiştir. Tartışmalar, Konsey üyesi tüm devletlerde dinler hakkında öğretim için temel bir program oluşturulması ve insan hakları odaklı bir Avrupa Din Eğitimi Merkezinin kurulması olasılığı etrafında dönmüştür. Bu öneriler Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından onaylanmıştır (Bakınız; <https://pace.coe.int/en/files/17373/html>).

Bakanlar Komitesi'ne yapılan tavsiyeler şunları içermektedir:

- ilk ve orta düzeylerde dinler hakkında öğretim konusundaki olası yaklaşımların, örneğin daha sonra farklı eğitim sistemlerine uyarlanacak temel modüller aracılığıyla incelenmesi (13.1.);
- dini çalışmalarda temel ve hizmet içi öğretmen eğitiminin teşvik edilmesi (13.2.);
- dinlerin karşılaştırmalı olarak araştırılması için bir Avrupa öğretmen eğitimi enstitüsü kurulmasının öngörülmesi (13.3.);
- üye devletlerin hükümetlerinin, dini çalışmaların devlet eğitiminin ilk ve orta düzeylerinde de öğretilmesini sağlamak konusunda teşvik edilmesi (14.).

Daha sonraki bir toplantıda Bakanlar Komitesi, bu tür çalışmaların en verimli şekilde, yurttaşlık eğitimi, kültürler arası eğitim, insan hakları eğitimi ve dinlerin araştırılması gibi bir dizi alandaki uzmanlıkları bir araya getirecek bir Avrupa disiplinler arası merkez içinde yapılabileceğini ileri sürmüştür. Sonraki bir fizibilite çalışması ve konferans, böyle bir merkezin geliştirilmesi kararlılığını doğrulamıştır (bakınız, örneğin, http://www.strasbourg-reor.org/modules.php?name=News&new_topic=42&file=article&sid=352).

Tartışmalar artık Norveç makamlarının desteği ve finansmanı ile disiplinler arası bir merkezin kurulması konusunda devam etmektedir. Merkezin, Avrupa Birliği Kültürlerarası Diyalog Yılı olan 2008 yılı içindeki bir tarihte çalışmalarına başlayabileceği umulmaktadır. Merkez, araştırma, bilgi paylaşımı ve eğitimcilerin eğitimi konusunda çalışacaktır. Norveç makamları ve Avrupa Konseyi Sekreteryası şu anda merkezin konsepti üzerinde çalışmaktadır.

Dinler ve inançlar hakkında öğretim özü itibarıyla disiplinler arası olduğu ve konu insan doğası ile derinden ilgili olduğu için, okullardaki tüm öğretmenlerin ve personelin dinler ve inançlar hakkında öğretim konusunda en azından temel bir anlayışa sahip olmaları son derece yararlı olabilir. Bu; okul müdürleri, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları ve hemşireler için de geçerlidir. Dinler ve inançlar hakkında etkili öğretim, aynı zamanda insan hakları ve demokratik ilkelere, kültürler arası saygı ve anlayışa, tüm öğrenciler için güvenli bir öğrenme ortamının yaratılmasına ve eleştirel düşünmeye odak-

lanan bir okul ortamından da faydalanır⁶⁵. Bu amaçları gerçekleştirmenin en iyi yolu, okul personeline ve aynı zamanda okul müdürlerine eğitim ve öğretim sağlamaktır. Eğitim kurullarının, okul yönetim kurulu üyelerinin ve müdürlerinin, kültürler arası ve dinler arası anlayışı ve yerel topluluklara karşı duyarlılığı destekleyen bir okul ortamını geliştirmek ve sürdürmek konusundaki önemi göz ardı edilemez.

F. Öğretmen Hazırlığının Değerlendirilmesi ve Ölçümü

Hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim için kurallar ve politikalar geliştirmek devletin rolü olmasına rağmen, Dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgili olarak, aile birlikleri, din ve inanç toplulukları, insan hakları STK'ları, üniversiteler, öğretmen dernekleri ve ayrıca ebeveyn grupları gibi çeşitli paydaşların katkıları özellikle bilgilendirici olabilir. Yerel din ve inanç toplulukları bu katkıyı sağlamak konusunda özel bir rol oynayabilir ve oynamalıdır. Bununla birlikte, dinler ve inançlar hakkında öğretim konusundaki derslerin geliştirilmesi her zaman profesyonel standartlara göre yapılmalıdır. Aynı kural, hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim programlarının değerlendirilmesi için de geçerlidir.

G. İşbirliği ve Karşılıklı Paylaşımın Katma Değeri

Ulusal sınırların ötesinde işbirliği ve karşılıklı paylaşım, öğretim yöntemlerinin niteliğinin artmasını sağlayabilir. Helsinki Nihai Senedi'nde üye Devletler,

- pedagoji biliminin farklı alanlarında çeşitli temas ve işbirliği biçimlerini, örneğin ilgili kuruluşlar tarafından yürütülen karşılaştırmalı veya ortak çalışmalar yoluyla veya öğretim deneylerinin sonuçları konusunda karşılıklı paylaşımlar yoluyla;
- çeşitli eğitim sistemlerinde kullanılan öğretim yöntemleri ve çocukların ve öğrencilerin bilgi edinme süreçlerine ilişkin araştırma sonuçları konusunda, özelleştirilmiş eğitimin farklı türlerinde edinilen ilgili tecrübeyi dikkate alarak, bilgi alışverişinin yoğunlaştırılması yoluyla karşılıklı paylaşımı ve deneyimi desteklemeye teşvik edilmiştir.⁶⁶

Pedagojik teknikler, yararlı uygulamalar, metinler, öğrenme alıştırmaları ve benzeri konulardaki kültürler arası değişimler, dinler ve inançlar hakkında öğretim alanında özellikle yararlı olabilir. Bu konuda öğretmen eğitimi gerçekleştiren kuruluşlar, diğer ülkelerdeki meslektaşları ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmalıdır.

65 Bakınız, örneğin, Laurie Shepherd Johnson, "Çeşitlilik Zorunluluğu: kültürel açıdan duyarlı bir okul ortamının inşa edilmesi", *Kültürlerarası Eğitim*, Cilt 14, No. 1, Mart 2003, s. 17-30.

66 Helsinki Nihai Senedi, Eğitim Alanında İşbirliği ve Paylaşım, IV (e) a.g.e. not 7.

V. Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretim Programlarının Uygulanması Sürecinde Haklara Saygılı Olmak

Önceki iki bölümde, Bölüm II'de açıklanan insan hakları çerçevesinin, öğretilecek müfredatın tanımlanması (Bölüm III) ve öğretimi verecek olanların yetiştirilmesi (Bölüm IV) açısından ne şekilde uygulandığı ele alınmıştır. Bu bölümde, dinler ve inançlar hakkında eğitim programlarının geliştirildikten sonra uygulanması sürecinde ortaya çıkan insan hakları konuları üzerinde durulacaktır. Bu konuların bazılarını halihazırda değinilmiştir ancak onlar da burada daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Genel olarak uluslararası standartlar, yöneticilere ve öğretmenlere, müfredat politikası ve eğitim imkanlarının şekillendirilmesinde ve daha genel olarak eğitim kurumlarının yönetiminde geniş bir hareket özgürlüğü verilmesi gerektiğini kabul eder. Ancak, özellikle hassas bir alan olan dinler ve inançlar hakkında öğretimde, uluslararası standartlar önemli sınırlar belirler ve asgari yasal şartların ötesine geçen öncelikli uygulamalara işaret eder.

A. Kapsayıcı Uygulama Politikalarının Oluşturulması

Dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgili konular üzerine çalışırken, tam da din veya inanç özgürlüğü temel hakkı kaçınılmaz olarak konuya dahil olduğu için, eğitim görevlileri duyarlılıkla ve özenle ilerlemek konusunda özel yükümlülüklerle sahiptir. Bilge yetkililer, yalnızca yürürlükteki anayasal ve insan hakları sınırlamalarına saygı duymakla kalmayacak, aynı zamanda ilgili paydaşların katkılarını da açık olacaktır. Dinler ve inançlar hakkında öğretim için bir müfredat tasarlandıktan ve bir okul sistemi onu uygulamaya hazır olduktan sonra, uygulamaya dair çeşitli politika konularının muhtemelen hala çözülmesi gerekecektir. Ayrıca, her zaman beklenmedik sorunlar olur ve ilk tasarım ne kadar iyi olursa olsun, programın geliştirilebilmesi için geri bildirimlere ve değerlendirmelere karşılık vermeye hazırlıklı olmak gerekir.

Uygulama sürecinde bu tür konuları erkenden ele alabilecek farklı düzeylerde – ulusal, bölgesel ve yerel – danışma organlarının kurulması sayısız zorluğu önleyebilir. Bu tür organlar kapsayıcı olan, ortaya çıkabilecek sorunlara ilişkin açıklık ve yeterlilik sağlayan ve büyük paydaşlar için katkı kanalları oluşturan yollarla seçilmelidir. Bu, sadece en doğrudan ilgili olanların – öğrencilerin, öğrencilerin ebeveynlerinin veya velilerinin, öğretmenlerin ve okul idarecilerinin – değil, aynı zamanda çeşitli din ve inanç topluluklarının temsilcileri, ebeveyn ve öğretmen kuruluşları, eğitim süreci ile ilgilenen diğer STK'lar, hükümet yetkilileri, daha geniş topluluğun üyeleri ve benzerleri gibi çeşitli diğer paydaşların inançlarının, çıkarlarının ve hassasiyetlerinin de dikkate alınmasını kapsar. Yetkili eğitim makamları, ek politika tedbirleri veya değişikliklerini kabul etmeden önce, bu organlara ve diğer ilgili paydaşlara zamanında haber vermeli ve görüşlerini sunmaları için makul bir fırsat tanımalıdır. Dinler arası konseylerin geniş kapsamlı temsili temin edecek şekilde yapılandırılmış olması şartıyla veya bu tür konseylerde temsil edilmeyen diğerlerinin, kaygılarını aktarmak için alternatif kanallara sahip olmaları şartıyla, bu tür konseyler de bu süreçte yararlı bir rol oynayabilir.

Kaliforniya'da Dinler ve İnançlar Hakkında Öğretim: Modesto Deneyimi

2000 yılından bu yana, Modesto, Kaliforniya'daki Modesto Şehri okul bölgesi, din özgürlüğünü ve karşılıklı saygıyı teşvik etmek için devlet okulu müfredatını kullanarak doğrudan bir deney yapmaktadır. Modesto tüm 9. sınıf öğrencilerinin (14 yaşındakilerin) yedi büyük dünya dinine veya inancına odaklanan bir dersi almalarını şart koşturmaktadır. İlk iki hafta boyunca din özgürlüğünün tarihinin ve anlamının tartışılmasının ardından, öğrenciler Hinduizm, Budizm, Konfüçyüsçülük, Sihizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam hakkında bilgi edinirler. Yerel dini liderlerden, bu dersin geliştirilmesi ve uygulanması sürecinde bir danışma grubunda görev almaları istenmiştir.

2006 yılında, ABD merkezli bir STK olan Birinci Anayasa Değişikliği Merkezi, Modesto dersine dair bir araştırma yayımlamıştır. Bu araştırma, dinler hakkında öğrenmenin öğrenci tutumları üzerindeki eğitimsel etkileri konusunda bazı deneysel veriler sunmaktadır. Araştırmaya göre, dünya dinleri dersini almak, öğrencilerin başkalarının haklarına olan desteğini arttırmıştır. Ayrıca, öğrenciler dersten, başlıca dünya dinlerini daha iyi anlayarak ve gelenekler arasında ortak olan temel ahlaki değerleri daha çok takdir ederek ayrılmıştır. Aynı zamanda, Birinci Anayasa Değişikliği Merkezi'nin araştırması, çeşitli dinler hakkında öğrenmenin öğrencileri kendi dini inançlarını değiştirmeye teşvik etmediğini ortaya çıkarmıştır.

Paydaşların dahil edilmesi sürecinde uygun bir denge sağlamak oldukça önemlidir. Temel bir husus, din hakkındaki öğretimin, sadece dini cemaatlerin kendileri ve başkaları hakkında ne söylenmesini istediklerine değil, sağlam bilimsel bilgiye dayanması gerektiğidir.

Dahası, dini cemaatlerin temsilcilerinin katkı ve tavsiye vermelerine imkan tanımak önemli olmakla birlikte, bu, devletin sorumluluğundan feragat etmesi pahasına onlara gereğinden fazla karar alma yetkisi vermek gibi aşırı bir noktaya götürülmemelidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir cemaate bağlı dini otoritelerin, başka bir cemaate bağlı olanların haklarını etkileyecek kararlara aşırı derecede dahil olmasının, din veya inanç özgürlüğü hakkının ihlali anlamına gelebileceğini açıkça ifade etmiştir⁶⁷. Öte yandan mahkemeler, dini temsilcilerin kamusal eğitim politikalarını oluşturan kurumlara sadece dahil olmalarının, dini otoritelerin kamusal karar alma süreçlerine aşırı derecede karışması anlamına gelmediğini kabul etmiştir⁶⁸.

Bu denge konusundaki endişeler, resmi temsil yetkisi olmayan grupların katkı sağlamak ve sesini duyurmak açısından yeterli fırsatlara sahip olmasının temin edilmesi ile azaltılabilir. Dini olmayan inanç gruplarının ve daha küçük, geleneksel olmayan dini grupların temsilcilerinin sürece dahil edilmesi, geleneksel inançlar lehine ayrımcılık

67 Bakınız, Manoussakis / Yunanistan (AİHM, Başvuru No. 18748/91, 1996), 49-52. paragraflar.

68 Bakınız, örneğin, Florey - Sioux Falls Okul Bölgesi, 49-5, 619 F.2d 1311 (8. Daire), belgelendirme reddedilmiştir, 449 ABD 987 (1980); Clever - Cherry Hill Kasabası Eğitim Kurulu, 838 F. Ek 629 (D.N.J. 1993); New York Eyaleti Okul Kurulları Derneği - Sobol, 591, N.E.2d. 1146 (N.Y. 1992) belgelendirme reddedilmiştir, 506 U.S. 909 (1992).

endişelerini hafifletebilir. Etkilenen tarafların endişelerini anlamaya yönelik iyi niyetli çabalar, sorunları önleme veya en aza indirme yönünde uzun bir yol kat edebilir.

B. Vicdani Talepler İçin Makul Uyarlamaların Sağlanması

II. Bölüm'de belirtildiği üzere, başka bağlamlarda olduğu gibi eğitimde de din veya inanç özgürlüğü, ancak söz konusu sınırlamalar "yasayla öngörüldüğünde" ve "kamu güvenliğini, düzenini, sağlığını veya ahlakını ya da başkalarının temel hakları ve özgürlüklerini korumak için" kesinlikle gerekli olduğunda kısıtlanabilir⁶⁹. Ayrıca bu tür sınırlamalar, ulaşılmaya çalışılan meşru amaçla orantılı olmalı ve korunan hakların gerektirdiği kapsamlı yoruma paralel olarak katı bir şekilde yorumlanmalıdır.

Devletin eğitimi teşvik etme konusundaki çıkarı ne kadar önemli olursa olsun, tek başına eğitim, kişinin dinini veya inancını ifade etme hakkını sınırlandırmak için izin verilen gerekçelerden biri değildir. Bu yüzden, devletin kendi eğitim programını gerçekleştirme-deki çıkarı, uluslararası insan hakları hükümleri kapsamında öğrenciler, ebeveynler veya başkaları tarafından öne sürülen hakların kısıtlanması için tek başına bir gerekçe değildir.

Bosna Hersek'te Dinler Kültürü Girişimi

"Dinler Kültürü", öğrencilere Bosna Hersek'te yaygın olan dört büyük din hakkında öğretim vermek için tasarlanmış bir derstir. Belirli bir dini dogmatik bir bakış açısıyla öğretmek yerine, bu dört dini belirli bir inanca bağlı öğrenciler için geleneksel din derslerinde olduğu gibi öğretmekte ve tüm öğrencileri bunları tarih, kültür ve toplum gözüyle keşfetmeye davet etmektedir. Bu yaklaşım kapsayıcıdır ve dinler arası hoşgörü ve anlayışı geliştirmeyi amaçlayan, güven artırıcı bir tedbir görevi görür. Amacı, yeni nesillere başkalarının dinlerinin kültürüne ve tarihine dair temel bilgiler sağlayarak, diğer insanların inançları ve kültürleri hakkında bilgi eksikliğinden kaynaklanan olası yanlış anlamaları ve çatışmaları, azaltmaktır. Ülkenin farklı bölgelerinde farklı şekillerde uygulanmakla birlikte, bu program nihayetinde müfredatın önemli bir parçası olarak tüm öğrencilere hizmet edebilir.

Aynı zamanda, eğitim ortamının özgünlüğünden dolayı, okul bağlamındaki bu bir dizi sınırlı hedefin daha ileriye götürülmesi için neyin gerekli olduğunu değerlendirmede okul yetkililerine önemli ölçüde saygı gösterilebilir. Örneğin, sadece fiili rahatsızlıkları önlemek için değil, daha genel olarak okul düzenini korumak için de gerekli olan önlemler desteklenebilir. Bu, eğitim görevlilerine, hükümet yetkililerinin diğer bağlamlarda sahip olabileceğinden biraz daha geniş takdir yetkisi verebilir ancak din veya inanç özgürlüğünü sınırlayan herhangi bir önlemin, "kendilerine esas teşkil eden özel ihtiyaçla doğrudan ilişkili ve orantılı olması gerektiği" hala geçerlidir.⁷⁰

69 MSHUS, madde 18(3), a.g.e. not 26.

70 Genel Yorum No. 22 (48), paragraf 8, a.g.e. not 29.

Eğitim yetkilileri dinin ifade edilmesini kısıtlayan koşullar dayattığında, ya o kısıtlamayı bu test uyarınca gerekçelendirmeli ya da söz konusu dini uygulamayla uyumlu hale getirmelidir. Buna bağlı olarak, farklı dini ihtiyaçlara cevap veren makul politika uyarlamalarının bulunamaması, belirli bir eğitim politikasının veya uygulamasının din veya inanç özgürlüğü haklarını ihlal etmesine kolayca neden olabilir. Böyle bir uyarlama mümkün olmasına karşın kabul edilmemişse, söz konusu politika kesinlikle gerekli değildir ve bu nedenle uluslararası sınırlama hükümleri kapsamında gerekçelendirilemez.

Kanada'da Dini İnançlara Uyum Sağlama: Multani - Marguerite-Bourgeoys Okul Kurulu ve Kanada Quebec Yüksek Mahkemesi Başsavcısı, 2006

Kanadalı bir Sih genci ve babası (Multaniler) okula tehlikeli nesnelere getirilmesi konusundaki bir yasağa karşı bir dava açmıştır. Yasak, her zaman bir metal kirpan (hançer) takılmasını gerektiren, samimi kabul edilen inançlara müdahale etmiştir. Bir hançere benzeyen kirpan, geleneksel Sihler için önemli bir dini semboldür. Okul yönetim kurulu personelinin başlangıçta teklif ettiği ve Multaniler tarafından kabul edilen makul uyumlaştırma önerisine göre, çocuk, giysisinin içine mühürlenip dikilmesi koşuluyla bir kirpan taşıyabilirdi. Ancak nihayetinde, yerel okul yönetim kurulu komisyon üyeleri bu çözümü reddetmiştir.

İtirazlar sonunda Kanada Yüksek Mahkemesine ulaşılmış ve Mahkeme, komisyon üyelerinin uyumlaştırmayı reddetme kararının anayasaya aykırı olduğuna karar vermiştir. Mahkemeye göre, bu politikanın çocuğu özel bir okula transfer olmaya zorlaması, onu devlet okuluna gitme hakkından mahrum bırakmış ve din özgürlüğünü ihlal etmiştir. Mahkeme, makul bir düzeyde okul güvenliğinin sağlanmasının acil ve önemli bir sosyal ihtiyaç teşkil ettiğini ve kurulun politikası ile bu politikanın izlenmesi arasında mantıklı bir ilişki olduğunu kabul etmiştir. Ancak sonuçta, bu politikanın korunan hak ile orantılı olduğunun kabul edilemeyeceği sonucuna varmıştır.

Başlıca neden, bu politikanın "ihlal edilen hak veya özgürlüğe asgari düzeyde zarar vereceğinin" söylenemeyeceğidir. Reddedilen uyumlaştırmanın makullüğünün de gösterdiği gibi, mutlak bir yasaklama gerekli değildi. Çocuğun bir şiddet riski oluşturmaya yol açabilecek davranış sorunları olduğuna dair hiçbir delil yoktu ve başka bir öğrencinin kirpanı ondan zorla alması (onu hareketsiz hale getirmesi, bütün elbisesini araması, kınını çıkarması ve kirpana ulaşmak için onu sökmesi veya yırtması) riski düşüktü. Gerçekten de kayıtlar, 100 yılı aşkın süredir Kanada okullarında kirpanların şiddetle kullanıldığı hiçbir olay olmadığını gösterdi ve ciddi bir zarar riski olduğuna dair gerçek bir kanıt yoktu.

Mahkeme, ayrıca bir "şiddet sembolü" olduğu ve "güç kullanmanın haklarını savunmak ve çatışmayı çözmek için bir yol olduğu mesajını gönderdiği" için "okullarda kirpanların bulunmasının okul ortamının zehirlenmesine katkıda bulunacağı" iddiasını reddetmiştir. Aksine, "Bu iddianın sadece kirpanın sembolik niteliği ile ilgili kanıtlarla çelişmekle kalmayıp, aynı zamanda Sih dinine inananlara karşı saygısızlık olduğuna ve çok kültürlülüğe dayalı Kanada değerlerini dikkate almadığına... Eğer bazı öğrenciler, onların bıçak bulundurmalarına izin verilmezken [bir Sih'in] okulda kirpan taşımalarını adaletsiz buluyorlarsa, demokrasimizin temelindeki ... bu değeri öğrencilerine aşılmanın okulların görevi olduğuna" karar vermiştir.

Mahkeme buna göre şu sonuca varmıştır: "Okulda kirpan takmanın tamamen yasaklanması, bu dini sembolün değerini zayıflatır ve öğrencilere, bazı dini uygulamaların diğerleri ile aynı korumayı hak etmediği mesajını verir. Diğer yandan, kirpanın belirli koşullar altında [takılması] toplumumuzun din özgürlüğünü korumaya ve azınlıklara saygı göstermeye verdiği önemi gösterir. Dolayısıyla toptan bir yasağın zararlı etkileri, yararlı etkilerinden daha ağır basmaktadır."

Pratik anlamda, bu tür farklı muamelelerin nasıl yapılandırılabilceğini önerebilecek en iyi grup genellikle bu tür uyarlamalara ihtiyaç duyan dini topluluklar veya inananlardır. İhtiyaçlarına yönelik geliştirilen ve başka koşullarda doğruluğu kanıtlanmış çözümlere dayanan pratik deneyime sahip olabilirler. Onların önerileri öğretmen veya diğer eğitim görevlileri tarafından kabul edilir veya edilmeyebilir, ancak hiç şüphesiz faydalı bir başlangıç noktası oluştururlar. Farklı muamele görmek isteyenler, başkaları için doğabilecek ilgili külfetlerin azaltılmasına, dengelenmesine veya telafi edilmesine yardımcı olmak açısından bazı yükümlülüklerle sahip olmalıdır.

C. Devlet Tarafsızlığı ve Katılmamayı Tercih Etme Hakkı

Eğitimde Devlet Yeterliliklerine karşı Ebeveynlerin Hakları

Uluslararası standartlara göre, devletler dini eğitimin sağlanması konusunda önemli ölçüde serbestliğe sahiptir ama ebeveynlerinin isteği dışında, eğitim sistemi vasıtasıyla öğrencilere belirli bir dünya görüşünü aşılılamaya çalışamaz. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi açıkça ortaya koymuştur ki:

Devlet, eğitim ve öğretim konusunda üstlendiği işlevleri yerine getirirken, müfredattaki verilerin veya bilgilerin tarafsız, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına özen göstermelidir. Devletin, ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına saygı duymamak olarak kabul edilebilecek şekilde bir zorla kabul ettirme amacı gütmemesi yasaktır. Aşılması gereken sınır budur⁷¹.

Devlet, bu tarafsızlık görevini, ya kendisi yeterince tarafsız ve dengeli bir müfredat tasarlayarak ya da devletin belli bir dinde veya inançta öğretim sağladığı durumlarda, vicdani ret gerekçesiyle katılmamayı tercih etme hakkı tanıyarak yerine getirebilir. Bu hak sadece teorik bir olasılık olmamalı, pratikte de kullanılabilir olmalıdır. Ayrıca, eğer öğrenciler bu derslerden veya derslerin bileşenlerinden muaf olma hakkının kullanılması nedeniyle herhangi bir dezavantaj, ayrımcılık veya damgalamaya maruz kalırsa, gerekli olan tarafsızlık tehlikeye düşecektir.

Devletler, dinlere veya inançlara ait öğretileri sunduklarında, vicdani olarak katılmayı reddedenlerin o dersten muaf tutulmalarına izin vermelidir. II. Bölümde belirtildiği gibi, BM İnsan Hakları Komitesi, belirli bir dinin veya inancın öğretilmesini içeren devlet eğitiminin, "ebeveynlerin veya vasilerin taleplerine cevap veren ayrımcı olmayan mua-

71 Bakınız Folgero / Norveç (AİHM, Başvuru No. 15472/02, 29 Haziran 2007), paragraf 84(h).

fiyet imkanları veya alternatifler sunması" şartıyla uluslararası insan hakları hukuku ile uyumlu olabileceğini teyit etmiştir⁷². Bu gereklilik, ya öğrencileri ders zorunluluğundan muaf tutarak ya da dersin kendisini isteğe bağlı hale getirerek karşılanabilir.

Dinler veya inançlar hakkında öğretim söz konusu olduğunda, durum daha da karmaşıktır. Bu tür bir öğretime, uygun bir şekilde sağlandığında, zorunlu olsa bile, uluslararası insan hakları belgeleri uyarınca izin verilir. BM İnsan Hakları Komitesi, MSHUS'nin 18. Maddesini, "devlet okullarında genel din ve ahlak tarihi konulu derslerin verilmesine ancak tarafsız ve objektif şekilde olması kaydıyla izin verileceği" biçiminde yorumlamıştır⁷³. Birleşik Devletlerdeki gibi son derece ayrılıkçı yargı mercileri bile bu tür bir derse, söz konusu öğretim "seküler bir eğitim programının bir parçası olarak nesnel şekilde sunuluyorsa" izin verir⁷⁴.

Dar anlamda – ister din ister başka bir konuda olsun – hiçbir ders tamamen tarafsız veya nesnel değildir; daha ziyade aslında daha çok bir olasılıklar yelpazesi vardır. Konu ve eğitim içeriği din açısından ne kadar dogmatik veya felsefe odaklı ise, ebeveynlerin veya vasilerin çocuklarının kendi felsefi veya dini inançlarına uygun olarak eğitilmesini sağlama hakkı ile çatışma olasılığı o kadar yüksektir. Böyle bir durumda, bir tür katılmamayı tercih etme düzenlemesi daha uygun olacaktır.

Kısacası, uluslararası standartların altında yatan temel prensibin, "tarafsız ve nesnel bir şekilde" verildiği sürece, zorunlu olsa bile dinler ve inançlar hakkında ders verilmesine izin verilebileceği olduğu görülmektedir. Ayrıca, eğer katılmamayı tercih etmek için yeterli düzenlemeler varsa tarafsız olmayan dini eğitime de izin verilebilir. Elbette zor olan sorular, eğitimin ne zaman yeterince "tarafsız" olduğu, katılmamayı tercih etme hükümlerinin ne zaman yeterli veya gerekli olduğu ve katılmamayı tercih etme şartlarının nasıl yapılandırılması gerektiğidir.

Katılmama Tercihini için Farklı Koşullar Oluşturmak

Bu hususları analiz ederken, müfredatın çeşitli unsurlarına katılma zorunluluğundan muafiyetlerin talep edildiği durumlar üzerine düşünmek yararlıdır. Dinler ve inançlar hakkındaki eğitim programlarının iyi tasarlanmış olması ve açıkça dünyanın herhangi bir dini veya dini olmayan anlayışını desteklemeyi hedeflememesi halinde, katılmamayı tercih etme ihtiyacı asgari olabilir veya hiç olmayabilir. Dinler veya inançlar hakkında öğretim ilerledikçe, diyalog ve başkalarının temel endişelerini öğrenmek katılmamayı tercih etme düzenlemelerine duyulan ihtiyacı azaltabilir ve hatta ortadan kaldırabilir. Bu durum, ya öğretimi destekleyen uzlaşmanın sağlanmasının bir sonucu olarak ya da ilgili tüm taraflarca kabul edilebilir uyarlamalar tespit edilerek gerçekleşir. Ancak, devlet görevlileri programlarının ne kadar tarafsız ve zararsız olduğunu düşünürse düşünsün, farklı dini ve dini olmayan inançlara sahip ebeveynler ve çocuklar olayları farklı şekilde görebilir. Birçoğu dinler ve inançlar hakkında öğretimin çocukları üzerindeki olası etkisini takdir ederken, diğerleri çeşitli nedenlerden ötürü aksi yönde tepki gösterebilir. İki farklı tür durum dikkate değerdir.

72 Genel Yorum No. 22, paragraf 6, a.g.e. not 29.

73 A.g.e.

74 Abington Sch. Dist. / Shempp, 374 U.S. 203, 300-301 (1961) (Brennan, J., mutabık görüş).

İlk olarak, ebeveynlerin okul yetkililerinin öngörmedikleri sorunları tespit ettiği bazı durumların olması muhtemeldir. Yetkililerinin dikkatini çekmeyen çeşitli türde suiistimaller meydana gelebilir. Müfredatın içeriği, öngörülme veya beklenmedik bir misyonerlik veya dayatmacılık yapısına sahip olabilir ya da sadece belirli bir geleneğe inananların tanıyacağı şekillerde incitici veya yanıltıcı olabilir. Eğitimi vermekten sorumlu olan öğretmen yeterince duyarlı olmayabilir. Bu ve benzeri birçok duruma verilebilecek uygun tepki, sorunu diyalog, tartışma ve programın ve uygulamasının gözden geçirilip düzeltilmesi ile çözmek olacaktır. Bu durumda, katılmamayı tercih etme hakkı uzun vadede gerekli olmayabilir, ama bir emniyet supabı olarak mevcut olmalıdır ve uzun bir süre, sorun çözülene kadar gerekli olabilir.

Folgerø /Norveç ve Leirvåg / Norveç Davaları

Norveç, 1997 yılında "Hıristiyan Bilgisi ve Din ve Ahlak Eğitimi" isimli bir zorunlu ders başlattı. Hümanist ebeveynler ve çocuklar, hem BM İnsan Hakları Komitesi hem de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önüne getirdikleri davalarda buna itiraz ettiler. Söz konusu ders, Hıristiyanlığa genel bir giriş yapmanın yanı sıra, dini olmayan yaşam tarzları da dahil olmak üzere, diğer büyük dünya dinlerinin ve görüşlerinin bir tanıtımını yapmak için tasarlanmıştır. Devlet görevlileri çeşitli inançlardan öğrenciler arasında diyalogu teşvik etmeyi umdukları ve herkesin en azından bu ders kapsamındaki dinler hakkında temel bilgiye sahip olması gerektiğine inandıkları için dersden tamamen muaf olunmasına izin verilmemiştir. Sonuçta, her iki yargı makamı da uygulandığı haliyle dersin yeterince tarafsız olmadığı ve Norveç tarafından oluşturulan kısmi katılmama düzenlemesinin, davacıların insan hakları taleplerinin ihlal edilmesini önlemek bakımından yetersiz olduğu sonucuna varmıştır. İlgili kararların özetleri Ek III'te yer almaktadır.

İkinci olarak, bazı ebeveynler, çocuklarının gerçekliğin alternatif yorumlarına maruz kalmasına itiraz etmelerine yol açan dini veya dini olmayan inançlara sahip olabilir. Örneğin, dinler ve inançlar hakkında öğretim, bazı dini inanç sahipleri tarafından görecelik veya sekülerizm dayatması ya da bazı hümanistler tarafından din dayatması olarak algılanabilir. Her iki grup da din öğretiminin belirli tiplerine şiddetle itiraz edebilir. Çağdaş eğitimci bunu talihsizce veya yanlış yönlendirme gibi görebilir, ancak uluslararası standartlar "devletin [eğitim yetkilileri de dahil olmak üzere] dini inançların veya bu inançları ifade etmek için kullanılan araçların meşru olup olmadığını belirleme konusundaki takdir yetkisini" açıkça reddetmektedir⁷⁵. Buna bağlı olarak, dinler ve inançlar hakkında öğretimin belirli örneklerine karşı vicdani ret, tam da din veya inanç özgürlüğü hakkının (ve aynı zamanda ebeveynlerin çocuklarını bu inançlara göre yetiştirme hakkının) korumayı amaçladığı bir haktır.

Yukarıdaki durumların her ikisinde de katılmamayı tercih etme hakkının gerçekten

75 Salvation Army Moskova Şubesi / Rusya (AİHM, Başvuru No. 72881/01 5 Ekim 2006), paragraf 92.

gerekli olup olmadığının ve eğer gerekliyse kapsamının ne olması gerektiğinin belirlenmesi için bir diyalog sürecinin değerli olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca, dinler ve inançlar hakkında bir öğretim programının gözden geçirilmesinin veya farklı inanç perspektiflerine daha fazla hassasiyet göstermesinin gerekip gerekmediğini belirlemeye yardımcı olabilir. Diyalog sürecinin kendisi tam bir uzlaşmaya yol açmasa bile, alternatif görüşlere saygı göstermenin bir yoludur.

Ancak ikinci durumda, diyalog yararlı olmakla birlikte uzlaşmayla sonuçlanmayabilir. Programa karşı gelen vicdani retçilerin sayısı yüksek olursa, normalde bu, dinler ve inançlar hakkındaki öğretim programının tasarımında veya uygulanmasında temel sorunlar olabileceğine dair bir işarettir. Yalnızca nispeten daha küçük bir grup varsa, programın sağlam olma olasılığı daha yüksektir ama bazıları tatmin olmayabilir. Zor olan soru, bu gibi durumların nasıl ele alınacağıdır.

Norveç'te⁷⁶ hümanistlerin Hıristiyanlık, Din ve Felsefe konulu bir zorunlu derse itirazları ile Türkiye'deki⁷⁷ Alevilerin din kültürü ve ahlak derslerine karşı itirazlarının sonucu olarak, BM İnsan Hakları Komitesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, tam olarak bu tür bir sorunla karşı karşıya kalmıştır.

Bu davalarda ve diğer davalarda aşağıdaki genel ilkeler ortaya çıkmıştır. Dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgili zorunlu derslerin yeterince tarafsız ve nesnel olması halinde, (her ne kadar devletler bu koşullarda, elbette, kısmen veya tamamen katılmamayı tercih etme haklarına izin vermekte serbestse de) bu tür derslere zorunlu katılım, din veya inanç özgürlüğünü ihlal etmez. Buna bağlı olarak, dinler ve inançlar hakkında gerçekten dengeli ve tarafsız bir öğretim geliştiren devletler, bunun uluslararası standartlar ile uyumsuz olacağı – yani bunun din veya inanç özgürlüğü hakkı üzerinde, demokratik bir toplumda sağlığın, güvenliğin, kamu düzeninin, değerlerin ve üçüncü tarafların temel haklarının korunması için gerekli olmayan kısıtlamalara yol açacağı – durumlar dışında, tüm öğrencilerin ilgili derse veya programa katılmasını şart koşma esnekliğine sahiptir. Diğer bir deyişle, bu alandaki vicdani retler, okulla ilgili başka herhangi meseleye karşı yapılan itirazlarla aynı düzeyde yüksek hassasiyet, özen ve adalet ile ele alınmalıdır. Diğer yandan, zorunlu bir programın yeterince nesnel olmaması halinde, sistemin tarafsızlığı gereğince sağlanmadıkça veya sağlanıncaya kadar, katılmamayı tercih etme haklarının uygun şekilde tanınması ebeveynler ve öğrenciler için tatmin edici bir çözüm olabilir. Nitekim devletler, katılmamayı tercih etme haklarına gelişmelere duyarlı bir şekilde izin verilmesinde bazı avantajlar olduğu sonucuna varabilir çünkü bu, dersin uluslararası standartlara uygun olma olasılığını arttıracaktır. Ayrıca, dinler ve inançlar konusunda bir dersin veya başka bir eğitimin yeterince tarafsız ve nesnel olup olmadığını belirlemek idareciler için genellikle zordur.

Aynı temel hususların – tarih, edebiyat, müzik, felsefe, vb. gibi – dinler ve inançlar hakkında bir tür öğretim içeren diğer derslere ait materyallere veya unsurlara karşı yapılan vicdani retlere de uygulanması gerekir. Katılmamayı tercih etme hakları, ihtiyaç

76 Folgero / Norveç, a.g.e. not 71; Leirvåg / Norveç (BM İnsan Hakları Komitesi, CCPR/ C/82/D/1155/2003, 1155/2003 sayılı Tebliğ, 23 Kasım 2004) <https://juris.ohchr.org/Search/Details/1298> adresinden ulaşılabilir.

77 Zengin / Türkiye (AİHM, Başvuru No. 1448/04, 9 Ekim 2007).

duyulabilecek uyarlamaların veya muafiyetlerin farklı niteliği ve kapsamı dikkate alındıktan sonra, bir bütün olarak dersler için verilenlerle aynı gerekçelerle verilmelidir. Bu, kapsayıcı danışma organlarının hassas konuların belirlenmesine yardımcı olabileceği ve bunların en iyi şekilde nasıl ele alınabileceğini önerebileceği bir alandır.

Katılmamayı Tercih Etme Düzenlemelerinin Yapılandırılması

Katılmamayı tercih etmenin belirli bir öğrencinin din veya inanç özgürlüğünü korumanın doğru yolu olduğuna karar verildikten sonra, katılmamayı tercih etme hakkının nasıl yapılandırılacağı düşünülmelidir. Öğrenciyi damgalamayan veya ona karşı ayrımcılık yapmayan bir yaklaşımın bulunması gerekir. Örneğin, derse katılmamayı tercih eden öğrenciyi başkalarının ceza olarak gönderildiği aynı odaya göndermek yanlış bir mesaj verir. Diğer yandan, öğrencinin derse katılmamayı tercih ettiğinde anlamlı ve üretken bir şey yapmasına izin vermek olumlu bir alternatif olacaktır. Öğrencinin derse girmemesi gerçeğinin, diğer öğrencilerin dışlayıcı veya ayrımcı davranışları için bir temel teşkil etmesini önlemeye özen gösterilmelidir. "Farklı" olarak damgalanmaktan kaynaklanan, hemen göze çarpmayan veya aşıkaran ayrımcılık biçimlerini önlemek çok zor olabilir.

Şu faktörlerin, katılmamayı tercih etme düzeninin öğrencileri belirli bir programın tarafsız olmayan yönlerinden yeterince koruyup korumadığı konusunda etkili olduğu tespit edilmiştir: olmazsa olmaz bir husus, öznel bir konu olarak muafiyet planının sorunu ebeveynlerin ve öğrencilerin bakış açısından mümkün olduğunca tatmin edici bir şekilde ele alması gerektiğidir. İkinci olarak, muafiyet planı, gereksiz karmaşıklıklardan kaçınılarak hem ebeveynlerin hem de öğretmenlerin bakış açısından uygulanabilir olmalıdır. Üçüncüsü, muafiyet planının işleyişi, söz konusu öğrenci için olumsuz sonuçlara yol açmamalı veya öğrenci bunu ayrımcılık olarak deneyimlememelidir.⁷⁸ Dördüncüsü, muafiyetler verildikten sonra, alternatif ve uygun öğrenme fırsatları da sağlanmalıdır. Son olarak, muafiyet talebinde bulunan bir tarafın buna hakkı olduğunu gösterebilmesi gerekirken, muafiyeti elde etmek için kişisel inancın mahrem konularını duyarsız şekillerde açıklamaya mecbur bırakılmaktan kaçınılmalıdır.⁷⁹

D. Dinlerle veya İnançlarla Bağlantılı Mevcut ve Potansiyel Sorunların Ele Alınması

Din veya inanca karşı tarafsızlık, devletin dinlere veya inançlara düşman olamaması ve nesnel bir duruş sergilemesi gerektiği anlamına gelir. Bununla birlikte, nesnellik bazen din veya inanç topluluklarının üyelerinin tarihin belirli zamanlarında oynamış olabilecekleri olumsuz rol ile ilgili sorunların dile getirilmesini gerektirir. Buradaki zorluk, bir yandan objektif ve tam doğrulanmış verilere dayalı tarafsız bir bakış açısı benimserken ve öğrencilerin din veya inanç seçimlerini etkilemeye dönük herhangi bir çabadan kaçınırken, eleştirel farkındalığı geliştirmek ve din veya inancın bazı sorunlu yönlerini belirlemek ve tartışmak için imkanlar yaratmaktır. Bu, öğrencilerin hoşgörüsüzlüğe, çatışmaya ve hatta şiddete yol açabilecek davranış kalıplarının farkına varmalarına yardımcı olma ihtiyacı ile uyumludur.

⁷⁸ A.g.e., paragraf 45 (14.6).

⁷⁹ A.g.e., paragraf 98.

Dini grupların veya inanç gruplarının hükümete veya yasal politikalara karşı eleştirel tavırlar benimsediği durumlarda farklı bir konu ortaya çıkabilir. Din ve inanç özgürlüğü hakkının bir sonucu olarak, kabul etmek gerekir ki, ne bireyler ne de dini cemaatler, mevcut siyasi rejimlerin veya hakim entelektüel eğilimlerin onayladığı politikaları veya inançları kabul etmek zorundadır. Çok farklı inançlara sahip olanların birlikte yaşayabilmesi için yollar bulunmalıdır.

E. Dinler ve İnançlar Hakkında Örtük Öğretim

Dinler ve inançlar hakkında öğretim, yalnızca müfredatta dile getirilen konuların öğretilmesi sırasında değil, aynı zamanda öğretmenlerin ve diğer okul görevlilerinin öğrencilerin meşru dini ihtiyaçlarına yanıt verdiği bir dizi başka bağlamda da gerçekleşir. Din veya inanç özgürlüğüne saygı, sadece müfredat içeriği ile değil, çoğunlukla ve daha da önemlisi örneklerle öğretilir. Bu nedenle, okul personelinin samimi bir vicdani talebi yerine getirdiği veya reddettiği her durum, okul ortamında hoşgörü ve karşılıklı saygı kültürünü geliştirebilecek veya baltalayabilecek bir mesaj gönderir. Bu tür taleplere karşı duyarsız bir şekilde cevap verilmesi olasılığını azaltmak için, tüm okul personelinin din ve inanç özgürlüğüne dayalı meşru taleplere duyarlı hale getirilmesi gereklidir. Çoğunlukla, ebeveynler ve öğrenciler ile açık ve duyarlı bir şekilde etkileşim kurarak ve asgari standartların gerektirdiklerinden daha fazlasını yaparak, okulun din ve inanç farklılıklarına saygıyı örtük biçimde öğretmesinin güçlendirilmesine önemli katkılar yapabilirler.

Pek çok örnek verilebilir ancak dini semboller, dini kıyafetler ve dini bayramlar ile ilgili konular öne çıkmaktadır. Bunlar, daha ayrıntılı incelenmeyi hak eden ve bu belgenin kapsamı dışında kalan karmaşık konulardır. Bu hususlarla ilgili olarak farklı ülkeler farklı politikalar geliştirmiştir. Bu dini ihtiyaçlara uymanın yollarını bulan politikalar ve idari uygulamalar, bir saygı kültürünün örneklenmesine yardımcı olur. Örneğin, öğretmenler dinler hakkında kültürel açıdan duyarlı bir şekilde ders vermek için bayram dönemlerinden sıklıkla yararlanabilirler. Bayram hakkında bilgi vermekle fiili olarak bayramı kutlamak veya bayramı dinini yaymak ya da kendi kişisel inançlarını empoze etmek için bir fırsat olarak kullanmak arasındaki ayrımı yapmak konusunda dikkatli olmaları gerekir. Müzik, tiyatro veya diğer programlar bayram dönemlerinde gösteriler sahnelerken sınırları doğru çizmek daha zor olabilir. Çeşitli seçenekler içeren ve aslında ibadet ile ilgili veya dini nitelikte olmayan programlar, kültürel gerçekliklerin kabulü ile dini değerlerin dayatılması arasındaki sınıra saygı duyulmasına yardımcı olurlar. Genel olarak, öğretmenler ve idareciler saygıyı aktaran ve herkesin toplumun geneline dahil edilmesini teşvik eden şekillerde hareket etmeye çabalamalıdır.

Bu ve benzeri birçok konudaki önemli nokta, din hakkındaki en etkili eğitimlerin bazılarının meşru dini taleplere cevap verme bağlamında ortaya çıkmasıdır. Bunlar bir zorluk yaratabilir, ancak aynı zamanda karşılıklı saygı ve anlayış ortamının teşvik edilmesi için de büyük fırsatlar sunarlar.

VI. Sonuçlar ve Tavsiyeler

Dinler ve inançlar hakkında öğretim, farklı ulusal ve yerel okul sistemlerinin ve geleneklerinin ihtiyaçlarını dikkate alacak şekilde uyarlanabilir. Aşağıdaki sonuçlar, hükükçular ve eğitimciler arasında giderek artan bir fikir birliği ile desteklenmektedir ve AGİT üyesi tüm Devletler, dinler ve inançlar hakkında öğretime ilişkin planlar oluştururken bunları dikkate almalıdır.

Sonuçlar

1. Dinler ve inançlar hakkında bilgi; herkesin din veya inanç özgürlüğü hakkına saygı duyulmasının önemini takdir edilmesini pekiştirebilir, demokratik yurttaşlığı geliştirebilir, toplumsal çeşitliliğin anlaşılmasını teşvik edebilir ve aynı zamanda sosyal uyumu güçlendirebilir.
2. Dinler ve inançlar hakkında bilgi, başkalarının inançlarının anlaşılmamasından kaynaklanan çatışmaları azaltma ve onların haklarına saygı duyulmasını teşvik etme konusunda kıymetli bir potansiyele sahiptir.
3. Dinler ve inançlar hakkında bilgi nitelikli eğitimin vazgeçilmez bir parçasıdır. Tarih, edebiyat ve sanatın çoğunu anlamak için gereklidir ve insanın kültürel ufkunun genişlemesinde ve kişinin geçmişin ve günümüzün karmaşasına dair fikrinin derinleşmesinde faydalı olabilir.
4. Dinler ve inançlar hakkında öğretim, dinler veya inançlar hakkında anlaşmazlık olduğunda bile, başkalarının haklarına saygı duymayı aşılama çabaları ile bir araya geldiğinde etkilidir. Din veya inanç özgürlüğü hakkı evrensel bir haktır ve tüm insanların onuruna saygı da dahil başkalarının haklarını koruma yükümlülüğünü beraberinde getirir.
5. Bir bireyin kişisel dini (ya da dini olmayan) inançları, o kişinin dinler ve inançlar hakkındaki öğretimin dışında bırakılması için yeterli bir neden değildir. Bu konudaki en önemli hususlar, mesleki uzmanlığın yanı sıra genel olarak insan haklarına ve özel olarak din ve inanç özgürlüğüne bağlılık veya bunlara yönelik temel tutumlar ile ilgilidir.
6. Din veya inanç özgürlüğü haklarının ihlal edilmesinin önlenmesi için farklı dini ihtiyaçlara cevap veren makul politika uyarlamalarının yapılması gerekebilir. Hukuken kesinlikle gerekli olmasa bile, bu tür uyarlamalar ve esneklik, hoşgörü ve karşılıklı saygı ortamının inşasına katkıda bulunur.
7. Dinler ve inançlar hakkında öğretimi içeren zorunlu derslerin yeterince tarafsız ve nesnel olması halinde, bu derslere katılımı zorunlu kılmak, (devletler bu koşullarda kısmen veya tamamen katılmamayı tercih etmeye izin vermekte özgür olmasına rağmen) din veya inanç özgürlüğünü ihlal etmez.

Tavsiyeler

AGİT üyesi Devletlere:

1. Bu Kılavuz İlkeleri; öğretmenler, okul idari personeli, öğrenci birlikleri, ebeveyn örgütleri, eğitim alanında politika yapanlar ve dinler ve inançlar hakkında öğretim ile ilgilenebilecek tüm taraflar arasında yaygınlaştırmaları ve bu tür bir öğretim geliştirilirken veya uygulanırken bu İlkelerden faydalanmaları;
2. Bu programlar geliştirilirken ve uygulanırken ilgili standartları uygulamaları ve AGİT taahhütlerinin yanı sıra Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinin demokratik bir toplumda dini hoşgörü konusunda 1202 [1993], din ve demokrasi konusunda 1396 [1999] ve eğitim ve din konusunda 1720 [2005] sayılı tavsiye kararları da dahil olmak üzere, uluslararası kuruluşların tavsiyelerini dikkate almaları;
3. Devlet okullarında kullanılan, dinler ve inançlar hakkında öğretime değinen mevcut müfredatı, din veya inanç özgürlüğüne saygıyı teşvik edip etmediğini ve tarafsız, dengeli, kapsamlı, yaşa uygun, önyargısız olup olmadığını ve profesyonel standartları sağlayıp sağlamadığını belirlemek amacıyla değerlendirmeleri;
4. Bu sürecin çeşitli din ve inanç topluluklarının ihtiyaçlarına duyarlı olduğundan ve ilgili tüm paydaşların seslerini duyurma fırsatına sahip olduğundan emin olmak için, dinler ve inançlar hakkında öğretim konusundaki müfredatın geliştirilmesiyle sonuçlanan süreci değerlendirmeleri;
5. Mevcut öğretmen eğitimi kurumlarının, insan haklarına, özellikle de din veya inanç özgürlüğüne saygıyı teşvik edecek bir şekilde, dinler ve inançlar hakkında öğretmek için gereken mesleki eğitimi ne ölçüde sağlayabildiğini incelemeleri;
6. Öğretmen eğitimi kurumlarının, insan hakları konularına, toplumdaki dini ve din dışı görüşlerin çeşitliliğine dair bir anlayışa, (özellikle kültürler arası bir yaklaşım üzerine kurulu olanlara dikkat ederek) çeşitli öğretim yöntemlerine dair sağlam bir kavrayışa ve dinler ve inançlar hakkında saygılı, tarafsız ve profesyonel bir şekilde öğretim verebilmenin yolları konusunda dikkate değer bir kavrayışa ilişkin yeterli bilgiyi ne ölçüde sağladıklarını belirlemeleri;
7. Toledo Kılavuz İlkelerine en uygun biçimde olabilmeleri için, dinler ve inançlar hakkında öğretim üzerine ders kitapları hazırlayan yazarlara, editörlere ve yayıncılara veri sağlayan süreçlerin düzenlenmesini kolaylaştırmaları;
8. Dinler ve inançlar hakkında müfredat geliştirirken veya uygularken ya da öğretmen eğitimi kurumlarını ve programlarını oluştururken veya değerlendirirken, AGİT/ODIHR Din ve İnanç Özgürlüğü Danışma Konseyinin uzmanlığından yararlanmaları tavsiye edilmektedir.

DEVLET OKULLARINDA
DİNLER VE İNANÇLAR
HAKKINDA ÖĞRETİME İLİŞKİN
TOLEDO KILAVUZ İLKELERİ

Eşit Haklar İçin İzleme Derneği

Gümüşsuyu Mah. Ağa Çırağı Sok.
No:7 Pamir Apt D:1
Beyoğlu/İstanbul
Tel: 0212 293 63 77
www.esithaklar.org
email: esithaklar@gmail.com